خواندنهکا رهخنهیی بۆ سهفسهتی و شاشیین هزری

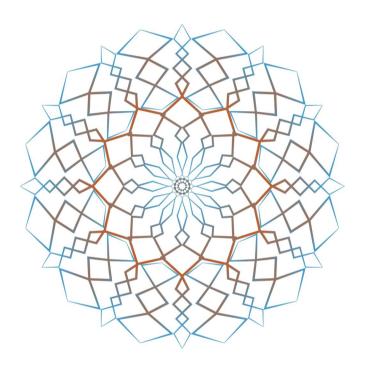
بشركتالي والمالية

- ناڤێ پهرتووکێ: خواندنهکا ڕهخنهیی بۆ سهفسهتێ و شاشیێن هزری.
 - ❖ نڤيسين: د. آمـــــاد کاظم.
 - 💠 پێداچوونا زمانی: سیروان محمدصالح.
 - 🌣 ديزاينا بهرگى: ئاراز ئەحمەد.
 - 🌣 ديزاينا ناڤەرِوٚكێ: سيروان محمدصالح.
 - 🛠 چاپا ئێکێ: 2022.
 - 💠 تيراژ: 1000 دانه.
 - ❖ ژمارا سپاردنێ: (22 /2451 /-D).

نڤيسين:

د. آماد كاظم

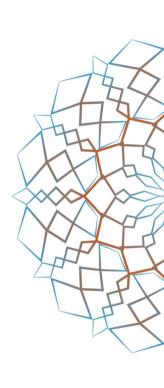
ناڤەڕۆك

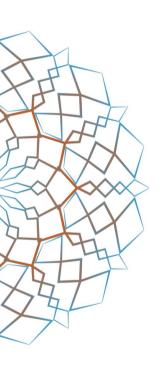
11	<u>پ</u> ێۺػۅٚتن
10	
١٦	شەك ل سەردەمى يونانى:
١٦	۱- هەبوونا شەككى بەرى سوفستائيان:
١٨	۲- پەيدابوونا شەككىّ ل سەردەمىّ سوفستائيان:
١٨	پيناسەيا سۆفستائيەتى:
19	ئەگەرى گوھۆرىنا رامانا پەيڤا (سۆفستائى):
ِژیکی:۲۱	جوداهی د ناقبهرا سهفسهتیّ و خهلهتی و شاشییّن لوّ
۲۱	سەفسەتە:
۲۲	شاشی و خەلەتى:
۲۳	شاشيا لۆژىكى (موغالەطە):
۲٥	ئەگەرێن دەركەڤتنا شەككا ڕێبازى يا سۆڧستائيان:
۳۱	تۆمەتباركرنا سوقراتى و ئەفلاتونى ب ڕێبازا شەككێ: .
٣٥	جۆرێن شەككێ يێن سەرەكى:
٣٥	جۆرى ئىكى: شەككا رىبازى (الشك المذهبي):
۳٥	ئيّك: شهككا روها (الشك المطلق):
٣٦	دوو: شه ککا سۆفستائي:

ره خنه ییّن سوٚفیستائیان ل ههستان و بهرسڤدانا وان! ٣٣
تانه و رِهخنهییٚن سوٚفیستائیان ل عهقلی!
بەرسڤ بۆ رەخنێن سۆفستائيان ل سەر عەقلى: ٤٧
چاوانیا گەنكەشەكرنى د گەل سۆفستائیان:
رِيْكَيِّن گەنگەشەكرنىّ د گەل سۆفستائيان:٠٥
سىّ: شەككا ئەكادىمى:
جۆرى دووى: شەككا سىستەمى (الشك منهجى): ٥٥
جوداهی د ناڤبهرا شهککا رێبازی و شهککا مهنههجیدا:
هشی دوویی: سهفسهته و بهرههمی وی یی سهردهمانه
جوداهی د ناڤبهرا نویکرنیّ و نویخازییّدا:
سهفسهته د هزرا نويخوازيدا (الفكر الحداثي):
رێژهییا بهایێن ڕهوشتی د هزرا نویخازیدا:
كۆلەتيا سەردەم د هزرا نويخوازيدا:
هزرا نویخوازی و پهسهندکرنا ههڤدژیین عهقلی:۳۷
هزرا نويخوازى و تيورا هەڤرِكيين ژ بۆ مانيّ (الصراع من أجل البقاء): ٧٥
سهفسهته د هزرا پاش نویخوازیدا (Postmodernism)
کارتیّکرنا هزرا (نویخوازی) ل سهر موسلمانان:
كومهكا نويخوازيّن عهر هب ييّن سهردهم:

هزرا (نویخوازی) ل دەڤ د. موحەممەد شەحروری: ۸۹
هزرا (نویخوازی) د پهرِتووکا (نظریة آذان الأنعام)ـدا:
بەشى سێيێ
مه حاليّن عه قلى (المحالات العقلية)
جۆرێن مەحالان:
جۆرێن مەحالێن عەقلى:
١- مهحالا رِيْزبهندييّ:
(رێزبهنديا ئهگهران) د هزرا ماديگهريا ههڨچهرخدا:
۲- مه حالا ړوله:
٣- مه حالا ب سهرئيّخستنا بيّ ئه گهر:
بهشی چارێ: شاشیێن گریمانێن ماددی
گريمانا ئێكێ: پەيدابوونا گەردوونى بێ ئەگەر:
نەرزيبوونا راسلى (Russell) و بەرسڤدنا مە بۆ وى:
گریمانا دووی: رویدانیّن ماددی ژیان یا پهیداکری!
گریمانا سێیێ: ئەو ب خۆ یا پەیدابووی!
گریمانا چارێ: سروشتی ئەڤ چەندە د خواست!
بهشیّ پیّنجیّ: شاشیا هزرا نویخوّازی ل دور دهقیّن وه حییّ
ديرۆكيا دەقىّ ئايىنى:

ديروْكيا دەفئ ئايينى ل دەف بيرمەند موحەممەد ئەرگوونى: ١٤٤
شكاندنا ديتنا نويخوازيا ديرۆكى بۆ وەحيى:
به شی شه شی: شاشیین هزری و لۆژیکی ماددی
ئێك: گشتگيركرنا بابهتهكێ تايبهت بێ بهڵگه:
دوو: تایبهتکرنا بابهتهکی گشتی بیّ بهڵگه:
سىّ: شاشیا برِیاردانیّ ل سهر گریمانیّن دیروّکی ییّن میتافیزیقی بیّ بهڵگه:
چار: شاشیا پیڤانا تشتیّن مهعنهوی ل سهر تشتیّن ماددی:
پێنج: شاشيا ئهگەرێ نەدروست:
شهش: شاشیا دهستکاریکرنا (تحریف) د ئاخقتنا ههڤرکیدا:
حەفت: شاشيا پەيڤێن ئالۆز:
ههشت: شاشيا ژێوهرگرتنا کێم (مغالطة الاقتباس الناقص):
نههـ: شاشيا بانگهشهيا بيّ بهڵگه:
دەھـ: شاشيا داخوازكرنا بەڵگەيەكى ژ ھەڤركى:
يازده: شاشييا ئازراندنا ههستيّن خهلكي (المغالطة الشعبوية): ١٨٢
دويماهيك
غیسهر د چهند رِیّزاندا

پێشگۆتن

ئه ق پهرتووکه خواندنه کا مهعریفی و لوژیکییه بو دیارکرنا هزرا سوفستائی و رههین وی یین دیروکی و نهگهرین پهیدابوونا وی و ریکین بهلا قبوونا وی. دیارکرنه کا چاوا سوفستائی شیان خهلکی بخاپینن و وان د سهردا ببهن و میشکی وان ژ کاربیخن و شیانین وان ژی بستینن و بکهنه کوله بو به دهستهٔ مئینانا بهرژهوهندیین خو یین تایبهت، ههروهسا کا چاوا د چهرخی مهدا هزرا سوفستائی هاتیه ساخکرن بریکا هزرا نویخوازی (الحداثة) و هزرا پشتی نویخوازی (الحداثة) و هزرا پشتی نویخوازیی وما بعد الحداثة)، و کاریگهریا وی ل سهر ژیانا مه د نوکه دا چیه؟ و چاوا بهلافکرنا سهفسهتی دهیته راگههاندن ب مهرهما ژیستاندنا میشکی خهلکی و سهردابرنا وان بو جیبهجیکرنا هنده کارمانجین میشکی خهلکی و شهردابرنا وان و دهرنهنجامین وی یین مهعریفی. شهفسهتی و شاشیین وی یین هزری و دهرنهنجامین وی یین مهعریفی.

ههروهسا ئه قپه په پتووکه به حسا وان مه حالین عه قلی ژی دکهت یین هزرا مادیگهری بو خو بکاردئینن بو سه الندنا مادیگهریا خو، و ژ وان ژی: (مه حالا گه هشتنا بو ریزبه ندیا بی ده ستپیک، و مه حالا پوله، و مه حالا ب سه رئیخستنا بی ئه گهر) و د قی په پتووکیدا ئه ق مه حاله هه می ب شیوه کی فه لسه فی و لوژیکی هاتنه هه لوه شاندن.

پاشی د ئاخفتنا خو دا مه به حسا گریمانین ماددی یین گریدای ب سروشتیفه کرییه، و مه چوار گریمانین ماددی دیارکرینه (گریمانا

ئێػێ: (پهيدابونا گهردوونی بێ ئهگهر)، گريمانا دووێ: (ڕويدانێن ماددی ژيان يا پهيداکری)، گريمانا سێيێ: (ئهو ب خو يا پهيدابووی)، گريمانا چوارێ: (سروٚشتی ئه څ چهنده د خواست). پاشی مه شکهستنا وان گريمانان ديارکريه ب ڕێکا هه څدژيا وان د گهل خوٚيهتيا خوٚ ب خوٚ؛ ژبهرکو ئهو د ئاڨاکريبوون ل سهر هندهك مهحاليێن عهولی کو مهحاله ئهو تشته رويبدهن.

پاشی مه به حسا هنده ک شاشیین هزری یین که فن و هه فچه رخ ژی کرییه، و مه ته که زیا خو دانایه سهر وان شاشیان یان ژ لایی راگه هاندنی ه هاتینه به لا فکرن، ب مهره ما خاپاندنا میشکی خه لکی و سهردابرنا وان بو بجه ئینانا هنده ک ئارمانجین تایبه ت ب هنده ک ئاید و لوژیین دیار کری.

ل دویماهیی هیقیدارم نهم شیابین د قی په پتووکیدا گهنجان هشیار بکهین؛ دا کو نههینه خاپاندن ب هزرا سهفسهتا سهردهم و پیک ل به ر بهرزه بیت، و دا کو داخبارنهبن ب گریمانین مادیگهری - نهوین کاردکهن بو پهتکرنا باوهریی -، و دا نههینه سهردابرن ب شاشیین لوژیکی یین هزری نهوین هنده کهسین پهوشهنبیر و گوتاربیژین دهستههلاتی پی پادبن. ههروهسا دا ب سهردانه پی بشاشیین هزری یین پادبن، فهروهسا دا ب سهردانه پی و شاشیین هزری بین پادبن، و شاشیین میشکین وان ژی دستینن، و شیانین وان بین پادهک بهرژهوهندیین نایدوّلوژی پین دیارکری بکاردئینن.

د. آماد كاظم

بەشى ئىكى رىخەزيا^(۱) شەككى و ديرۆكا وى

ل دویش خواندن و دویشچوونا دیرو کشانان د دیرو کا مروفایه تیندا، بهری شارستانیا یونانی ئاریشه یا شه ککی نه گههشتبوو وی ئاستی کو ببیته دیارده و نه ببوو ریبازه کا هزری، ب تنی ب شیوه کی ریبژه یی همبوو. ئانکو شه ک نه ژ ئاریشه یین همبوونی و مه عریفی بوو. ئه فه وی ژبه رکو شارستانیین به ری یونانی د نیزیکی هزرا باوه ریی بوون، و گرنگی ب وی چهندی ددا کا ههبوون چیه، و ههروه ساگرنگی ب وان تشتان ژی ددا یین ب ویشه د گریدایی، وه کی مرنی و ژیانه کا دی (۲).

زیدهباری هندی کو چ گرنگیدان ب نفیسینی نهبوو، بهروفاژی شارستانیا یونانی ئهوا کو چهندین نفیسینین خو د گهل وی چهندا ل سهردهمی واندا رویدای بو مه فهگوهاستینه، وهکی گرنگیدان ب بابهتین مهعریفی و ئاریشهیین وی و ئهوین پیکفهگریدانه کا مهزن ب شهککیفه ههی.

هـهروهكى يـا ديـار ئيكـهم رينبازا فهلسـهن گههشـتييهمه، فهلسـهفا يونانى بوو، راسته كو رينبازين فهلسهني يين چينى و هندى و مسرى و

 ⁽۱) رِيْحەزييا شەككى: (النزعة الشكوكية). ئەڭ پەيقە ژلايى سەنتەرى زمانى كورديى ل
 زانكويا زاخۆ ھاتىيە ھەلبژارتن و دانان.

⁽٢) الدين عند الإغريق والرومان والسيحين: أبكار السقاف: (١٦- ٢٠).

عیراقی همبوون؛ بهلی پا ژهزرین وان یین فهلسه ق ب تنی هنده ك بوخ وونین کیم و ژیکشهبوویی یین گههشتینه مه (۱)؛ لهورا ئهم د ناخفتنا خو دا ل دور رهه و ریشالین دیروکی یاین شهککی دی ژسهردهمی یونانی دهستپیکهین؛ ژبهر گرنگییا وی وهك مه ناماژه پیدای و ژبهر وی گرنگییا قی سهردهمی ب دهستشه ئینای، و کاریگهرییا وی ل سهر دیروکا فهلسه فا که فن و نوی.

شەك ل سەردەمى يونانى:

یا خویایه کو دیروکا همبوونا شهککی یا کهفنه دگهل کهفناتیا همبوونا مروفان، بهلی ب پینج چهرخان بهری زایینی دیاردهیا شهککی ژ لایی دیروکفانان د ناف شارستانیه تا یونانیدا هاتییه تومارکرن، و ئهف دیروکه ژی دبیته دوو بهش، بهشی ئیکی: همبوونا شهککی بهری سوفستائیان، بهشی دووی: همبوونا شهککی ل سهردهمی سوفستائیان.

١- هەبوونا شەككى بەرى سوفستائيان:

ئێکهم دیاربوونا شهککێ د شارستانیهتا یونانیدا دهربرینبوو ژهندهك گۆتنان کو ل ده هندهك فهیلهسوفێن دهستپێکێڨه هاتینه پاراستن، بهلێ پا ب گشتی وان بانگهوازییا شهککا رهها نهکربوو و وان کهلتورهکێ فهلسه فی نهبوو کو پشتبهستنێ ل سهر شهککێ بکهت.

⁽١) محاضرات في الفلسفة القديمة: فيصل بدير عون: (٢٥٨).

ژ بهرچافترین فهیلهسوفین یونانی یان بهری سوفستائییان (هیراکلیتس)ه (۶۷۵) بهری زایاینی مرییه، وی شهك ل سهر وان پیزانینین ب ریکا ههستان ب دهستفههاتین ههبوو، و وی دگوت: کو ئهو پیزانینین ب ریکا ههستان ب دهستفه دهین بهس نیان بو نهو پیزانینین ب ریکا ههستان ب دهستفه دهین بهس نیان بو گههشتنا راستییی، و پیدفییه مروّف کویر بچیته د ناف وی چهندا ل پشت دیاردهیین ههستپیکریدا ژ پهیوهندی و رامانان، و دگوت: راستییا تشان ل مه دهیته فهشارتن؛ چونکی ب سهرفهییا وی نهوهکی نافخوییا وییه.

همروهسا د گۆت: (هممی تشت یین د گوهۆپینهکا بهردهوامدا، تو دوو جاران ناچییه د ناقه هممان پویباری دا؛ ژبهرکو ئاقهکا نوی بووی بهردهوام ل دهوروبهرین ته دچیت). ل سهر قی چهندی ئهو پشتپاستیا مه ب تشتان و هویربینیا مه پهت دکهت؛ ژبهرکو ئهو بهردهوام دهیته گوهوپین، ههروهسا ل وی دهمی تو پشتپاست دبی کو تو دوو جاران یی چوویه د پویباریدا، ئه پشتپاستییه ژ ناق دچیت دهمی تو دزانی کو تو ههردوو جاران یی چوویه د ناق دوو پویباراندا یان ههر جارهکی یی چوویه د پویبارهکی نویدا.

ئهگهر تشت ل ده فوی د گوهۆرىنه کا پێکڤهگرێدايدا بن؛ پاچ تشتێن نهگوهۆر ل ده فوی نینن وچ تشت ب سالوخدانه کا جێگیر

⁽۱) مدخل إلى الفلسفة بنظرة اجتماعية: ۱۷۵، تاريخ الفلسفة اليونانية: ماجد فخري: (۳۱).

ناهینه سالوخدان، ل سهر فی چهندی ژی چ تشتین رهها یان نهگوهوّر ل ده وی نینن، بهلکی ههمی تشت د ریّژهیینه، ئانکو زانینا مه یا ریّژهیییه.

بۆچووننن ب قى شنوهى ل دەڭ فەيلەسوفنن مسر و عيراق و چينى ژى د بەربەلاڭبوون، ب قى شنوهى ئەڭ بۆچووننن بژالە د ھازرنن فەيلەسوفنن دەستپنكندا دھاتنە ديىتن، بەلى پا وان فەيلەسوفان چ رئبازنن شەككى نە دامەزراندبوون. بەلى پا گوتننن وان بنەمايەكى ب ھنز پنكئينا كو رئخۆشكەر بوو بۆ دياربوونا قەلڤىنەكا شەككى يا ب ھنر كو كارتنكرنەكا مەزن كرە سەر ژيانا يونانى و يا پشتى وى، كو ئەو ژى قەلڤىنا سوفستايە ئەوا كو دى د لاپەرين داھاتىدا بەحس كەين.

٢- پەيدابوونا شەككى ل سەردەمى سوفستائيان:

دەركەقتنا رێبازا شەكخوازان ل سەر دەستى كۆمەكا سۆفىستائى بوون، و ل وى دەمى ئەقە بوونە قوتابخانەيەكا ھـزرى يا بهێـز و شـيا ببنه ئێكەم رێبازا شەككى، و شەككا رێبازى (الشك المذهبي) ژى ل سەر دەستى وان دەستىپكر.

پيناسەيا سۆفستائيەتى:

سەفســەتــه پەيڤــهكا يونانيــه كــو بنــهمايى وى يــى زمــانى (سوفييٚست)ــه. رامانـا وى ژى: ماموسـتايى دانـا (المعلـم الحكيم)ــه، د گۆتنى ماموستايى دانا؛ چونكى ئەو د بياقى بەلگەيىن عەقلىدا گەلەك

د شارهزابوون و بسپوریه کا باش د بیافی رهوانبیژییدا همبوو و شیانین باش بو رازیکرنا خهلکی همبوون $\binom{()}{\cdot}$.

بەلىّ پاشى رامانا پەيڤا (سوفىيّست) ژ (ماموّستايى دانا) بوّ رامانا (ماموّستايىّ فيلْباز) يان ژى (كەسىيّ فيّلْباز) ھاتـ م گوھـوّرين. ئـ ه گوھوّرينه ژى ژبەر چەند ئەگەران پەيدابوو كو دىّ بەحسكەين.

ژ لایی فهلسهفیقه چهند پیناسه بو (سهفسهتی) هاتینه دانان و پترییا قهکولهران ئاماژهیی ددهنه وی چهندی کو پیناسهیا وی ئهقهیه: ((شیوازهکی سهردابرنی و فیلبازیییه د ئینانا بهلگهیاندا و بکارئینانا شاشیین لوژیکیه (مغالطات منطقیة) د دان و ستاندنیدا بو مهرهما سهردابرنا خهلکی)) (۲) . و ژبهرکو ئهو د زانستی پهوانبیژییدا بسپوربوون؛ ئهو شیان شیوازهکی ئاخقتنی یی جوان بکاربینن و هوسا شیان کارتیکرنی ل خهلکی بکهن و وان بسهردا ببهن.

ئەگەرىٰ گوھۆرينا رامانا پەيڤا (سۆفستائى):

دیرۆك بهحس دكهت كو رۆژهكى ل ئهسینایا پایتهختی یونانی شۆرهشهكى دەستپیکر ل دژی دەستههلاتا زۆردار ژ تسهخا

⁽۱) معجم اللغة العربية المعاصرة، أحمد مختار عبد الحميد عمر: (۱۰۷۳/۲). المعجم الفلسفي: جميل صليبيا: (۱/ ۲۵۸).

 ⁽۲) كتاب التعريفات، علي بن محمد الشريف الجرجاني، (۱۱۸- ۱۱۹). مبادئ الفلسفة الاسلامية، الرفاعي، عبد الجبار: (۱۰/۱).

(برجبوازی، ئاغا، دەرەبلهگ و دەولەمەنلدان)، و پشتی شورەش سلەركەڤتی و دەستهەلات ژ دەستهەلاتا دكتاتوری بو دەستهەلاتا ئازاد ھاتىيلە گوھارتن؛ تەخا ھەۋران و ئەو كەسىن زۆردارى لى ھاتىيلە كرن و مال و ئەردى وان ژى ھاتىيلە وەرگرتن، ڤيان تولا خۆ ژ تەخا برجوازی و كەسین گەندەل ڤەكەن و ڤيان وان كەسان دادگەھ بكەن، و ل وی دەمی ل یونانی دادگەھكرن یا وەسابوو دا كوملەكا خەلكی ل سامر دەرەجكا كومبن و دا پاریزورین هادروو لايامنان كومبن و كا بەلگەیی كیرژ ژ وان باسامر یی بەرامبامر دكەڤت و بهیزتر بوو، دا جاماوەری بەرھەڤبووی رازیكەن و دا وسابری دەن كو ئەو یی مافداره.

و ل دەمى وان هەۋاران تەخا برجوازى و ئاغايان گرتين و قيان وان دادگه بكهن، سۆفستائى هاتنه دەڤ وان دا كو ل بەرامبەر كوژمەكى مەزن يى پارەى (بەرتيل) بەرەڤانىيى ژ وان بكەن و وان زەنگىنان ژ وى رەوشا ئەو كەڤتىنە تىدا دەربىخن، و ژبەر شارەزايا سۆفستائيان يا مەزن د ھونەرى خاپاندنى و ساختەكرنا راستىي بىۆ نەحەقىى و بەروڤاۋى ژى و چاڤ تارىكرنا خەلكى؛ وەسابەرەڤانى ژ وان ئاغا و زەنگىنىن زۆردار كرن كو دەمى ئەو زەنگىن ۋ دادگەھىكرنى دەركەڤتىن؛ ل سەر ملىن ھەۋاران بوون و ب ئازاد لى قەلەمددان.

ب فی رهنگی خهلکی باوهری ب وان نهما و بو خهلکی دیاربوو کو ئهفه فیلبازن، لهورا رامانا پهیفا (سوفیییست) ژ (ماموستایی دانا) بو (کهسی فیلباز) هاته گوهورین (۱).

جــوداهی د نــاڤبهرا سهفســهتێ و خهلهتــی و شاشــیێن لۆژیکی:

دی چ دهم د گهنگهشیدا بیژم ئه فی زانایی سه فسه ته کریان ژی شاشی کریان ژی تووشی شاشیه کا لوژیکی (موغاله ته) بوو؟ ئه فی پهیفین ههنی گرنگیا خو د زانستی که لامیدا ههیه، ب تایبه ت د زانستی که لامیدا ههیه، ب تایبه ت د زانستی که لامی سهرده مدا دورسته بهیته بکارئینان.

سەفسەتە:

سهفسهته ئهفهیه کو راستیهکا ههی و تو باش دزانی کو یا راسته بهلی دی ب مهرهم پهیفهکی ژیفه کهی یان دی لی زیده کهی یان ژی دی گوهورینهکا ساخته و فیل تیدا ئهنجام دهی و دی گوهوری، یان ژی دی ب مهرهم پیفهرهکی یان یاسایهکا لوژیکی ژناڤبهی دا کو بشیی هزرا خو بچهسپینی. نوکه ل سهر دهمی مه گهلهك نفیسهر و رهوشونبیر فی چهندی بکاردئینن ژ پیخهمت سادهکرنا عهقلی خهلکی و سهردابرنا وان، ژ بو بهرژهونیین ئایدولوژیین تایبهت. ههروهسا ل گهلهك وهلاتین زلهیز و یین دی ژی دی بینین کو سهروکی وهلاتی بو مانا خو دی

⁽۱) ينظر: تاريخ الفلسفة اليونانية، يوسف كرم: (۵۲- ۵۸).

پرۆژه یاسایهکی گوهۆریت، و دێ گشتگپرسیهکێ ل سهر ئهنجام دهت و دێ وێ یاسایێ پێ ڕاستڤهکهت و هوسا ژیییێ مانا خوٚ د دهستهلاتێدا درێژدکهت.

نموونه ل سهر سهفسهتا سیاسی: د قان دویماهیاندا مه دیت دوّنالد ترهمیپ سیمروّکی شهمریکا و هیهتا یین بیمری وی ژی، دا کریارهکا سهربازی ل دژی ناقه کی تیروّرست ل دهقه ره کا روّژهه لاتی شهنجامیدهن، و دا راگههینن کو شهقه مه قلان که سی تیروّرست کوشت، به لی وان که نگی شه فی کار دکرن؟ وان ده می ل هه لبژارتنا سیمروّکایه تیا شهمریکا نیزیک دبوو شه کریارین سهربازی شهنجام ددان، شه فه ژی بو خاپاندنا جهماوه ری خو و خه لکی پیخه مه مانا وان ل سیمر ده ستهه لاتی و دووباره بهینه هه لبژارتن! و شه فه ژی جوّره که ژ سه فسه تی.

شاشی و خەلەتى:

ئانكو: خەلەتى د بەلگەئىنانىدا، بەلى نە ب مەرەمە، گەلەك جاران زانايەك يان موجتەھيدەك يان رەوشەنبىرەك و ھتد.. دى بىنى بەلگەئىنانا وى يا خەلەتە، بەلى تو دى بۆ وى ھىجەتەكى بىنى و دى بىزى ئەقە يى خەلەت بووى و ب مەرەم وەنەكريە، يان ژى ئەو ئاست نىنە وى ئىجتىھادى بكەت، و تو دزانى ئەق كەسايەتيە د پىريا ھىزرىن خۆدا كەسايەتيەكا راستگو و ساخلەمە و ساختەكارىى ناكەت، چونكى دىيت ب نەزانىن يان ژى ب خەلەتىقە يى كەقتىھ د قى رەوشىدا.

سهفسهته و شاشی د خالهکیّدا د وهکههفن و د خالهکیّ ژیدا د جودانه. خالا وهکههفیی د نافبهرا واندا ئهفهیه کو بهلگهئینان و ئهنجامی وان ههردووکان یی خهلهت و شاشه، خالا جوداهیی ژی ئهفهیه کو د سهفسهتیدا ب مهرهم خهلهتیی د ئهنجام و بهلگهئینانیدا دهیّتهکرن، بهلی د لایی دیدا ب شاشیفه یی کهتیه تیّدا و بی مهرهمه.

شاشيا لۆژىكى (موغالەتە):

موغالهته ئهقهیه کو دهرئهنجام و بهلگهئینان و هزرکرن یا خهلهت بیت، و تو نوزانی ئهقی کهسی ب خهلهتیقه وهکریه یان ژ ب مهرهم وهکریه. ئهگهر ته نهزانی خهلهت بوویه یان ژی ب مهرهم ئهق ئیکه کریه، ل وی دهمی دی بیژی ئهقه موغالهتیه.

نموونه: نقیسهرهك و هزرقان و زانایهكی باوهرپیکری كو ل دهمی بوری نقیسین و هزرین وی د باوهرپیکری بوون و راست نقیسی بوون، بهلی جههکی بهلگهئینانا وی نه یا دروسته و یا خهلهته، ل قی دهمی دی چ بیژی؟ تو نابیژیه قی سهفسهته! چونکی ئهقه ب خهلهتیقه یی کهقتیه د قی بهلگهئینانیدا و ب مهرهم وهنهکریه، بوچی دی وهبیژی؟ چونکی ل دهمی بوری ته نقیسن و هزرین وی یین خاندین و ته زانیه کو ئهو کهسایهتیهکا راست و دروست بوویه، لهورا دی بیژی ئهقه د قی بهلگهئینانیدا.

کهسایهتیهکا دی کو چهندین جاران ساختهکاری ل سهر هاتینه گرتن، و چهندین جاران ئه شاختهکاریه ب به نگه فه ل راگههاندنان

هاتینه نیشاندان و بهلافکرن. فی دهمی تو دی زانی کو ئهفی ب مهرهم ئه خهلهتیین ههنی یین ئهنجامداین، و ل فیره دی بیژین ئهفی سهفسهته ئهنجامدایه.

نموونه ل سهر كهسايهتيا دوويّ گهلهكن و ئهم د روّژهڤا خوّدا ب چاڤێن خو دىينين كو چەندين كەس ب ناڤێ ئىسلاما نوي و مودێرن و سەردەم ھاتىنە و د ژمارەيەكا پەرتووكێن خۆدا ئەڨ تشتە دياركرينـە، و بهلگهئینانهکا شاش ئهنجامدایه و خهلهتی و ساختهکاریهکا مهزن د شيوازيّ ريزمانيّ وزمانيدا كريه، و ب مهرهم و ئهڤ ئيّكه ئهنجامدايه، ئەو دزانىت كو ئەو كارى ئەو دكەت يى ساختەيە لى ھەر دكەت، نموونه ژی ودك موحهمهد شهحرور و ئهحمهد عهیده ماهر و ئیسلام بحيرى ...هتد. ئەقە سەفسەتەيە، چونكى ب دەھان بەلگە ل سەر وان ههنــه کــو وان ئايــهتێن قورئــانێ و فــهرمووده و گــوٚتنێن زانايــان ساختهكرينه، و بوّ ويّ مهرهما وان دفيّت شـروٚڤهكرينه و نڤيسينه، و ب مهرهم ئه في جهنده ئهنجامداينه. بزانين بيت يان ب نهزانينقه بيت. سهفسهته زي ئهڤهيه ب مهرهم شاشيين ئهنجام بدهت، و موغالهته ئەقەيە تو نوزانى كا ب مەرەمە يان ژى ىي مەرەمە.

لی یا پیدفیه مه شیانین عهفلی ههبن بو ناشکهراکرنا وی خهلهتی و شاشیا نهو دکهن، و شیانین عهفلی ژی ب نهزموونه کا دویر و دریژ و ساخلهم د ناق وی زانستیدا دروست دبن، و نهگهر ته نهو شیانا عهفلی نهبیت تو دی کهفیه د ناق خهلهتیه کا مهزن یا زانستی و عهفلیدا.

ئەگەرێن دەركەڤتنا شەككا رێبازى يا سۆڧستائيان:

زیدهباری وی ئهگهری مه گوتی کو سوٚفستائییان فیٚلبازی ل دادگههی کر و شیان ب فیٚل و رهوانبیْژییا خوّ؛ کهسیّن زوٚردار بینگونهه دهربیّخن و ئازاد بکهن. بهلی هندك ئهگهریّن دی ژی ههبوون بو بهلاقبوونا شهککا ریّبازی یا سوٚفستائی، ژ وان ئهگهران ژی:

ئهگهری ئیکی: بهری سوٚفستائییان؛ گهنگهشهیهکا فهلسهفی یا مهزن ل دوٚر بنهمایی ههبوونی و چاوانیا وی ههبوو. هندهك فهیلهسوف و قوتابخانهیین فهلسه فی د گوت: (بنهمایی ههبوونا گهرددوونی؛ ئاقه). هنده فهیلهسوفین دی ئهقه رهد دکرن و د گوتن: (بنهمایی ههبوونا گهرددوونی؛ ههوایه). هندهکین دی ئهقه همردوو بو چوونین بهری خو رهد دکرن و د گوتن: (بنهمایی ههبوونی؛ ئاگره). بو چوونین بهری خو رهد دکرن و د گوتن: (بنهمایی ههبوونی؛ ئاگره). ئه گهنگهنشهیه بهردهوام بوو و ب قی رهنگی ژی گهلهك جورین فهلسهفی ل وی دهمی ههبوون، ئهقه ژی بو نهگهر کو فهلسهفیا ولست و دروست ل بهر چاقین قوتابیین قوتابخانهیین فهلسهفی و خهلکی بهیته بهرزهکرن و ل دوّر ههبوونا راستیین رهها (الحقائق الطلقة) ب گومان بکهفن.

نموونه کا دی ل سهر قی چهندی: کوّهه کا قوتابیین فهلسه فی ل قوتابخانه یه کا فهلسه فی د خواندن و قوتابی بروون و د وی قوتابخانه ییدا بابه ت و مژاره ک د خواند کو د گوت: (هه بوون ژ ئیک جهوهه دی پیکده یت، ئه و ژی جهوهه دی مادیه) و ژ بو راستیا وی

بابهتی کومهکا به لگهیین عهقلی نیشا وان ددان و فیردکرن و د گوتنه وان کو ئه فی مژاره راستی و حهقیقهته، و ئه فی قوتابیه ب فی چهندی رازی دبوون کو ئه فا قوتابخانه اوان گوتی؛ ژیا قوتابخانه یین فهلسه فی دروستره.

لیّ پشتی دهمه کیّ دی و چوونا قان قوتابییان بو قوتابخانه یه کا دی یا فه لسه فی، ل ویّری گوه لیّ بوو که شه قوتابخانه یه دبیّ ژیت: (هه بوون ژ ئیک جهوهه ری پیک دهیّت، شه و ژی جهوهه ریّ نموونه ییه میسالییه). وی قوتابخانه یی ژی به لگه ییّن عهقلی ل سهر راستیا گوتنا خوّ دئینان، و ره خنه ییّن توند ل بوّ چوونا قوتابخانه یا ئیّکی دگرتن، دوو پات ژی دکر کو راستی و حهقیقه ت نه وه کی قوتابخانه یا ئیّکی یه و قوتابخانه یا ئیّکی یا خهله ته و راستی یا ل ده قوتابخانه یا دوویی. ل قوتابخانه یا ئیّکی یا خهله و راستی یا ل ده قوتابخانه یا دوویی. ل وی ده می وان قوتابییان هزرا خوّ یا ئیّکی ره دکر، و باوه ری ب هزرا قوتابخانه یا دووی شینا و شه و پهسه ندگر (۱).

پشتی دهمه کی دی؛ وان قوتابییان به ری خو دا قوتابخانه یا سیّیی، قی قوتابخانه یی ژی کومه کا به نگهیین عهقلی ل سهر ههمان بابه ت دئینان و د گوت: (ههبوون ژ دوو جهوهه ران پیّکدهیّت، ئه و ژی جهوهه ری ماددی و میسالینه). دووپات دکر کو راستی و حهقیقه ت

⁽۱) تجدید المنهج في تعلیم الفلسفة، الیزدي: (۱۲/۱)، تاریخ الفلسفة الیونانیة، یوسف کرم: (۱۵- ۵۸)، و نظریة المعرفة عند مفکري الاسلام وفلاسفة الغرب المعاصرین، د. محمود زیدان: (۲۷- ۳۲).

ل قیری دیروکا گومانا ریبازی (الشك المذهبی) دهستپیکر^(۱) و ئه ق قوتابیین ههنی که قتنه د ناق وی هزریدا کو ئه و ژی دی شین ههمان ریکی بکاربینن. پاشی پیکفه کومبوون و گوتنه ئیك و دوو کو ههر کهسهك دشیت تشهکی بکه ته راستی و حه قیقه ت. وان ل فیری بریاردا و گوت چ راستی و حه قیقه ت د هه بوونیدا نینن و عهقل دی شیت

⁽۱) ئەقە ئەوە يا ديرۆكى بۆ مە بەحسكرى دەربارەى گومانا رێبازى، بەلى گومانا رێرەيى (الشك الجزئي او النسبي) كەقنىرە ژ گومانا رێبازى، وھەروەكى مە ئاماۋە پێداى دلاپەريێن چويى دا. ئەگەر ئەم بەرێخودانەكى بۆ قورئانا پيرۆز بكەين، دى بينين ديرۆكا گومانى ژ شەيتانى دەستپێكريە. دەمى خودى ئادەم (سلاق لى بىن) دروستكرى و فەرمان ل مەلائيكەتان كرى سەردانانا رێزگرتنى بۆ ئادەمى بكەن، ل وى دەمى كو شەيتان د ناق رێزێن مەلائيكەتاندا بوو، ئەق فەرمانە رەدكر و گۆتە خودى ئەز ژ ئادەمى ب بهاترم، و تە ئەز ژ ئاگرى دروستكريمه و ئادەم ژ ئاخى. ئەقا شەيتانى كرى گومان بوو بەرامبەرى داديا خودى، و پاشى گومانى دئىێخىتە د دلى ئادەمىدا و پاشى كورى وى و پاشى قەومى نوحى و ھەتا پشتى نوحى (سلاق لى بن) ب تەمامى گومان برين كو ئەو پىنىچ مرۆقىن قەنچ دقىێت پەرستن بۆ بەيتەكرن و كرنە صەنەم و وەكى خودى دانان، پاشى گومان وەسا بەلاق بوون و خودى پێچەمەرەر بۆ گەلان ھنارتن بۆ رەدكرنا گومانىن وان و و پاقژكرنا ھزرىێن وان.

تشته کی بکه ته راستی و حهقیقه ت، بههمان شیوه عهقل دی شیت ههر وی تشتی بکه ته درهو و تشته کی دویر ژراستییی و هوسا بریاری ل سهر بده ت.

بهلیٰ؛ گومان د وی چهندیدا نینه کو ههر قوتابخانه کا هزری دشیت هنده که کهسان ب هنده که به نگهیان بخاپینیت. وه کی قوتابخانه یا ههستی شیایه ب چهند به نگهیین ماددی هنده که کهسان ب خاپینیت کو (ب تنی ههستین مروّقی ژیدهری راستیینه). قوتابخانه یا مفاداری یان براگماتیزم (pragmatism) ژی دشیت ب چهند به نگهیان ب سهلینیت کو ب تنی مفا (المنفعة) ژیدهری راستیییه. وقوتابخانه یا نهزموونی ژی ب ههمان شیوه؛ لهروا سوفستائیان د گوت: ((چ راستی نین، به لی عهقل دشیت خه لکی بخاپینیت و تشته کی خه لهت ل بهروا به وان بکه ته راستی!)).

بهلی شه چهنده نابیته بهلگه کو چ راستینن رهها (الحقائق المطلقة) نینن و ههمی تشت د ریزهینه و ههمی قوتابخانه دشین مروّقی ب خاپینن، بهلی شه ئاریشه د ساده ییا وی که سیدایه یی دهیته خاپاندن، پید قیه مروّق خودان هزر و بیر بیت و بشیت ره خنی ل بوّچوونین شاش بگریت، بشیت جوداهیی د نافبه را به لگهیین دروست و به لگهیین خهله تدا بکه ت.

همروهسا گهلهك راستيين رهها ههنه د ژيانيدا عهقل دانپيداني پي دكهت و ب چ رهنگان شهك ناكهڤيته تيدا. ژ وان راستینت رهها ژی: ههبوونا مروّقییه، کو دبیته راستیهکا رهها و ناهیّته رهد کرن، وهکی فهیلهسوف دیکارتی ب ریّکا (کوجیتو - Cogito) بنهمایی عهقلی و ژیواری: سهلاند کو ههبوونا مروّقی راستییهکا رههایه، ههروهسا کهلامناس غهزالی بهری دیکارتی بـ(٥٠٠ سالان) ب ریّکا شهککا سیستهمی (الشك المنهجی) ئه څ چهنده دووپاتکریه.

ههروهسا بنهمایین عهقلی یین دهستپیکی (۱) ژی ههمی راستیین رههانه و شهك ژی ناهیته برن، چونکی ئهو ژ زانینا خورستی (فطری) پهیدابووینه. دی د لاپهرین بهیت ب شیوهیه کی عهقلانه و لوژیکی ههمی گومانبازیین سوفستائیان رهد کهین.

ئهگهری دووی: خاله کا دی ئه و بوو کو فاکته ره کی سیاسی یی هه قوینه بوونی ژ پیخه مه ت ده رکه قتنا رژیما دیم و کراتیی، کو شاره زاییا د گوتاربی ژیی و رازیکرنا جهماوه ریدا وه ک داخوازیه کا سه ره کی د ریبازا خو دا بکاردئینا؛ داکو بشین ده نگیت خه کی بده ست خوفه بینن و بگه هنه ده سته ه لاتی (۲).

ل دەمىن دەسىتهەلاتا يونىانى سىسىتەمى دىموكراتى چەسىپاندى سۆفىسىتائى دەركەقتن و ھاتنى گورەپانىا پايتىەختى يونىانى و ل نىڭ باژىر و باژىركىن يۆنانى دگەريان و وانە ب بەرامبەر كوژمەكى پارەى

⁽۱) ئەو ژى ئەقەنە: (۱- بنەمايى خويەتى، ۲- بنەمايى نەھەقدژ، ۳-بنەمايى ناقنجيى راكرى، ٤-بنەمايى ئەگەرى)

^{۲)} تاریخ الفلسفة الیونانیة، یوسف کرم ۵۷۰.

نیشا خهلکی ددان، ژ وان ژی زمان و هونهر و ئهدهب، ههروهسا گهلهك گرنگی بفان تشتین ل خواری ددا:

- ۱- رەوانبېژى و قەھاندنا ئاخقتنى.
 - ۲ گەنگەشە و دان و ستاندن.
- ٣- ب تامكرن و شريكرنا ئاخڤتنيّ ل بهر خهلكي و سهردابرنا وان.
 - ٤- سەرئيخستنا بۆچوونا خۆ ل سەر يا ھەڤركى خۆ.
 - ٥- بيدهنگكرن و شكاندنا كهسي بهرامبهر.

ب قى رىكى دەست ب سەفسەتى كرن و سەفسەتا وان بەلگەئىنانا نە دروست و بكارئىنانا گومانى و نەراستىى بوو بۆ ژناڤېرنا ھەر راستى و زەلالىيەكا باوەرپىكرى. ئەقە كرنە پىقەر بۆ ب سەردابرنا جەماوەرى ئەسىنايى كو ئەق پىقەرە ژى پىكھاتبوو ژ (وەھم) و نەراستىى، بەلى ئەق پىقەرى وان ژ سەرقە يى جوان و راست بوو و ژناقدا فىلبازى و خاپاندن بوو

ل دوماهیی سوّفستائی کههشتنه وی ئهنجامی کو ببیّژن: راستییّن رهها و پشتراست ل چ جهان نینن، و عهقل دی شیّت تشتی بو ته بکهته راستی و ته ب وی راستی خاپینیت. ئانکو راستی ههمی د ریّژهیینه؛ لهورا ئهو تشتی ل ده ق ته راستی؛ ل ده ق ئیّکی دی گومانه، و هوسا بریاردا کو چ راسیتی د ژیانیّدا نینن و گومان یا د ههمی تشتاندا ههی.

30

⁽۱) تاريخ الفلسفة اليونانية، يوسف كرم ٥٨-٥٥.

ب شێوهیهکێ گشتی ل سهردهمێ سوفستائیان لایهنێ شهککێ بهیـز كه قت و بوو ديارده يه كا جفاكي و ريبازه كا فه لسهفي ، و يشتى سوفستائييان لايهني شهككي لاوازبوو، ههتا ئهگهر هندهك هزرين وي ل دەڤ ھندەك فەيلەسوفان مابن ژى، بەلى يا ئەوان وەكى سوفستائيان راستييّن ردها (الحقائق المطلقة) ردد نهدكرن و بانگهشه بو ريّبازا شەككى نەدكر. لەورا ئەم دشيين بيژين كو شەككا سوفستائى ژ هەمى شەككين دى توندرەوتر بوو؛ چونكى ج بنەمايين گونجاى و بنەجھ ل ده وان نهبوون و ههمی تشت دکرنه ریّریی. بهلی سهبارهت شهککا بيرونيان ئهو شهككه يا خوّجه نهبوو و نهدشيان چ حوكمان بدهن، چ د ئەرينى بن و چ د نەرينى بن. بەلى پا ريبازا شەكا ئەكادىمى يا ناڤنجى بوو د ناڤېهرا ههر دووكاندا؛ ژبهركو ئهو دوودل نهديوو و ئهو دهركهڤت بۆ دانانا حوكمي و د شيان برياران بدهن ل سهر بنهمايي ههلسهنگاندني د ناڤبهرا بوٚچوونيين جودا دا و ههلبژارتنا بوٚچوونا بهيٚزتر.

تۆمەتباركرنا سوقراتى و ئەفلاتونى ب رێبازا شەككێ:

هندك نقیسهر - ب شاشیقه - دبیرژن کو فهیلهسوف سوقرات و ئهفلاتون ل سهر ریبازا شهککا سوفستائی د بهردهوام بوون. ههروهکی گوتنا سوقراتی یا ب ناقودهنگ کو هندهك دیروکشان وهك شهك تیگههشتن دهمی دبیریت: (ئهز چ تشتا نزانم...)(۱).

⁽١) تاريخ الفلسفة اليونانية : محمد مرحبا: (١٩٢).

هندهك نقيسهر دبيرژن ئهفلاتون ئيك ژ بانگخوازين رينبازا شهككی بوو؛ ژبهركو گهنگهشيت ئهفلاتونی د مانه ههلاويستی؛ بی كو ب دوماهيك بهين، يان ژی بگههنه ئهنجامهكی!! و ئهڤی چهندی هندهك كهس هاندان ئهوی تومهتبار بکهن ب دویڤچوونا رينبازا شهكکا سوفستائی(۱).

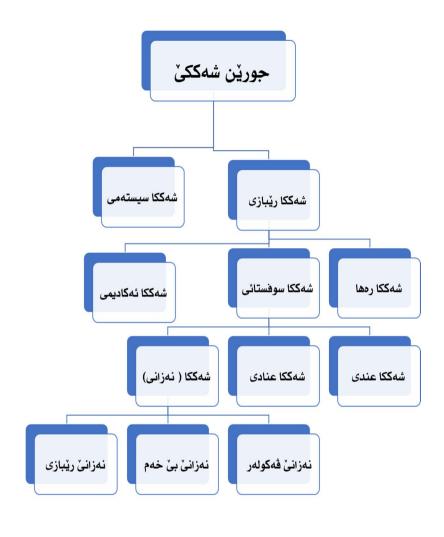
بهلی پا ئهم دبیّژین هزرا وان نقیسهران هزرهکا شاشه و دویره ژ راستیی، چونکی فهیلهسوف سوقرات و ئهفلاتون د گهل ئهرستوی دامهزریّنهریّن قوتابخانه یا فهلسهفه یا عهقلینه، و یا خویایه کو ریّبازا فهلسهفه یا عهقلی ل سهر چهند بنهماییّن عهقلی یا هاتیه ئافاکرن، ئهو ژی ئهفهنه: (۱- بنهمایی خویهتی، ۲- بنهمایی نههه فدژ، ۳-بنهمایی نافنجیی راکری، ۶- بنهمایی ئهگهری). ئه فی بنهمایه ههمی راستییّن رههانه و دهیّنه هه ثمارتن ئهگهری). ئه فی بنهمایه ههمی راستییّن رههانه و دهیّنه هه ثمارتن بنهمایه دونینه به نقلین، و ئه فی بنهمایه دونین دونینا و وها زانینا دروست ژ یا خهلهت، و مهحاله شها بکهفیته دیارکرنا زانینا دروست ژ یا خهلهت، و مهحاله شها بکهفیته د

همروهسا وان رِیْبازیْن خو یین فهلسهفی ل سهر هملوهشاندنا به انگهیین سوفستائیان دانان. ئهو شیان ب بنهمایین عهفلی هزرا سوفستائی بو دهمه کی دریژ لاواز بکهن و ژناف ببهن.

⁽۱) تاريخ الفلسفة الغربية: برتراند راسل: (۳۵۰).

دير وكشان دويات دكهن يشتى فهيلهسوف سوفرات هاتى و شورهشهك ل درى سوفيستائيان دهستييكرى و رويبرويئ هزرا وان بووی و هزرا وان لاوازکری، بو خهلکی وی دهمی روهن بوو کو هندهك راستیین رمها د ژیانیدا ههنه و ههمی تشت نا کهفنه د بن گومانیشه. پاشی ئەفلاتۆن ھات و ئەوى ژى ب بەلگەيين قەبرى ھزرا سۆفستائى رەدكر و دووپاتكر كو راستيين رەھا يين ھەين. پشتى وى ژى ئەرستو هات و بناخهیین زانستی لوژیکی(علم المنطق) دانان و شیا ب بناخــهییّن لــوژیکی هــزرا سوّفســتائی ب ههلوهشـینیت ^(۱). پشــتی وهغه کرنا وان حارهکا دی هزرا سؤفیستائی ب شینوازهکی دی قەگەرياقە، ئەگەرى سەرەكى بۆ زقرينا سۆفستائيان رولى دەستھەلاتى بوو پێخهمـهت بهرژهوهنـدی و تهمـهن درێــژيا دهسـتههلاتێ؛ حـونکی ههمى دەمان كەسين زۆردار هزرا سوفستائى بكاردئينن بۆ خاپاندنا خەلكى و رازيكرنا وان ب زۆردارى و گەندەلييّ.

⁽۱) تاريخ الفلسفة من اقدم عصورها، حنا أسعد: (۸۷ -۹۲)، موسوعة المفاهيم الإسلامية العامة: (۳٤٦.)

جۆرێن شەككێ يێن سەرەكى:

پتریا قەكولەران د بوارى قەلسەفىدا بابەتى شەككى ل سەر دوو جۆرىن سەرەكى دابەش دكەن:

جۆرى ئىكى: شەككا رىبازى (الشك المذهبي).

جۆرى دووى: شەككا سيستەمى (الشك المنهجي).

جۆرى ئىكى: شەككا رىبازى (الشك المدهبي):

فه کوله رین بسپور د بواری فه لسه فیدا ب چه ند شیوازان نه ف جوری شه ککی دابه شککی دابه شککی دابه شککی دابه شککی دابه شککی دابه شککی دابه شکریه. بدیت:

ئينك: شهككا ردها (الشك المطلق):

دوو: شهككا سوفستائي.

سىّ: شەككا ئەكادىمى.

ئينك: شهككا رهها (الشك المطلق):

ئهو شهککه یا کو د خوّیهتیا خوّدا دروست دبیت، چ ئهریّنی بیت، چ نهریّنی (۱).

نموونه: خودانی فی شهککی دبیرن: ههر تشتهك د ناخی خودا ههردوو راستی بو ههنه، وهکی د ناخی خودا یی باشه و یی خرابه

⁽١) مدخل الى الفلسفة العامة، أ.د. حسن الشافعى: (٩٧).

ژی، و جوانی و کرێتی ژی ب ههمان شێوه و هتدد... ئانکو: ههر تشتهك د ناخی خودا دبیت یی ئهرێنی و نهری ژی بیت؛ لهورا ئهو دبێژن: (عهقل نهشێت وی چهندی ب سهلینیت کا ئهو تشت یی ئهرێنیه یان یی نهرێنییه)! گهلهگ تشت ههنه دوو سی ئهگهر بو ههنه، بهلی عهقل نهشێت بزانیت کیژ ژ قان ئهگهران دروستتر و پهسهندتره؛ لهورا ئهو دبێژن: (شهك تشتهكی پههایه د ههمی بیاق و بوٚچووناندا). بو نموونه: د شهكکا پههادا عهقل نوزانیت و نهشێت بێژیت کا کوشتن تشتهکی باشه یان یی خرابه. بوٚچی نوزانیت؟ چونکی کوشتن ب خو ل ده ق وان چهند تشتهکی خرابه ژلایهکیهه، هند یا باشه ژی ژ لایهکی دیقه، لهورا عهقل نهشێت بریاری بدهت - ب شێوهکی پهها - کا ئهری کوشتن تشتهکی باشه یان یی خرابه؛

دوو: شەككا سۆفستائى:

ئەڭ شەككە ژى ئەقەيە يا دېيىژىت كو ئەم ب چ رەنگان نەشىن بگەھىنە مەعرىفى ۋ ھەمى رىكىن گەھشتنا مەعرىفى ۋى رەددكەت. ئەڭ جۆرە شەككە ھەمى زانىنان ب خۆڧە دگرىت و يا گشتگىرە، و د خۆيــەتىيا خــۆدا مەرەمــە نــەكو رىلىك، خـودانى وى ب شــەككى دەستىندكەت و ب شەككى ۋى ب دويماھىك دھىت، كەسىن ڧى شـەككى دەستىندكەت و ب شەككى ۋى ب دويماھىك دھىت، كەسىن ڧى شـەككى دكەنە پىڧەر و ل دويڧ دچن ل وى باوەرىدانە كو بزاڤىن مرۆڧى بۆ گەھشتنى ب (مەعرىفا يەقىنى) تشتەكى بىنمفا و بى مەرەمـە، و پىريا

قەكولـەرێن فەلسەفـى قـێ شـەككێ بـۆ سـەر چـەند لايـەنان دابـەش دكەن(۱): (أ- شەككا عندى، ب- شەككا عينادى، ج- شەككا نەزانى).

أ- شهككا عيندى (الشك العندي):

ئه فخوری شه ککی دبیزیت راستی و حه قیقه تا تشتان ب تنی د عه قلی مروقیدا یی هه ی و د هه بوونیدا نینه. ئانکو: (د خویه تییا) مروقیدا حه قیقه ته که یا هه ی به لی و د (بابه تی) و (ژیواری) دا چ حه قیقه ته نینن (۲). ئه و دبیزن چیدبیت حه قیقه ت د هزرا ته دا هه بیت، لی ته ئه و شیان نینن وی راستی بگه هینیه که سه کی دی، و ئه و حه قیقه تا د هزرا ته دا هه ی بو ته حه قیقه ته نه بو که سه کی دی! و ئه فو بو چوونه (مروفی) بو هه می تشتان دکه ته پیشه می و ژیده ری و نیو بروت اگوراس فه دگه ریته فه کو دبیژیت: ((مروف پیشه ری هه می تشتان دکه ته بیشه ی (مروف پیشه ری هه در تشته کییه))(۲).

ب- شهککا (عینادی):

ئەڤ جۆرە دبیّژیت چ حەقیقەت و راستى د ھەبوونیّدا نینه، نه د ھزرا مروٚڤاندا و نه د ژیواریدا، ئانکو: تو چەند ھزریّن خو بکه، چ جاران ناگەھییه حەقیقهتی، نه د هـزرا خودا و نه د ژیواریدا.

⁽١) مدخل إلى الفلسفة العامة، أ.د. حسن الشافعي: (٩٨).

⁽۲) (خۆيەتى) ئانكو: د هزرا مرۆڤيدا و (بابەتى) ئانكو: د ژيواريدا.

⁽٣) قضايا فلسفية، د. سعد الدين: (٨٥).

کهسیّن ل دویث قیّ ریّبازی دچن ب رکداری و عینادی و سهررهقییی ههمی راستییان رهدکهن و دبیّژن بنیاتدا چ راستییهك بو ههبوونی نینه، و ئه قریّبازه ژی بو گورگیاسی قهدگهریته که دبیّژیت: ((چ راستی و حهقیقه مت د ههبوونیّدا نیسن، و ئهگهر راستی و حهقیقه که ژی ههبیت، ئهم نهشیّین بگههینی، ئهگهر ئهم بگههینه وی حهقیقه تی ژی، ئهم نهشیّن دووپات بکهین و بو کهسهکی روهن بکهین)(۱).

ج- شهككا نهزانى (الشك اللاأدري):

خودانین قی جوری شهککی ب وی چهندی خو ژ شهککا عیندی و شهککا عیندی و شهککا عینادی جودا دکهن کو ئه و خو ئیکلا ناکهن، و ب گوتنا: (نوزانم) شهککا خو هیلایه، و ل سهر بریاران د راوهستن، نه د سهلینن و نه ژی رهد دکهن! ئانکو: بهریخودانهکا وهکهه فی بو (سهلاندن) و (رهدکرنی) دکهن، ئانکو: خو ئیکلا ناکهن و هوسا هزرا وان بوویه جورمکی نویی شهککی، و ژ دوو شهککین بهری خو دهیته جوداکرن.

سهرباری وی چهندی ژی کو هنده کل کهلامناس و ئههلی فهلسهفی فی جوّره شهککا (لائهدری) ب ب جوّره کی شهککا سوّفیستائی دادنن، بهلی هنده که فهکولهر شهککا (لائهدری) ژ شهککا سوّفستائی جودا دکهن و وی بوّ سیّ بهشان دابهش دکهن:

^(۱) **قضایا فلسفیة**، د. سعد الدین : ۸۷.

پشكا ئيكى: نەزانى قەكولەر (اللأدري الباحث):

لائهدرییی قهکولهر ئهو کهسه یی نوزانیت کا ریّکا دروست کیژکه و چیه و ههبوونا (جیهانا میتافیزکی) راستیه یان نه، بهلی بو خو لیّدگهریت دا بزانیت، و ئه قهکولهره دی گههیته راستی و حهقیقهتی ئهگهر بهیّت و ب راستی لی بگهریت.

ئەقە بابەتەكى پەسەندكريە و د ئىسلامىدا ھاتىيە قەبويل كرن و ريّز ژى لىّ ھاتىيە گرتن، قورئان كەرم دكەت:

﴿ وَإِنْ أَحَدُ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارِكَ فَأَجِرَهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَمَ ٱللَّهِ اللَّهِ عَلَى اللهِ عَلَى اللهِ عَلَى اللهِ عَلَى اللهِ عَلَى اللهِ عَلَى اللهِ اللهُ ا

ئهگهر مروّقه کی موشرک بیت - قیاس ل سهر موشرکی مروّقه کی بی دین ژی بیت - دقیّت بهیّته ده قته و داخوازا ئاکنجیبوونی ژ ته بکهت (ل وی دهمی د گوتنی (استجارة) بهلی نوکه دبیّژنی (ئاکنجیبوون)، ئهگهر بهیّت دا ئایینی ته بزانیت؛ هنگی دقیّت تو ئاکنجیبوونی بدهیی و جهه کی بو پهیدا بکهی و باشترین ریّك ئایینی خو نیشا بدهی، ئهگهر وی باوهری ئینا باشترین ریّك ئایینی خو نیشا بدهی، ئهگهر وی باوهری ئینا دروسته و ئهگهر باوهری نه ئینا جاره کا دی مافی وی بدهیی بلا فهگهریته قه بو جهی خو و چینابیت تو وی ئازار بدهی و خورتییی لی بکهی.

پشكا دووى: نەزانى بى خەم (اللامبالي - غير مهتم):

ئەقە ئەو كەسە يى بۆ وى خەم نىنە كا بزانىت يا نەزانىت، وەكى رېزەيەكا ھەرە مەزن ژگەنجىن رۆژئاقا، ئەگەر تو ژى بېرسى و بىنىژيى: (باوەرى وئاين تشتەكى دروستە) ؛ دى بىنژيت ئەز نوزانم! و ئەگەر بىنژيى : تشتەكى نەدروستە ژى، ھەر دى بىنژيت ئەز نوزانم! نە دزانىت و نە دقىن برانىت ژى، بەلى خەما وى يا مەزن ئەوە ل جقاكىدا يى بەرنىاس بىت و خۆشى بگەھنى خۆ بىلا بەھەر رىكەكا ھەبىت. ئەق جۆرىن ھەنى دژايەتىيا ئايىنان ژى ناكەن، بەلى كەسەكى بەرزەيە و نەقىت راستەرى بېيت.

پشكا سى: نەزانى رىبازى (اللاأدري المذهبي):

ئەقانـه ژی هـهمان دیتنـا سۆفیسـتائیان ههیـه، بـهلی جـوداهی د ناقبهرا قان و سۆفیستائیان ئەقهیه کو سۆفیستائی دبیرژن چ حهقیقهت نینه و ئهم ناگههینی ژی، بهلی لائهدریین ریبازی دبیرژن ئهم نـوزانین کا حهقیقهت ههیه یان نا؟ و چ ریکه نیـنن ئـهم قی چـهندی بـزانین. ئهقه ژی پـر نیزیکی سۆفیستائیانه، بهلی ژ لایهکی ژ وان جودانه.

نموونه ل سهر لائهدریا رینبازی: ئهو دبینژن کو ئهم نوزانین کا خودی ههیه یان نینه، ئانکو: دبینژن: بهلگهیین باوهریی (الایمان) و بهلگهیین ئیلحادی وهك ئیکن و ل ئینک ئاستدانه؛ لهورا نهشیین باوهریی ل سهر ئیلحادی پتشراستر بکهین. ئانکو تو نهشییی چ ژ قان ههردووکان ب ههلبژیری!.

شەككا (نەزانى رىبازى) پشتبەستنى ل سەر چەنىد خالان دكەت:

خالا ئیکی: ئه و دبیر عه قل نه شیت سروشتی تشتی بزانیت و ناگه هیتی، ئانکو ب هزرا وان عه قل نه شیت بزانیت کو دره وکرن ب ره هایی تشته کی خرابه یان باشه! ئانکو بو هه می بهایین ره و شتی عه قل نوزانیت ج باشه و چ خرابه. چونکی ل ده ق وان هه ر دوو ئه گه ر (خراب و باش) وه کی ئیکن.

دویکه فتینن هزرا ئیلحادی یا نوی ژی ههر وی بریاری د دهن و دبیرژن عه فل نه نیت بزانیت کا چ تشت یی خرابه و چ تشت یی باشه، و عه فل نزانیت و نه شیت بهایین ره و شتی یین ره ها هه لبژیریت، چونکی عه فل یی ریزهییه و نه وا تو دبینی تشته کی خرابه، که سی به رامه دی باش دبینیت.

نموونه ل سهر قی چهندی: کوشتن ل ده قته تشته کی خرابه، به لی یی بهرامبه رب تشته کی باش دبینیت. کوشتنا کورده کی ل ده قته تشته کی خرابه چونکی کورده و ژ ملله تی تهیه، و ل ده ق ملله ته کی دی کاره کی باشه، چونکی نه ژ ملله تی وییه. کوشتنا مرؤ قه کی ل ده قی که که کی کاره کی باشه، چونکی نه ژ ملله تی وییه. کوشتنا مرؤ قه کی ل ده قی که و کارین وی خرابییه، د هه مان ده مدا ل ده ق دو ژمنین وی باشییه. ئه قه هزرا هه می فهیله سوف و بیرمه ندین مادیگه رییه وه کی مارکس و لینین ستالین. هه تا زانایین مولحد یین سه رده م ژی وه کی پیتشارد دو کنی زوسام هاریس و لورانس کراوس هه می قی بریاری دده ن.

کا چاوا (نهزانین ریبازی) و سوّفستائی گومانی ژ تشتین (مهعنهوی) دبهن، ئاها هوسا گومانی ژ ههبوونا تشتین (ماددی) ژی دبهن، ئانکو نزانن کا ئهز ههمه یان نه، کا ئهو ههیه یان نه؟ ههمی تشت ل ده ق وان شه ك و گومانه، دبیت ئهو ههبیت و دبیت ژی نهبیت!

خالا دوویی د رینبازا نهزانینیدا (اللاأدریة): ئهو د بریاردانی ل سهر هـهر مــژارهکا گریدایی هـهبوونی (ئـهنتوّلوّژیاییّ) و مـهعریفی (ئیبستموّلوّژیاییّ) و بهایان (ئیکسیوّلوّژیا) د راوستن و نهشین چ بریاران ل سهر بدهن، نه ب ئهریّنی و نه ب نهریّنی.

ئەقە ژى وى چەندى نىشا مە د دەت و بەرى مە ددەت ھندى كو پىدقىيە مىرۆڭ عەقلى خۆ ب راوستىنىت و نابىت مىرۆڭ بگەھىتە راستىيى، و ناھىلىت ھىزرا مرۆڭى ب رولى خۆ يى ساخلەم راببىت، ئانكو ئەقە ژى ئەو شەرە يى بۆ ئىخسىركرنا عەقلى مرۆڤايەتىي دھىتە كرن و ھەتا نوكە ژى يى بەردەوامە.

خالا سنیی د ریبازا نهزانینیدا (اللاأدریة) ل سهر خالا ئیکی و دووی دهیته ئافاکرن: د خالا ئیکیدا عهقل نزانیت کا تشت یی باشه یان یی خرابه، و د خالا دوویدا عهقل دفیت ب راوهستیت، خالا سنیی ژی ئهفهیه کو ژ کارخستنا عهقلی و دوویفنهچوونا مژارین مهعریفی؛ ئارامییی ل ده مروفی پهیدا دکهت، لهورا وان گوت کو ئه پیبازا (نهزانینی) ریکهکه مروف پی بگههیته خوشی و ئارامییا دهرونی و ئهفه ل ده وان گوییتکا خوشییییه! ئانکو: ژ کارخستنا عهقلی

گوپیتک خوشینیه. ب راستی ئه گوتنا وان مهزنترین شاشی و سهرداچونه؛ چونکی ژ کارخستن و راوهستیانا عهقلی ژ نوی ئاریشهیان بو مروّقی دروست دکهت.

رەخنەيين سۆفيستائيان ل ھەستان و بەرسقدانا وان!

سۆفستائییان ب تهمامی رهخنه و تانه ل ههست و عهقلی ددان و د گۆتن کو نابیت ب هیچ جۆرەکی باوەریی ب ههستان بینین، ژبهرکو مهحاله ب ههستان بگههینه مهعریفا یهقینی.

بۆچى مەحالە؟ ئەوان چ بەلگە ھەبوون؟

ئـهو دبێــژن مهحالــه؛ چـونکی ئـهو د وێ باوهرێدانــه کــو ههســت ههردهم دهێنه خاپاندن.

بۆ نموونه ئەو دېيژن: دەمى تۆل مالا خۆيى و تە گوھ ل دەنگى زارۆكەكى بوو ژ دەرقە و تە ھەست كر ئەو دەنگ يى كورى تەيە، بەلى دەمى تۆ چوويە ژ دەرقە، تە ديت ئەو كورى جيرانى تەيە، ئاھا ل قيرى ھەستى تە خەلەت بوو و ھاتە خاپانىدن. ئەو دېيرن رەوشا ھەستى ئەقەيە و ئەقە خاپانىدنە، لەورا نابيت باوەريى پى بينين و بكەينە ژيدەرەك بۆ دامەزراندنا مەعرىفا يەقىنى.

بۆ بەرسفدانى دى بىڭرىن: ھزرا وان يا خەلەتە و ئەقە نابىتە بەلگە بۆ رەدكرنا ھەستان ب تەمامى، چونكى ھەستكرنا وى بـ(دەنگى گريا زارۆكى)، دبيتە راستيەكا رەھا كو كەسەك يى ژ دەرقە دكەتە گرى، و

ئهم نهشێین ب چ رێکا گومانێ ژێ ببهین، بهلێ هزرکرنا وی کو ئهڤه کوڕێ وییه ب تنێ ڕهوشهکا دهروٚنیه و چ پهیوهندی ب ههستانڤه نینه. ههروهسا وهکههڤیا دهنگێ گریا زاروٚکا ئهڤ کارتێکرنه لێ کریه.

ههروهسا سۆفیستائی تانهیهکا دی ژی ل ههستان ددهن و بهلگهیهکی دی دئینن و دبیّژن: مروّق ژیکجودانه و د ههستکرنیدا ههر ئیّك بهروقاژی یی بهرامبهری خوّیه.

نموونه: کهسهکی نهساخ دهمی هنگشینی د خوت ههست ب ته علاتیی دکهت، بهلی کهسهکی ئاسایی دهمی هنگشینی د خوت ههست ب شریناهیی دکهت. لهورا ئه و دبیرن: ههست مروّشی دخاپینن، و گههشتنا راستیان ب ریکا ههستان یا رهدکریه.

بۆ بەرسقدانى ئەم دېيۆيىن: ئەقە نابىتە بەلگە بۆ رەدكرنا ھەستان ب تەمامى؛ چونكى يى نەساخ و يى ساخ ۋى ھەردوو ھەست ب ھندى دكەن كو ئەقە: (ھنگقىنە و تام يا ھاى) و ئەقە راستيەكا رەھايە و ئەم نەشيىن ب چ رىكا گومانى ۋى بېميىن، بەلى ئەو كەسى نەساخ دزانىت كو تاما ھنگقىنى ۋ بەر نەساخىي يا تەعل بووى و ل دەمى ساخبوونى دى تاما وى شرين بىت. ئانكو دزانىن ئەق تەعلاتىـ تشتەكى دەمكىـ و ۋبەر نەساخىينى، و ھەردەما ساخبوو دى جارەكا دى تاما ھنگقىنى بۆ وى شرين بىتەقە، ئانكو نەيى ب گومانە ۋ شرينيا ھنگقىنى بەلكى بۆ وى شرين بىتەقە، ئانكو نەيى ب گومانە ۋ شرينيا ھنگقىنى بەلكى

ئهو رهخنه و تانهیه کا دی ژی ل ههستان ددهن و به گه کی دئینن و دبیزژن: دهمی مروّقی د خهویدا خهونه ک دیت، وه سا هه ستپید که ت کو ئه قه حه قیقه ت و راستیه، به لی دهمی ژ خهوی رابوو دی زانیت ئه قا وی دیتی چ راستی بوو نینن، و قی دکه نه پیشه ر و دبیرژن: چاوا چیدبیت ئه وا تو د خهونیدا ببینی راستی بیت؟ گومان د وی چهندیدا نینه کو ئه وا ئه م د خهونیدا دبینین خهونه و نه راستییه، به لی مروّق هه ست ب دیتنا وی خهونی دکه ت و نه کو د ژیواریدا دیتیه.

بۆ بەرسقدانى ئەم دبىيژىن: ب راستى ئەقە ۋى رەخنەيەكا گەلەك لاوازە و نە د جهى خۆدايە بۆ رەدكرنا ۋىدەربوونا ھەستان؛ چونكى ئەو زانايىن ھەستان دكەنە ۋىدەر، دبىيژن ھەست دبنە ۋىدەرين زانىنى بەلى ل بن كۆنترۆلا عەقلى، ئانكو عەقل بريارى ددەت كا د چ حالەتدا ھەست دبنه ۋىدەر و د چ حالەتدا نابنە ۋىدەر، و بىگومان عەقل ھەستان ناكەتە ۋىدەر د حالەتى خەونىدا.

بهلی راسته ههست ل هنده ک جهان دهینه خاپاندن و نابیت ئهم قدی ب تنی بکهینه به به به هه بو مهعریفا یهقینی، بهلی ئهقه ژی دهنگفهدانه کا مهزن ل ده وان فهیله سوفان پهیدا کریه یین باوه ریی به ههبوونا (راستیین رهها) دئینن، وه کی غهزالی و دیکارت و بارکلی و هتدد.. بهلی مهره مین قان فهیله سوفان د گهل یین سوفیستائیان د جودانه. ل ده قان فهیله سوفان هه ست هنده ک جاران دهینه خاپاندن به شیوه یه کی ده مکی ژبه ر هندی دبیش هه مهست دبنه ژیده ر ل بن

كونترۆلا عـهقلى. ئانكو عـهقل دى بريـارى دەت كا ئـه ههسـته يـى دروسته يان نهدروسته، لهورا ئهو رهخنين سوفستائيان ل سهر ههستان كرين ههمى دهينه ههلوهشاندن ئهگهر ههست ل بـن حـوكمى عـهقلى كار بكهن.

تانه و رەخنەيين سۆفيستائيان ل عەقلى!

هەروەسا ژ وان تانـەيێن ئـەو ل عـەقلى ددەن ئەڤەيـە كو دبێـژن: (هەر بەئگەيەكى ھەبيت يان پشتبەستنى ل سەر دەستپێكێن بەئگەيى سەلماندى دكەت يان ل سـەر دەستپێكێن نـەيێن سـەلماندى). و ئەگەر پشتبەستن ل سەر دەستپێكێن بەلگەيى سەلماندى ھاتبيتە كرن؛ ل وى دەمـى پێـدڤى ب ئاشـكەراكرنا بەئگەيى وى بەئگەيى ھاتيـە سـەلماندن دكەت، و ئـەو بەئگە ژى پيـدڤى بەئگەكى دىيـە، ئـانكو: ئەڤـە دبيتـە زنجيرەيەكا بەئگەيين بى دويماھيك، چونكى ھەر بەئگەيەك دى پيدڤى بەئگەيـەك دى پيدڤى ب بەئگەيـەك دى بىدگى دويماھيك. چونكى ھەر بەئگەيەك دى بىدى بىدى دويماھيك.

ئهم دێ ڤێ گۆتنا وان ب شێوهيهكى ساناهى دياركهين، ئهو دبێـژن: عهقل نابيته ژێدهرێ مهعريفێ؛ چونكى دڤێت تۆ بهڵگهيان بينى كو عهقل ژێدهرێ مهعريفێيه، و وى بهڵگهى ژى پێدڨى ب بهڵگهيهكێ بهرى خو ههيه، و بهڵگهيێ بهرى ويـژى پێـدڨى ب بهڵگهيهكێ دى ههيه و هوسا دبيته زنجيرهيهكا بهڵگهيێن بێ دويماهيك.

بهلی ئهگهر پشتبهستنی ل سهر دهستپیکین نهیین سهلاندی بکهین؛ ل وی دهمی مروّق نهشیّت چ تشتان بسهلینیت، ل قان ههردوو رهوشان ژی چ بهلگهیین دروست ناهینه سهلاندن.

ههروهسا ئهو تانهیه کا دی ژی ل عهقلی ددهن و دبیدن: چینابیت بیق سهلاندنا عهقلی پشتا خو ب عهقلی گربده ی چونکی ئه قه دکه قیته د بن - مه حالا روله - (استحاله الدور)، ئانکو: عهقل بخو نههاتییه سهلاندن، فیجا چاوا عهقلی بکهینه به لگه بو سهلاندنا ژیدهربوونا عهقلی؟ ئه فی گومانین سوفیستائیان ل سهر ههستی و عهقلی نه د جهی خودانه و دی بهرسقی ل سهر دهین.

بەرسق بۆ رەخنين سۆفستائيان ل سەر عەقلى:

سهبارهت رهخنا وان کو عهقل ناگههیته راستیا ههمی تشتان و به نگهیین عهقلی د باوهرپیکری نینن، ژبهرکو وهکی ئاماژه پی هاتیه دان به نگهیین عهقلی دبنه زنجیره و مهحالا روله (استحاله الدور). ئه قگوتنا وان یا دویره ژ راستیی و نه د جهی خو دایه، چونکی ههر چار بنهمایین عهقلی یین فهیلهسوفین خواندنگهها عهقلی (سوقراتی و ئهفلاتونی و ئهرستوی و دیکارتی) دیارکرین، کو ئهو ژی:

- ١- بنهمايي خوّيهتي (مبدأ الهوية).
- ٢- بنهمايي نههه قدر (مبدأ عدم التناقض).
- ٣- بنهمايي ناڤنجييي راكرى (مبدأ الوسط المرفوع).

٤- بنهمايي ئهگهري (مبدأ السببية).

ئه قهر چار بنهمایه، کۆمهکا بنهمایین راست و رههانه و ههمی به نگه ل سهر وان دهینه ئافاکرن، ئانکو به نگهیین عهقلی ل سهر بنماییت بنه جه و سهلاندی دهینه ئافاکرن، چونکی ئه فی بنهمایه د خورستی (فطری) نه و د گهل ههبوونا زاروکی پهیدا دبن، و ئه فه راستیه کا گشتگیره و ل ده فی ههمی مروفین جیهانی یا ههی، وهکی گهله ک زانایین ئهنثروبولوژی وسسیولوژی دووپاتکری (۱)؛ لهورا ب چریکان گومان تیدا ناهیته کرن.

ههروهسا گهلهك ژ زانايين سهردهم كو د زانستين ئهزموونيدا بسپورن في چهندي دووپات دكهن كو (بنهمايي ئهگهری) د كهفيته بن

(The Evidence of God in an Expanding Universe)

کو به حسی هه بوونا به لگه یی خورستی (فطری) کرییه و دبیّرْن: هـزرا هه بوونا هی بودا می بود کی می بود کی بود کی می بود کی بود کی درد کی کورستی هیزه کی از کی کی در کان کی می کورستییه و خودی د ناخی مروّفیدا چاندیه، هه روه سا فه یله سوّفی دیروّکی (ول دیورانت) د په رتووکا (قصـة الحضارة) دا ئه فی چه نده د په رتوکا خوّدا دووپات کرییه.

⁽۱) خواندنین زانستی یین نوی وی چهندی دووپات دکهن کو بنهمایین عهقلی یین دهسپیکی، وهکی: بنهمایی ئهگهری (مبدأ السببیة): ئانکو (بنهمایی ئهگهری همبوونا گهردوونی) ب رهنگهکی گشتی ههر د که شندا و ههتا نوکه ل ده ههمی مروّفان همبوویه، به لگه ژی ل سهر فی چهندی ئه فهیه کو چ ملله تنهبووینه بی ئایین. گهله ک زانایان ژی به ره فانی ژ فی هزری کرییه، ژ وان ژی ژمارهیه کا زانایین ئهمریکی د پهرتووکا:

ههروهسا زانا و پروفیسور جاستن باریّت (Justin Barrett) قهکولهر ل سهنتهری ئهنثروبوّلوّژیا و مهژییی ل زانکویا ئوکسفوّرد، خودانی پهرتووکا ب ناق و دهنگ:

"Born Believers: The Science of Children's Religious Belief"

کو ب عهرهبی ناقی وی (مؤمنون بولادة - علم الإیمان الدینی لدی الأطفال)یه، ئه فرانایه دبیّژیت: (پشتی مه بو دهمی بیست سالان پشکنین ل سهر زاروّکان کرین؛ بو مه ب شیّوهیه کی زانستی ئاشکهرا بوو کو زاروّک خودان باوهرییه کا خورستینه، و د گهل همبوونا وان؛ باوهری د ناخی واندا همبوویه.

هوسا خوّیا دبیت کو عمقل پشتبهستنی ل سهر دهستپیکین به لگهیی سه اندی دکهت، ئه و ژی بنه مایین خورستی (فطری) نه، ئه و ههر چاریّن مه دیار کرین، ئه ق بنامایه د خورستینه و ناهیّنه ئاقاکرن ل سهر چ به لگیّن دی؛ له ورا به لگهییّن عهقلی نابنه زنجیره و مه حالا روله (استحاله الدور).

ئايين، زانست، فەلسەفە و عەقل ھەمى وى چەندى دووپات دكەن كو بنــەمايين ئەگــەرى) ب تايبــەتى بنەمايين خۆرسـتينە د ناخى مرۆڤيـدا، ود زكماكى دا دگەل زاروكى ھنه، ئانكو دبنه راستيين رەھا؛ لەورا پيدڤييه باوەرى ب راستيين رەھا بهيته ئينان و نابيت شەك تيدا بهيته كرن.

چاوانيا گەنكەشەكرنى د گەل سۆفستائيان:

دەمى دويكەڤتىين رينبازا سۆفستائيا عينادى دبيرن: چ راستيين رەھا نينن و شەك د ھەمى تشتاندا ھەيە! تۆ دى بيريين: ئەرى ئەڭ گۆتنا تە شەككە يان راستييه؟ ئەگەر گۆت: (راستييه). ھنگى وى درايەتييا رينبازا خۆ كر؛ چونكى وى ل ڤيرى پەسەندكر كو راستيەك يا ھەى! و ئەگەر گۆت تە ئەز ل دۆر ئاخقتنا خۆ ژى يى ب شەككم، ديسان ئەوى درايەتييا رينبازا خۆ كر؛ چونكى مادەم وى شەك د گۆتنا خۆ دا ھەبيت؛ هنگى گۆتنا وى دى ھيتە رەدكرن و ئەم نەشيىن وەربگرين.

رێڬێڹ گەنگەشەكرنى د گەل سۆڧستائيان:

ئێك: ڕێكا بەدەھى^(۱) (پێدڨى ب بەلگەئينانى نىنە) ئەو ژى ئەڤەيە وەكى زانايەك دېێژيت:

⁽۱) زانینا بهدههی: ئهو زانینه ئهوا ساده کو ل دههٔ ههمی مروّهٔان ههیه، و پیّدهٔی ب ج بهلگهیان ناکهت، و ج گومان ل سهر نینن. وهکی ئهم بیژین: ژماره (۲) ژ ژماره (۱) پتره.

زلهههکێ بدانه وی کهسێ سوفستائی، ئهگهر خو توڕه کر و گوت: (ته بوٚچی وهکر؟ ..) بیٚژێ: تو بوٚچی خو توڕه دکهی؛ کی دبیٚژیت ئهو ئهز بووم من زلهه دانایه ته ؟! ئهگهر گوته ته: (بهلێ ئهزیی ته پشتڕاستم کو ئهو تو بووی زلهه لمن دایی؛) هنگی دی بیّـژیێ: ته ههڤدژیا ریٚبازا خو کر، چونکی ته یهقین یا ههی د ههبوونیدا کو ئهو ژی ئهڤهیه من زلهههك ل ته دا! و ئهگهر گوته ته: (نهخیٚر ئهز بگومانم ته زلهه ل من نهدایه)، ئیکا دی ژی بدانی ...!

دەمىن ئىمامىن بەلخى گەنگەشەيەك د گەل كەسەكى سۆفىستائى كرى، ئەو گەنگەشە يا بى مفا بوو، پاشى گۆتە قوتابىيەكى خۆ؛ ھەرە دەوارى وى بىدزە، دەمىن ئەوى سۆفىستائى دەركەقتى و دەوارى خۆ نەدىتى، گۆت: (كا دەوارى من ل قىرى نىينە؛) ئىمامى بەلخى گۆتى: تو يى پشتراستى تە دەوارى خۆ ئىنابوو يان نا؟ ئەوى سۆفستائى گۆتى: ئەم (بەلى ئەز يى پشتراستم)، ل وى دەمى ئىمامى بەلخى گۆتى: ئەم شىاينە تە. ئانكو: تە دانپىدانكر كو يەقىنەك و پشتراستىيەك د ژيانىدا يا ھەى.

دوو: پێدڤییه ئهم گهنگهشێ د گهل کهسێن سۆفیستائی بکهین، بهلێ گهنگهشهکرنا وان پێدڤی ب بنهمایێن عهقلی نینه؛ چونکی تۆ چهند بنهمایێن عهقلی بۆ دیارکهی وچهند بهلگێن عهقی بۆ بینی؛ ئهو دێ ههر گومانێ ژێ بهت، لهورا پێدڤیه تـۆ تـانێ ل ئاخڤتنا وی بـدهی و بـۆ وی ب سـهلینی کـو گۆتنا وی: (مـرۆڤ

ناگههیته یهقینی) گۆتنهکا خهلهته، و یا دروست ئهقهیه کو مروّق دگههیته پشتراستی و یهقینی، بهلی چاوا؟ ئهو دبیّژن ههستیّن مروّقی ناگههنه حهقیقهتی و ئهقه مهحاله، ئهم دی بیّژینه وان یاسایهکا لوژیکی ههیه: (نهگههشتنا ته بو تشتهکی نه رامانا وی ئهوه ئهو تشت نینه)، نهزانینا ته بو تشتهکی نه رامانا وی ئهوه ئهو تشت نینه.

نموونه: تو نوزانی کی ئه قدم دمر میره دروستکریه، بهلی نهزانینا ته کا کیٰ دروستکریه رامانا ویٰ ئهو نینه کو چ چیْکهر بوٚ نینن؛ چونکی هەبوونا چێكەرەكى راستىيەكا رەھايە، بەلىّ دياركرنا ناسناما چێكەرى تشتهكي ريْژهييه، چيدبيت ئهم بـزانين و چيدبيت نـهزانين. ئاريشا كەسى سۆفىستائى ئەقەيە: (نەزانىنا خۆ بۆ تشتى دكەنە بەلگە ل سەر هنديٰ کو ئهو تشت نينه). ههروهکي نه نياسينا وان بو چێکهرهکي بـوٚ گەردوونى دبێـژن چ چـێكەر نيـنن و ئەڤـە شاشـيەكا گەلـەكا مەزنـە و دژی سادهترین بنیاتنین عهفلی و لوژیکینه، ئانکو: ههبوونا چیکهری راستییه کا بهدهییه (پیتفی ب به لگهیان ناکهت). ئهم دی بیژینه سوفسـتائيان: نهگههشـتنا هـهوه بــۆ راسـتيێ، رامانــا وێ چــهندێ ناگههینیت کو حهقیقهت و راستی نینه. ئهفه تشتهکی بهدههییه و ياسايا بهدههي كو ئهم ئاييندار دبيّرْيني زانينا خورستي (فطري) و فەيلەسوفين عەقلى ژى دېپژنى (بنەمايين عەقلى يين دەستييكى) كو سادەترین بنەما (بنەمایی ئەگەری) یە كو دبیّریت: ھەر رویدانـەكیّ ئەگەرەك ژ بۆ ھەيە. نموونهیهك: ئهگهر تو پهیشهكا ئینگلیزی ببینی و تینهگههی، پاشی ببیّری: ژبهركو ئهز تیناگههم؛ لهورا من باوهری نینه نشیسهرهك بو قی پهیشی ههبیت، ئه گوتنه شاشییهكا سادهیه، بلا تو تینهگههی ژی بهلی پیدشیه عهقلی ته ب زهلالی بزانیت كو ئیّكی ههی ئه فی پهیشه یا نشیسی، بلا تو نهزانی كا كی نشیسیه و رامانا وی چیه؟ بهلی ئه فه نهزانینه نابیته بهلگه كو چ نشیسهر بو قی پهیشی نینن.

بهلی ئاریشهیا سوّفیستائیان ژی ئهقهیه ئهو شاشییّن لوژیکی دکهن، چونکی ئهو نـزانن کـا کـی نقیسیه، لـهورا دی گومانی ژههبوونا نقیسهری بهن، و چونکی ئهو نزانن کی ئهرد و ئاسمان دروست کرینه، لهورا دی گومانی ژههبوونا خودی بهن، و چونکی ئهو مهرهما ههبوونا گهردوونی نزانن، لهورا دی بیّژن: ههبوونی چ مهرم پی نینن! و ئهگهر ئهم بهریخودانهکا دروست بو بکهین دی بینین هیّجهتیّن وان ههمی وههم و ئاشوّین.

رینبازا (سوفستائی) ههمی ل سهر قان خالان هاتیه ئاقاکرن کو عهقلی وهسا نیشان ددهن کو وی شیان نینن تشتان ژیک جودا بکهت، و پاشی دهین رولی عهقلی ژ کاردئیخن و رادوهستینن، پاشی قی راوهستانی دکهنه ژیدهری خوشییی کو ئهقه ژی بهروقاژی تیورا مهعریفهیا دروسته.

سى: شەككا ئەكادىمى:

هندهك قهكولهر قى جورى شهككى ب جورهكى سهربخو ددانن، هندكين دى وى دكهنه بهشهك ژ بهشين شهككا ريبازى (الشك النهبي).

ئەقە ۋى زاراقەكى فەلسەفىيە - مەرەم پى ئەكادمىيا زانستى نىنە - خۆدانىن قى جۆرى شەككى دىنىۋن: چ تشت د خۆيەتيا خۆدا يەقىن نىنە، لەورا دېنىۋن: بۆ ھەر تشتەكى دوو ھەتا سى ئەگەران يىن ھەين، بەلى ئەو ئەگەرى بهيزتر وەردگرن(۱).

ل ده ق قی رینبازی چ یه قین نینن و ل دور پرسا یه قینی ژی د گه ل رینبازین دی یین شه ککی ئیك دیتن و بو چوون ههیه، به لی ب ریکه کا جوداتر. پترییا خودانین قی شه ککی باوه ری ب هه بوونا خودای ههیه، به لی ب ریزهیه کا ئه گه ری! ئانکو ئه و دبینن هه بوونا خودی ئه گه ره کی به یزه. به لی ئه قبو ونه ل دوی بنه مایی عه قلی یا خه له ته و یا به یزه دکرییه، ب تایبه تی ژی بنه مایی ئه گه ری (مبدأ السببیة). چونکی باوه ریبوون ب ئه گه رکی کو (خودی) یه بو هه بوونا گه ردوونی تشته کی باوه ریبوون ب ئه گه رکی کو (خودی) یه بو هه بوونا گه ردوونی تشته کی یه قینیه، هه وه کی فه یله سوفین خواندنگه ها عه قلی دبیر ژن هه بوونا خودی خودی (واجب الوجود) هه بانکو: عه قل دبیر ژب هه بوونا خودی پید قیبه کا عه قلیه و نه به به وونا وی ژبی مه حاله؛ له ورا د پرسا

⁽١) مدخل إلى الفلسفة، أ.د. حسن الشافعي: (٩٩).

باومریبوونیّدا ل ده فهیلهسوف و زاناییّن باومردار ژی ئه هه جوّریّ شهککیّ هاتییه رِهدکرن و نابیت ته باومری پیّ ههبیت.

شهککا ئهکادیمی د هزرا ئیسلامیدا دبواری بنهماییت عقیدی دا یا رهدکرییه، بهلی دبوراری فقهی دا یا پهسندکریه.

یاهاتیه رهدکرن دبواری بنهماییّت باوهرییّ دا؛ چونکی د پرسا باوهریییّ (عهقیدهیی) دا نابیت ته ۹۹ ٪ باوهری ب پیغهمبهری همبیت و ته ۱ ٪ شهك ههبیت، بهلکی دقیّت یهقینا ته ۱۰۰ ٪ بیت، و ئهقه ژی ل سهر بنهماییّن نهقلی و عهقلی و زانستی هاتییه ئافاکرن. ژبلی مروّقیی ساده و نهزان، چونکی وان ئهق شیانه نینن.

بهلی شهککا ئهکادیمی بو ئیجتیهاد و پرسین فیقهی یین (ظنی) یا هاتییه وهرگرتن. و ژبهرهندی ئیختلاف دنافبهرا زانایان دا چیدبیت دبورای ئهحکامیت شهرعی دا.

جۆرىٰ دووىٰ: شەككا سىستەمى (الشك منهجى):

خودانیّت قی جوٚری شهککی باوهری بههبوونا راستییّن رهها ههیه، بهلی شهك ل دوٚر ریّکییّن گههشتنا ئهنجامان (مهعریفا راستهقینه) ههیه.

ئەڤ جۆرى شەككى وە ل كەسى ڤەكولەر دكەت ب حەز و شيانىن خۆ رابىت ب ئەنجامدانا تاقىكرنەكى ل سەر وان ھىزر و پىنزانىنىن ل دەڤ وى ھەين، و بزاڤى بكەت ھزر و عەقلى خۆ ژ ھەر شاشيەكا ھزرى

پاقژ بکهت ل سهر وی بابهتی دقیّت ب گههیته راستیا وی. زیدهباری قی چهندی ژی ل ده خودانیّن شهککا مهنههجی مهعریفه یا مومکینه و د شیانیّن عهقلیدا ههیه بگههیته یهقینی و راستییّ، و قی شهککی دکهنه ریّك بو گههشتنی ب یهقینی و راستییّت رهها. گهلهك ژ فهیلهسوفان ئه شهککه بو گههشتنا ب راستیان بکارئینایه، ژ وان ژی: غهزالی و دیکارت و کانت.. (۱) هتد.

بۆ نموونه: ته باوەرى هەيە كو راستى و يەقىن د ھەبوونىدا ھەيە، بەلى تە شەك ل دۆر رىكىن گەھەشتنا قى راستى و يەقىنى ھەيە. بىق نموونە: كەسەكى رۆژئاقايى باوەرى يا ھەى كو خودى يى ھەى، بەلى وى شەك يا ھەى كا ئەرى كىر ژ قان رىكان يا دروستە، رىكا ئايىنى جوھىيان يان ئاينى مەسىيحىيەتى يان يا ئىسلامى يى راست و دروستە، موسولمانى و تو يى پشتراستى كو ئايىنى ئىسلامى يى راست و دروستە، بەلى تە ئارىشەيەك ھەيە، ئەو ژى ئەقەيە تو نزانى كا كىر كۆمەلە و گرۆپ يى راستە، و بشىنوازەكى دروست نوينەراتىيا ئىسلامى دكەت مەرەما مە ب يەقىنى ئەقە نىنە كو چاقلىكەر بىت بۆ يەقىنى، بەلكى دۇيت ئەو يەقىن يا ئاقاكرى بىت ل سەر بنەمايى عقلى ونەقلى نەكو ل سەر بنەمايى عقلى ونەقلى نەكو

ئەڭ جۆرە شەككە؛ شەككەكا پەسەندكريە و يا پيدڤيە ل دەڭ مرۆڤى ھەبيت، و ئەگەر ل دەڭ مە نەبيت؛ وى دەمى دى بينە كەسين

⁽۱) **تمهيد للفلسفة**، د. حمدي زفزوق: (۱۲۷).

چافلیّکهر. ئه جوری شهککی د بیافی زانستین ئهکادیمیدا یی پهسهندگریه، ههروهسا د زانستین ئهزموونی و زانستین سایکولوّژی و سیسیولوّژی ژیدا یی پهسهندگریه.

بۆ نموونه: نۆژدار و زانایی فرەنسی د. موریس بۆکای، زانایی فرەنسی و خودانی پهرتووکا: (القرآن والتوراة والإنجیل والعلم)، ئەڤی زانای باوەری بخودی ههبوو، بهلی نهد زانی کا کیژ ئاین یی دروسته؛ لهورا ڤی زانایی شهککا مهنههجی بکارئینا و ههتا ل دویماهیکی گههشته راستییا قورئانی، و گههشته وی چهندی کو قورئان یا راست و دروسته و ژ ههمی لایانقه د گهل زانستی د گونجیت، بهلی تهورات و ئینجیل د پترییا لایانقه د ههقدژن د گهل زانستی. ل ڤیری بو مه ئاشکهرا دبیت کو ئهڤ جوری شهککا مهنههجی یا فهره بهیته ئهنجامدان دا کهسی بیباوهر و کهسین ریبهرزه ب ریکا ڤی شهککی بگههنه راستیی و یهقینی، و باوهریی ریبئین راست و دروست بینن.

جوداهی د ناڤبهرا شهککا رێبازی و شهککا مهنههجیدا:

۱- خودانین شهککا ریبازی دبیری: چ راستیین رهها نینن و نهگهر همبن ژی نهم نهشین بگههینی.

بهلی خودانین شهککا مهنههجی دبیژن: راستیین رهها یین ههین و د شیاندا ههیه بگههینی، بهلی نهم ل دوّر ریّکین گههشتنا وی ب شهك دکهفین، نانکو نهم لی دگهرییین کا کیر ریّك باشتر و دروستره بو گههشتنا راستیی.

- ۲- شه ککا رینبازی یا هوسایه کو مروّق ل دهستپیکی شه ککی دبهت و ل دویماهیکی ژی ههر یی ب شه ککه، و چ جاران یه قین بو چینابیت. ئانکو: د هه می ژیانا خو دا و هه تا مرنی هه ر یی ب شه ککه! به لی شه ککه مه نهه جی به روقاژیه؛ ل دهستپیکی شه ککه به لی ل دویماهیکی مروّق دگه هی ته حه قیقه ت و راستیی.
- ۳- شه ککا رِیْبازی هه لویستی وی یی نه ریّنیه؛ چونکی یابی ئارمانجه. به کی شه ککا مه نهه جی هه لویستی وی یی نه ریّنیه، چونکی ئارمانجاوی به رهفا یه فینی قه بچیت، وبگه هیته راستییّت رهها.
- ۵- شهککا ریبازی هزرکرنا مروّقی د راوهستینیت و خودانین وی دبیّژن: ل دهستینیکی چ یهقین د ههبوونیدا نینن و مروّق نهشیّت بگههیتی ژی، و هندی تو لیّبگهرینی ژی تو چ جاران ناگههیه یسته ینی. ئانکو شهککا ریّبازی عهقل و هزرکرنا مروّقان د

راوهستینیت و دوودلی و وهسواس بو مروّقی چیدبیت، ئانکو شهك کونترولیّ ل سهر مروّقی دکهت.

بەلى شەككا مەنھەجى مرۆۋ بخۆ شەككى بۆ خۆ بەرھەۋ دكەت، ئانكو مرۆۋ كونترۆلى ل سەر شەككى دكەت.

۵- د شه ککا رینبازیدا چ ژیدهرین دروست نینن بو گههشتنا مهعریفی.
 ئهو ژیدهری و محیی و عهقلی و ههستان و ئهزموونان و (حدسی)
 ههمییان رهد دکهن، ئانکو گههشتنا مهعریفی د شیانین مروقیدا
 نینه.

بەلى شەككا مەنھەجى باوەرىى ب ژىدەرىن مەعرىفى دئىنىت و د شىاندا ھەيـە مـرۆڭ بگەھىتـە مـەعرىفى و راسـتىين رەھـا، بـەلى ژىدەرىن ھەر قوتابخانەيەكا فەلسەفى و ئايىنى ژىك جودانە.

بەشى دوويى سەفسەتە و بەرھەمى وى يى سەردەمانە

ل قى بهشى ئهم ب فهر دزانين بهحسى هزرا نويخوازى (الفكر الحداثي) (Modernity) بكهين و دياربكهين كا وى هزرى چ پهيوهندى به هـزرا سوفسـتائيڤه ههيـه، ههروهسا بهحسـي چاوانيا ساخكرن و نويكرنا ريّحـهزيا شـهككيّ (النزعـة الشـكوكية) بكـهين د هـزرا نويخازيدا.

ژ لایی دیروکیفه ب شیوه کی فهبری نه یا دیاره کا کهنگی هزرا نویخازی پهیدابوویه، هنده فهکوله در دبیّرژن: ئه هدره ل سهردهمی کولومبوسی (Columbus) یا دهرکه فتی و ل چهرخی پازدی دهمی گههشتیه کیشوه ری ئهمریکا، هنده فهکوله ریّن دی ژی دبیرژن: هزرا نویخازی ل سهرده می شوره شا چاکسازیا پروتستانا یا دهرکه فتی و ل سهر دهستی مارتن لوسه ری (Martin Luther) ل چهرخی شازدی سهرهلدایه. هنده ک دبیرژن: نویخوازی ل سهرده می شوره شا فرهنسی یا دهرکه فتی، به لی پا نهم گهله کی گرنگیی نادینه دیروکیا پهیدابوونا وی، به لی پا نهم گهله کی گرنگیی نادینه دیروکیا پهیدابوونا وی، به لی دی ههمی گرنگیا مه ل سهر شروفه کرنا تیگههی وی بیت.

جوداهی د ناڤبهرا نويڪرنێ و نويخازيێدا:

زاراڤێ نـویکرنێ ب عـهرهبی دبێـژنێ (التحـدیث) و ب ئینگلیـزی دبێـژنێ (Modernization).

زاراڤێ نویخازیێ ب عـهرهبی دبێـژنێ (الحداشـة) و ب ئینگلیـزی دبێژنی (Modernity).

گهلهك كهس جوداهيئ د ناڤبهرا زاراڤئ نويكرنيدا (التحديث) ونويخازيئ (الحداثة) ناكهن، ئهو وهسا هزر دكهن ههردوو ب ئيّك رامان دهيّن، لهورا پيدڤيه ئهم وي جوداهيا د ناڤبهرا ههردوو زاراڤان دا ههيى ديار بكهين:

زاراقی نویکرنی (التحدیث): ئانکو نویکرنا هزرا تهکنولۆژی و پیشقهبرنا کهرتی پیشهسازی ژبۆ ب ساناهیکرنا ژیانی. ئانکو ئارمانج ژی پیشکه قتنه ژلایی مادیگهری و تهکنولۆژیقه. بینگومان ئه قهزره یا باشه، بهلکی پید قیه پشته قانی بوو بهیته کرن، و ههمی زانایین موسلمان پشته قانیا قی چهندی دکهن و کهس ژوان دژایهتیا وی ناکهت، ئه قه ژی چونکی ئه و هزره کا زانستی و شارستانیه و د بهرژوهندیا مرۆقی دایه و چهیوندی ب چ ئایدولۆژیین هزریقه نینه.

زاراقی نویخازی (الحداثة): بۆچوونه کا هزریه و ههلویسته کی فهلسه فیه و خودان تیوره کا مهعریفیا (epistemology) تایبه ته هاتیه نافاکرن ل سهر هزرا ریژهییی (النسبیة) و رهدکرنا راستیین

رهها (الحقائق المطلقة) و بهایین رهها (القیم المطلقة). وگرنگترین بوچوونا وی ئهوه: (مروّقی دکهته سهنتهری ههبوونی و ژیدهری زانینی و دانهری بهایین رهوشتی). ئانکو ئه هیزره ئینکارا ههبوونا خودی و ههمی بنهمایین ئایینی دکهت. بزاقان دکهت ب ئیکجاری کهلتوری ئایینی و نهتهوهیی ب ههلوهشینیت، و هزر بهینته نویکرن ل سهر بنهمایی مادیگهری و دویر ژهزرین میتافیزیکی و ئایینی. دبیت هزرا نویخوازیی هندك خالین ئهرینی ههبن د بواری گهشهپیدانا هزری و نههییلانا کهلتورین بوتپهریسی (وشنی) و دهمارگیری، بهلی پتریا خالین وی د نهرینینه و تایبهت د بواری بهایین رهوشتی دا (القیم خالین وی د نهرینینه و تایبهت د بواری بهایین رهوشتی دا (القیم الاخلاقیة) و بنهمایین باوهریی دا (أصول الایمان).

هوسا دیار دبیت کو نویخوازی مروّقی دکهته سهنتهری ههبوونی و دبهته ئاستی خوداینیی؛ چونکی وی هزری بیروباوهریّن مروّقی کرنه ژیدهریّن بها دانانی، و ههمی زانین و مهعارفیّن دی رهدکرن. ههروهسا ههمی تشتیّن پیروّز (ههبوونا خودی، پهیامیّن پیغهمبهران، ئایین ...) کرنه تشتیّن مروّقایهتی، و ژراستیی دهرئیخستن.

سهفسهته د هزرا نويخوازيدا (الفكر الحداثي):

نویخوازی (الحداثة - Modernity) ژ بهرههمین سهفسهتا عیندییه، ل فیری سهفسهته نوی بووقه، بهلی فی جاری ب نافهکی دی و ب شیوازهکی دی. سهفسهتا عیندی ههمی راستیین بابهتی رهددکهت، ب تنی عهفلی مروّقی دشیت تشتی بکهته راستی و بکهته نه راستی، ههمی تشت دبنه ریزهی، د نویخوازیی ژیدا ههمان تشته، چ راستی د ژیواریدا نینن، ب تنی عهفل دشیت بریاری بدهت، ئانکو ئهگهر عهفلی مروّقه کی تشت کره راستی و عهفلی مروّقه کی دی ئهو تشت کره نهراستی، هنگی ههردووك د ئیك دهمدا د دروستن، فیجا ل فیری یی نهراستی، هنگی ههردووك د ئیك دهمدا د دروستن، فیجا ل فیری یی بهیزتر دی بسهرکهفیت (نه ب هیزا لوژیکی؛ بهلکی ب لوژیکی هیزی). ژبهر هندی وهلاتین زلهیز فی سیستهمی پهسهند دکهن، چونکی د بهرژهوهندیا واندایه.

رێژەييا بھايێن ڕەوشتى د ھزرا نويخازيدا:

ههروهکی مه ئامهژه پیدای کو چ راستیین رهها د هزرا نیخوازیدا نین، ئاها هوسا چ بهایین رهها ژی د وی هزریدا نینن، بهلکی ههمی بها د ریزهیینه، دبیت ل ده فه هندهگان لهشفروشی کارهکی خراب بیت، بهلی د ههمان دهمدا ل ده فه هندگین دی کارهکی باش بیت. ژبهر هندی ژی هزرا نویخازی ری دایه لهشفرشی بهیته کرن، و ئهفروکه ب ملیونهها کچان کاری لهشفروشیی دکهن، ئه فه ژی ب شیوهیه کی یاسایی و دهستویریدای ژ لایی حکومه تانشه. ئهگهر ئهم بپرسین کا کوشتن

كارەكى خەلەتە يان يى دروستە، ھنگى ل دويڤ بەرژەوەندىي بريار ل سهر دهنته دان، (ئەگەر بۆتە و مللەتى تە ئەۋ كوشتنە يا باش نهبیت، هنگی دی بیری: گوشتن کارهکی خرابه، و نهگهر نهف کوشتنه بو ته و مللهتی ته یا باش بیت دی بیری: کارهکی باشه). گهلهك نموونه ل سهر بابهتی ههنه، ئیّك ژوان: دهمیّ رژیّما بهعسی چهکیّ کیمیاوی ب مللهتی کورد وهرکری و ب دههان هزار کهسان کوشتین و ب سهدان هـزاريّن دى دەربهدەر كـرين، وى دەمـى ئـهمريكا و نەتـهويّن ئێکگرتی چ ههلویست بهرامبهری رژێما بهعسی نهبوون، بهروڤاژی هندي وهلاتين زلهيز ل شهري دژي ئيراني پشتهڤانيا بهعسيان دكر و چەك و تەقەمنى د فروتنى، بەلى پشتى بورىنا (١٥ سالان) ژ نوپكا ئەمرىكا خۆ ل سەر كارين بەعسيان نەرازىكر، ئەقە ۋى چونكى چ بەرژەونىدى برژێما بەعسى نەمان. ئانكو پىڤەرى وان بەرژەوانىديا وانه، ههر كهسى بهرژهونديا وان تيّدا بيت؛ دىّ پشتهڤانيا وى كهن، و ئەگەر بەرژەوەنىدى يىي نىەما؛ دى دوژمناھيا وى كەن. ھەر جھى بهرژوهنديا وان ليّ بيت؛ ديّ ل ويّريّ ئامهدهبن. ئانگو پيڤهريّ وان بو دروستی و خهلهتیا کاری ب تنی بهرژهوهندیا وانه!.

نموونهیهکا سهردهم: ژبهر کوشتنا چار کهسین سهر ب رۆژناما شارلی ئیبدو ل وهلاتی فرهنسا؛ سهروکین جیهانی ههمی ب تایبهت سهروکین عهرهبان چوونه فرهنسا، و ههمیان ئه چهنده ئیدانهکر و ب کارهکی تیرورستی دانا، ئه فه دی چونکی ئه کوشتنه ل دژی بهرژهوندیین فرهنسا بوو، ل دژی دهولهتین زلهیزبوو، ههرچهنده د

ههمان دهمدا ملیونهها خهلکی وهلاتی سوریا هاتنه کوشتن و ب دههان باژیر هاتنه ههرفاندن و سوتن ب بهرمیلین (T.N.T)، و گهلهك جاران وهلاتیین سفیل هاتنه کیمیا بارانکرن، و (نهتهوین ئیکگرتی) ژی پشتراستکر کو چهکین کومکوژ ل دژی خهلکی سفیل یین هاتینه بکارئینان، و دهه ملیون کهس هاتنه دهربهدهر کرن، و ههتا نوکه ژی نه (نهتهوین ئیکگرتی) نه سهروکین جیهانی، کهسی نهگوتیه ئه فه (نهتهوین ئیکگرتی) نه سهروکین جیهانی، کهسی نهگوتیه ئه چهنده کارهکی خهلهته، ئهفه ژی ژبهرکو مانا رژیما سوری د بهرژهوهندیا وان دایه، بهروفاژی فی چهندی وهلاتین زلهیز و پتریا وهلاتین ئهوروپی پشتهفانیا خو بو رژیما سوری دیارگر و (نهتهوین ئیکگرتی) پهسهندکر کو بهشار سهروکهکی شهرعییه، و ئهو کهسین ب ئهنجامدانا شورهشی رابووین؛ تیرورستن و گههشتنه مافی خود.

همروهسا کوشتنا ب سمدان هزار کهسان ل میانمار و ب دههان هزار کهسان ل وهلاتی مالی ل سمر دهستین توندرهوین کریستیان، کهسی نمه کوشتنه ئیدانه نمکر، چونکی ئموین هاتینه کوشتن موسلمان بوون و د بمرژهومندیا روّژئاڤایدابوو، ژبمر هندی روّژئاڤای خوّ بیدهنگ کر. ژبمر ڤی چهندی دهمی بریار یا ریّژهی بیت؛ دی کارهساتین ممهزن رویدهن و پهیدابن، بو نموونه: دهمی ئموروپی چووینه کیشوهری نهمریکا، ویل دیورانت و گهلهك دیروکشان دبیّژن: ب دههان ملیون نهمریکا، ویل دیورانت و گهلهك دیروکشان دبیّژن: ب دههان ملیون

هندوکێت سۆڕ کوشتن (۱) (ئەڤە ژى چونکى ل دويڤ عەقلێ ئەورۆپيان ئەڤە ب کێر شارستانيەتێ ناهێن و دڤێت بهێنه کوشتن، و ب عەقلێ هندوکێت سۆڕ داگيرکرنا ئەردێ وان و کوشتنا وان زۆڕدارى بوو ل وان هاتيه کرن).

ل قیری ههقد ریا هزری چیبوو، بهلی نهوی بهیز نهو ب سهرکه قت، قیجا ماده م چ راستیین رها نینن کو کوشتن تشته کی خهله ت بیت و بریار یا ریدرهی بیت؛ هنگی دی لایه نی بهیر (ئهوروپی) ب سهرکه قیتن، به لی ب لوژیکی هیری نه کو ب هیرا لوژیکی، هه تا هنده ک دیروک قان دبیرن: پینجی ملیون هندوکین سور هاتنه کوشتن.

زیدهباری هندی ل نیفا دووی ژ چهرخی بیستی حکومهتا ئهمریکی ل ژیر درویشمی: (تطهیر الأرحام من الألغام - پاقژگرنا زکین هندوکان ژ ئهلغامان) رابوو ب دانانا (فاکسینا نهزوکیی) بو ژنین وان هندوکین سوّر یین ماینه ساخ، پیخهمهت وی چهندی دا زاروّك نهبن، و ئهو ژن نهچار دکرن کو فاکسینی وهربگرن (۲)، ئهقه ل سهر دهستی ئهمریکا یا پیشکهفتی یا خودان شارستانیهت، کو سیکولاریزما دهستههلات دکر، بهلی پا ب هزرا نیخوازیی ئهقه کارهکی دروست بوو؛ چونکی هندوکین سوّر ب کیّر شارستانیهتی ناهیّن و دقیّت بمرن.

⁽۱) (الغرب والعالم) كافين رايلي: ۱۰٦/۲ - ۱۰۰. (المسيحية والسيف) بروتولومي دي لاس: ۲۳- ۲۵.

⁽٢) (أمريكا و الإبادة الجنسية): (٦٠- ٦١).

ههروهسا بسهری شورهشا زانستی و تسهکنولوّژی ل جیهانی سهرهلبدهت. ئهوروّپیان ب دههان ملیون ئهفریقی کرنه کوّله و عهبد، و ب ملیونان کوّلهییّن ئهفریقی ژ برسان و نهخوشیان و ل ژیّر ئهشکهنجهدانی مرن. ئه کاره ژی کاره کی دروست بوو، چونکی د بهرژهوهندیا ئهوروّپیاندابوو(۱).

كۆلەتيا سەردەم د هزرا نويخوازيدا:

هـزرا نویخـوازی - ژ بـۆ بهرژهوهنـدیا دهسـتههلاتداریّن ڕوٚژئاڤـای - کوّلهتیا تاکهکهسی ڕاکر؛ بهلیٚ جوٚرهکی نوی ییٚ کولهتییٚ بهرههم ئینا، ئهو ژی: کوّلهتیا داگریکرنا گهل و وهلاتان بـوو، و کوّلهتیا بازرگانی کرنـیٚ بـوو ب ملیونـههان کچان ب ڕیٚکا لهشفروشـییٚ، و کوّلهیـهتیا ههژارکرنا وهلاتان و چهسـپاندنا بریارییّن بـهنکا نیٚڤدهولـهتی بـوو ل سهر وان.. هتد.

پیدقیه بزانین کو ئهمریکا ئیکهم وهلات نهبوو کوله ئازاد کرین، بهلکی چهندین وهلاتان بهری ئهمریکا بریارا ئازادکرنا کولهیان دایه، وهکی دانیمارك ل سالا ۱۷۹۲ بریارا ئازادگرنا کولهیان دایه، و ل سالا ۱۸۱۶ کومهکا ولاتین ئهوروپی ل گونگری قییهنا بریاردا کو دقیت تخویبهك بو کولهتیی بهیته دانان، و ل سالا ۱۸۳۶ ل وهلاتی کهنهدا کوله هاتنه ئازاد کرن و پاشی ل سالا ۱۸۳۵ سهروکی ئهمریکی ئهبراهام

⁽۱) (الغرب والعالم) كافين رايلي: ١٠٦- ١٠٠.

لینکوٽن ژبهر چهند ئهگهرێن سیاسی - ژوان ژی ئێکگرتنا ئهمریکا - بریارا ئازادکرنا کوّلهیاندا، ههروکی لینکوڵن دبێـژیت: ((ئهگهر ئهز شیابام بێ ئازادکرنا کوّلهیان ئێکگرتنا ئهمریکا ب پارێزم، من کوّله ئازاد نهدکرن...)).

زانایی نافدار؛ جون هنریك كلاك ئه چهنده د پهرتووكا خوّدا ئهوا ب نافی (تجارة الرق والرقیق) دووپات كریه.

ههروهسا دقینت بزانین ژی کو کوله نه ژ بهر چ ئهگهرین مروّقایهتی و مرۆڤدۆستى ھاتينە ئازاد كرن، بەلكى ئەگەرى ئازادكرنا كۆلەيان بۇ گەشەپىدان و پىشكەفتن و وەرارا بىلقى پىشەسازىي دزفرىتەفە، دەمى ئالاق و ئاميرەت پەيىدابووين، ئەو شىيان ب ئاميرەتەكى كارى دەھان كۆلەيان بكەن؛ لەورا كۆلە بـۆ وان بوونـە بـارگرانى و چ پێـدڤى پـێ نهمان. رۆژئاڤايى كۆلەتيا تاكەكەسى ھێلا و دەست ب كۆلەتيا گەل و وهلاتان کر ب ریکا داگیرکرنی، ههروهکی بریتانیا بو ماوی سهد سالان وهلاتي هندي داگيركري و سهرهدهريا كۆلهيان د گهل خهلكي وي دهاته كرن، هەروەسا ئەمرىكا و وەلاتىن ئەورۆپى ب دەھان سالان وەلاتىن عهرهبی داگیرکربوون و سهرهدهریا کۆلهیان د گهل وان ولاتان دهاته کرن و ههمی بهرههمی پهتروّلیّ ل ژیّر کونتروّلا واندا بوو و مفا بوّ وان بوو. همروهسا دهست ب سمر وهلاتیّن ئـمفریقی ژیـدا گـرت و ئـمو زیْر و دەرامەت و مالیٰ هـهی بـۆ خـۆ بـر و هـیٚلا ئـهفریقی ژ برساندا بمىرن، بىەلى پا وان ئىھۋ ھىھمى كارە ب كارەكى دروسىت ددانا، و بهره فانیکرنا وان وه لاتان و شوره شین وان دژی زوّرداریی ب تیرور ب ناف دکر.

كۆلەتى ھەتا نوكە ژى يا بەردەوامە، بەلى ب شيوازين جودا.

ئەرى مانىه كۆلەتىيە كو نوكە ل جيهانى بازرگانيا لەشفرشىيى ب دەھان مليون كجان دھيته كرن.

ئـهرێ مانـه كۆلەتىـه ب دەهـان ميلـون كـهس ميشـكێن خـو يـێ ژدەستداين ويێت بوينه ئيخسيرێت كەرستێن بێهوشكەربن.

ئەرى مانە كۆلەتيە نىزىكى ئىك مليار كەس ل جىھانى ل ژىر ھىلا ھەۋارىى دۋىن.

ئەرى مانە كۆلەتيە نوكە چەندىن وەلاتان دەستھەلاتا خۆيا ژ دەستدايى و ل ژيْر برياريْن بەنكا نىقدەولەتى كار دكەن، ئەقە ژى ژبەر زيْدەبوونا قەران ل سەر وان...

ئەرى ما نە كۆلەتىيە ب دەھان ھىزار زارۆكىنى بىي سەميان - ل وەلاتىن ئەورپى - بەينە پەروەردەكرن و بەينە ئامادەكرن بو سەربازيا نەچارى و كوتەكى و شەر پى بەيتە كرن....ھتد.

ئەقە ھەمى ب شيوەيەكى فەرمى دھينىه كىرن و ھەمى ۋى ل ۋيىر دەسـتھەلاتا وەلاتـين زلهيـز و ئـەڤ كارە دھينـه دروسـتكرن ۋبـەر بەرۋەوەنديين رۆۋئاڤايى.

هزرا نوپخوازی و پەسەندكرنا ھەڤدژپين عەقلى:

هزرا نیخوازی هوسا برپاری ددهت کو چ راستینن مهعریفی یین رهها د ژیواریدا نینن، و ژیدهری مهعریفی ب تنی عهقله و عهقل ژی ب تنی د زاتی خو دا دشیت برپاری بدهت کا چ کار یی باش و دروسته و چ کار یی خراب و شاشه، بهلی عهقل نهشیت د ژیواریدا بگههیته راستیی و بریاری ل سهر تشتان بدهت.

هوسا راستین مهعریفی ل دویث بریارا عهقلی دی بنه تشته کی ریزهیی، ئانکو ئهگهر عهقلی ته بریار ل سهر باشیا کارهکیدا؛ دی ئهو کاره یی باش بیت و د ههمان دهمدا ئهگهر عهقلی کهسه کی دی بریار ل سهر وی کاری ب خرابیدا؛ هنگی دی ئه و کاره هیته هژمارتن کاره کی خراب.. ئانکو د ئیک دهمدا ههمان کار دی یی باش بیت و دی یی خراب بیت سهبارت ته و دی یی خراب بیت سهبارت و ی

یا خوّیا و بهرچاقه کو ئه قه هزره دژی بنهمایین عهقلی و لوژیکینه کو ئیّك ژوان ژی (بنهمایی نههه قدژ) ه، ئانکو ئهستمه دوو تشتیّت هه قد ژ د ئیّك دهمدا کوم ببن. لهورا هزرا نویخوازی - ههرچهنده باوهریی ب چ ئایینان ئائینیت - بهلی دبیژیت هه می ئایین د دروستن - ئانکو ههر ئایینه ل گورهی دویکه قتیین وی یی دروسته -. بو نموونه ئایینی زهره ده شتی ل ده ق زهرده شتیان یی دروسته، و ئایینی جوهیان ل ده ق جوهیان لیی دروسته و ئایینی کریستیانان ل ده ق

کریستیانان یک دروسته و ئایینی ئیسلامی ل ده فی موسلمانان یک دروسته و ئیلحاد ژی ل ده فی مولحدان یا دروسته. هزرا نویخواز ب فی شیوهیی بریاری ددهت کو ههمی ئایین د دروستن و ئیلحاد ژی یا دروسته.

ئاها ئەقە شاشيەكا هزرى يا مەزنە، چونكى ما چاوا چێدبيت ئەق هزرە ھەمى د ھەقدژى ئێكبن و د ھەمان دەمدا ھەمى د دروستبن. ئەقە دژى بنەمايێن عەقلى و لوژيكيە، چاوا چێدبيت ئايينەك بيژيت دوو خودێ يـێن ھﻪين و ئايينەك بێـژيت سـێ خودێ يـێن ھﻪين و ئايينەكێ دى ببێژيت خودايەكێ ب تنێ يێ ھﻪى و ئيلحاد ببێژيت چو خودێ نينن.. چاوا چێدبيت ئەقە ھەمى د ئێك دەمدا د دروستبن.

د قی سهردهمیدا ئه هیزره ل جیهانیدا ب گشتی و ل وهلاتین ئیسلامی ب تایبهتی ب سیستهمکری و بهرنامه بو دانایی یا دهیته جیبهجیکرن. ههروهکی نوکه ل وهلاتی ئیماراتی دهستپیکری کو هزرا ئایینی ئیبراهمی بهلاف دکهن کو ئهفه ژی ئایینهکی ئیکگرتیه و پیکهاتیه ژ سی ئایینان (یههودیهت، مهسیحیهت، ئیسلام).

د کهنالیّن راگههاندنیّدا گهلهك کار دهیّته کرن دا کو قی هزری ل ژیّر ههر ناقهکی ههبیت بهلاق بکهن و ب تایبهتی ریّکا (پیّکقه ژیانیّ) بکاردئینن. ههتا کو گهههشتیه وی رادهی د بهرنامهیهکیدا بیّـژهری بهرنامهی ببیّـژیت: مانه توندرهویه ئهم ببیّـژین ئایینیّن دی د خهلهتن!

باشه ئهگهر ئهو وهسا هزر بكهت كو ههمى ئايين ددرستن وهكى ئاييني ئيبراهيمى؛ بۆچى ئهو ناچيته د ناڤ وى ئايينيدا؟ ڤێجا ژبلى لايهنى ئايينى كو ئهڤ گۆتنه يا خهلهته؛ ئهڤه دژى بنهماييت عهقلييه بتايبهت(بنهمايى نهههڤدژ). ئهو كهسى ڤێ چهندى دبينژت؛ ئهو وى ميشكى خو ب تهمامى يى ژ دهستداى؛ چونكى وى بنهمايين عهقلى رهدكرن. ئهڤه ژى هندهك ريخوشكهرن بو ئيكگرتنا ئايينان؟ لهورا چ ئهڤان كهسان ئاگهه ژ خو ههبيت يان نه، مهرهما وان ئهو بيت يان نه، ئهو ب ڤێ ريٚكێ ين بهرهڤ ئيٚكگرتنا ئايينان) دچن.

هزرا نویخوازی و تیورا ههڤرکیێ ژ بوٚ مانێ (الصراع من أجل البقاء):

هزرا نویخوازی - ههر چهنده ئهو دبیّژیت چ راستییّن رهها نینن - بهلی پا ئهو باوهریه کا رهها ب تیورا وهرارکرنیّ (نظریه التطور) - دئینیت (Natural selection)،

ئێكى: گيانهومرێن شيردمر. بهشێ دوويێ: گيانهومرێن خشوكێن هێككهر. بهشێ سێيێ: گيانهومرێن شيردمر پشتى كو د قوناغێن درێـرٛڕا دهڕباز بـووين؛ ب مليونهها سالان ومراركـر ههتا گههشتينه گيانهومركێ ههڤپشك (السلف المشترك) د ناڤبهرا مهيمينكێ و مروٚڤيدا، پاشى ب مليونهها سالان ومراركر ههتا بووينه دوو بهش: مـروٚڤ و مهيمينك. پاشى مروٚڤان ژى ومراركـر ب قويناغێن درێرْ ههتا بووينه گهلهك رهگهز.

⁽۱) ههروهسا داروین دووپات دکمت کو د باشهروّژهکا نیّزیکدا دیّ رهگهزیّن بلنند رهگهزیّن لاواز ژنافبهن و ناهیّلن. ئهفه ژی دهقی گوّتنا وییه:

[&]quot;At some future period, not very distant as measured by centuries, the civilized races of man will almost certainly exterminate & replace the savage races throughout the world."

ژي<u>ْدەرىٰ</u> گۆتىنى:

⁽Charles Darwin (1871) The Descent of Man, 1st edition, pages 168 - 169.)

خواندن، دا کو د سهرێ زاروٚکێن خو دا بچینن کو دڤێت ڕهگهزێ ئهوروٚپی دهستههلاتدار بیت ل سهر ههمی خهلکی و ئهڨٔ تیوٚره ببیته هێجهتهك بو مافداریا ئهوروٚپییان کو کونتروٚلێ ل سهر جیهانێ بکهن.

ئەقىٰ ھزرى كارتىكرنەكا خراب ل دويڤ خۆ را ھىلا و بۆ ئەگەرىٰ ھەڤركىيەكا ھىزرى يا تونىد و دژوار د ناڤىلەرا رەگەزپەرىسان، و ھەر رەگەزەكى دڤيا ئەو د ھەڤركىيا خۆ دا ب سەركەڤىت و كونترۆلا جىھانى، بكەت، دەرئىمنجامىٰ وى بىق ئەگەرىٰ پەيىدابوونا شەرىنى جىھانى، ھەروەكى زانايىٰ ناڤدار ريتشار ڤىكارد (Richard Weikart) دېيژيت: (داروينزم شيا بھايىن ئەخلاقى ژناڤىبەت و رىك بۆ كەسەكىٰ وەكى ھىتلەرى خۆشكر كو بھىت و بزاڤان بكەت جىھانى ھەمىيىٰ كونترۆل بكەت))(۱). ئانكو ريتشارد دووپاد دكەت كو ھىزرا دارويىنى ئەگەرەكىٰ سەرەكى (يىن نەراستەوخۆ بوو) بۆ ھەلكرنا شەرىٰ جىھانى.

ئەق چەندە د پەرتووكا ھێتلەرى (كفاحى)ـدا يا ھاتيـه دووپـاتكرن، دمێ دبێژيت: رەگەزێ ئەلمانى ژ ھەمى رەگەزێن دى بلندتره و پێدڤيه ئەو ب سەركەڤيت وكونترولا جيھانێ بكەت (۲).

همروهسا هزرا میکافیلی یا بمربه لاق ئه وا دبیّریت: (الغایة تبرر الوسیلة) ئانکو: بو گههشتنا ئارمانجان ههمی ریّك د دروستن (۲)؛

[.]p:215 Richard Weikart (From Darwin to Hitler) (\(\mathbf{1}\)

⁽۲) پەرتووكا: (كفاحي) يا ھێتلەرى: (۱٦١ - ١٦٣).

⁽٣) پەرتووكا: (الأمير) يا ميكافيلى: (٩١).

کارتیکرنهکا نهرینی ل سهر مروقایهتیی کر و بهری مروقایهتیی دا دویقچوونا بهرژوهندیان و ئارمانجا مروقایهتیی کره بهرژوهندیین تایبهت. دهرئهنجام ئه هرزه بو ئهگهری ههقرکی و دهمارگیریی و داگیرکرنا مللهتان و دزینا مال و سامانی وان.

ههروهسا کارل مارکس ژی ب هزرا داروینی و میکافیلی داخبار بوو، لمورا مارکسی هنرا (داروینیا کومهلایهتی) بهرههم ئینا (۱) و ئه قبو نوونه بو نهگهری دروستبوونا شهرین مهزن کو تاگیرین مارکسیهتی پی رابوون، و ههتا ئیکهتیا سوفیهت دامهزراندی ب دههان ملیون کهس هاتنه کوشتن.

سهفسـهته د هـزرا پـاش نویخوازیـدا (مـا بعـد الحداثـة - (Postmodernism)

گهلهك بيرمهند و فهكولهران رهخنه ل سهر هزرا نويخواز ههبوون، ژبهركو گهلهك شاشى تيد ههبوون. وان بزاڤكرن هزرهكا دى بكهنه د ژيواريدا، ئهو ژى هرزوا باش نويخوازى (ما بعد الحداثة - Postmodernism) بوو.

ئەقى ھزرى جوداھيەكا مەزن د گەل ھزرا ئىكى ھەبوو.

- هـزرا (نویخـوازی) سـاخکرنا سهفسـهتا عینـدی بـوو؛ چـونکی وی دگوّت: راستیین مـهعریفی بـ تـنی د عـهقلی مروّقیـدا یـین هـهین و د

⁽۱) پهرتووکا: (رأس المال) يا مارکسی: (۵۸ - ۵۹).

ژیواریدا نینن. بهلی هزرا (پاش نویخوازی) دبیته ساخکرن بو سهفسهتا عینادی؛ چونکی ئهو دبیّژیت: چ راستییّن مهعریفی نینن، نه د عهقلیدا و نه د ژیواریدا.

د هزرا نویخوازیدا مروّق سهنتهری ههبوونی و ژیدهری مهعریفی بوو. بهلی د هزرا پاش نویخوازیدا مروّق تشتهکی بی بهایه و نه ژیدهری مهعرفی یه.

د هـزرا نویخوازیـدا مـروّق ژیّدهر و بهایی رهوشـتیه (القـیم الأخلاقیـة). ئانکو وی هـزری مـروّق گههاندیـه پلهیـهکا پـروّز و بلنـد (موقهددهس). بهلی پا هزرا پاش نویخوازی مروّق کـره تشتهکی ساده، وهکی ههمی تشتین بی روح.

ههر وهکی ستیقن هاوکینگ (Stephen Hawking) د پهرتووکا خوّ دا (The Grand Design) مروقی وهك کهرستهکی مادی وهصف دکهت، ههروهسا ددیدارهکا خودا دبیژیت: ((مروّق ب تنی قریّرْهکا کیمیاییه ل سهر ههسارهیهکا بچویك))(۱).

ههروهسا هندهك قهكولهر دبيرن: هزرا نويخوازی وهكی كهرهسته و ئالاقهكی هشك و رهق بوو، بهلی هزرا پاش نویخوازی وهكی كهرهسته و ئالاقهكی نهرم و روونه. گهلهك رهخنه ل هزرا نویخوازی هاتنه گرتن، پاشی ئهو رهخنه بوونه ئهگهری پهیدابوونا هزرا پاش نویخوازی.

^{)1.(}STEPHEN HAWKING, From an interview with Ken Campbell in the 1995.

پاشی گهلهك هزرین دی دهرکهڤتن، وهکی هزرا نهبوونی (العدمیة - پاشی گهلهك هزرا بینبهایی (العبثیه - Absurdity) و هازرا بینبهایی (العبثیه - Deconstruction)...هتد. نه هٔ هزره ههمی کهڤتنه ژیر هزرا پاش نویخوازیی..

یا خوّیایه کو د هزرا پاش نویخوازییّدا پیّناسهیا مروّقی هاتیه گوهارتن، ئهو دبیّژن: (مروّق نه سهنتهری ههبوونیّیه و نه ژیّدهری مهعرفیّ یه، و نه ژیّدهریّ بهاییّن رهوشتی یه - القیم الأخلاقیة-).

بقیّ ریّکیّ وان مروّق ژ پلهیه کا بلند ئینا خوار و ئینا ریّزا تشتیّ بیّ روح. ئانکو مروّق کره تشت و چ رامان بوّ ههبوونا مروّقبوونیّ نههیّلان و چ جوداهی د ناقبه را مروّقی و ههر تشته کیّ دیدا نههیّلا.

ئهگهر ئهم سهحکهینه هزرا (پاش نویخوازی)؛ دی بینن چ بها بو مروّقی نههیّلایه و مروّق ب تنی یی کریه تشته کی بی بها. وه کی فرویدی (Sigmund Freud) کو نهفسا مروّقی دکه ته نهفسه کا گیانه وه ری ههروه کی دبیّرت: ((نهفسا مروّقی نهفسه کا گیانه وه ریه، و گیانه وه ری دبیّرت: ((نهفسا مروّقی نهفسه کا گیانه وه ریه، و ئارمانچ و پالده ری ئیکانه یی نهفسا مروّقی ب تنی جووتبوون و سیّکسه))(۱) مهرهما وی چ ئهفهیه کو چ جوداهی د نافبه را مروّقی و گیانه وه رید د نیه رووکا خو (الطوطم

⁽۱) (حياتي والتحليل النفسي) سجيموند فرويد: (۵۷)، و (الطوطم والحرام) سجيموند فرويد: (۱۲۱).

والحرام) دا به حسى گريّكا ئوديب (عقدة أوديب) دكهت كو مهرهم پئ ئهو گريّگه يا دبيته ريّگر بو كرنا كارئ سيّكسى د ناڤبهرا كورى و دايكيّدا. ههروه سا به حسى گريّكا ئهليّكترا (عقدة أليكتر) ژى دكهت، و مهره م پئ ئهو گريّكه ئهوا دبيته ريّگر بو كرنا كارئ سيّكسى د ناڤبهرا كچئ و بابيدا. فرويد دبيّژيت: ئه قه كاره كئ دروسته؛ چونكى مروّڤ يئ نه چاره حه زا خو يا سيّكسى تيّر بكهت و نابيت ريّ ل به ربيّته گرتن الالهارا.

ههروهسا د هزرا مارکسیدا (Karl Marx) مروّق ب تنی بهرههمی سروّشتیه و مروّق بهشهکه ژ سروّشتی، ئانکو مروّق ئالاقهکی ماددیه، دبیت و دمریت وهکی گیایی شوین دبیت و د چرمسیت و ئارمانجا مروّقی ب تنی (خوجهی و خوارن و حهزا سکسیه). هوسا مروّق ژ پلهیا مروّقبوونی ئیخست و ئینا پلهیا گیانهوران. ههروهسا ئهو دبیّژیت: (چ راستی بو بهایین رهوشتی نینن و ئهو بهایه ههمی ژ فیلبازیا دینداریییه دا کو خهلکی پی ب سهردا ببهن)(۲).

ههروهسا گهلهك زانايين مولحد يين سهردهم - ل گورهى هزرا پاش نويخوازى - دووپات دكهن كو چ رامان بو ههبوونا مروّقى نينن، و مروّق ب تنى تشتهكه وهكى ههمى تشتين بي روح و چ بهايين تايبهت نينن،

⁽۱) **(الطوطم والحرام)** سجيموند فرويد: (۱۳۱ - ۱۳۲).

⁽٢) (مفهوم الإنسان عند ماركس)، ايريك فروم: (٤٣ - ٤٥).

چونکی مروّق و گیانهوهر و میّشهوهر (حشرات) ههمی بهرههمیّ سروّشتینه و چ جوداهیهکا (مهعنهوی) د ناقبهرا واندا نینه.

نموونه ل سهر ڤيٚ گوتنيٚ:

- لـورانس کـراوس(Lawrence Krauss)، زانــایی مولحــد یــی ســهردهم: د دیـداره کا تیّله فزیونیـدا پرسـیار ژی هاتـه کـرن و گوتنی: مادهم تو دبیّژی چ راستی و چ بهاییّن رهوه شتی نیـنن، ئـهری پـا تـو چ دبیّژی بو کرنا زینایی د گـهل مـهحرهمان (دایـك و خویشك و کـچ)؟ ئـهوی بهرسقدا و گوت: ((ئـهز نهشیّم ببیّر م زینا د گـهل مـهحرهمان شهوی بهرسقدا و گوت: ((ئـهز نهشیّم ببیّر م زینا د گـهل مـهحرهمان تشتهکی خهلهته؛ چونکی مروقی چ بهایی خو نینـه، بـهلکی ب تـنی مروق کهرهستهکی مادییه))(۱).

- ههروهسا زانایی ئیگلیزی یی مولحدی ب ناف و دهنگ، ریچارد داوکینیز (Richard.Dawkins) ژی د دیسداره کا تیله فزیونیسدا دبیژت: ((ئهز نه شیم ببیژم هه فره گه زبازی کاره کی کریته؛ چونکی مروف ب تنی تشته کی ماددیه)) (۲).

ههروهسا بیرمهند و دیروٚکفانی ئهمریکی، فرانسیس فوکویاما (Francis Fukuyama) د پهرتووکا (نهایة التاریخ)دا دبیّژیت:

https://youtu.be/Zp7dRpWIdBo

⁽۱) ئەڭ گۆتنە د وى دىبەتا بەربەلاقدا ھاتە گۆتن ئەوا ھاتىيە كىرن د ناقبەرا لورانس كراوس و بانگخواز حەمزە تزورتىس.

https://youtu.be/OZZ3k-lU6Q8 :ژیدهر (۲)

((ئاریشهیهکا مهزن یا د هزرا سیکولاریزمیدا ههی، ئهو ئاریشه ژی ئەقەپە كو مادەم مرۆڤ ژ سرۆشتى پەيدابووپە، و مېكروب و گيانەوەر ژى ژ سرۆشىتى پەيدابووينىه؛ ئىەرى بۆچىي كوشىتنا ھزارەھا يان مليونهها ميكروبان كريارهكا درسته و كوشتنا مرؤفان كريارهكا شاش و خەلەتە؟)). ئانكو د ھزرا ماديگەرى و ئىلحادىدا كوشتنا مرۆڤان نـە تشتهکی خهلهته و چ بهایین رهوشتی یین رهها نینن ریگریی ژ کوشتنا مرۆڤان بكەن. ژبەر ڤێ چەندێ ژى د هزرا پاش نويخوازيدا ژبـەربرنا زاروکی د زکی دهیکیدا (الإجهاض) کارهکی ری پیداییه. ههرچهنده د (هـزرا نویخـوازی)ـدا هنـدهك رێگـری هـهبوون؛ بـهلێ د (هـزرا پـاش نویخوازی) ۱ ژبهربرنا زاروّگان دروست کر. ههر ژبهر ڤێ چهندێیه کو د چهند ئامار و سهرژمپریپن هوپربین دیار دکهن ههروهکی د پهرتووکا (أرفام تحاکی العالم)۔دا هاتی کو د سالیّدا ب ملیونهها (حالـەتێِن) ژبـەربرنێن زارۆكان (إجهاض) رويـددەن^(۱). بۆچـى ئەڤـە كارەكى خەلەت نىنە؟ چونكى ئەو زارۆكى ۋېەربرى باتىنى تشتەكى ماددى بوو و هاته هاڤێتن.

كارتيْكرنا هزرا (نويخوازي) ل سهر موسلمانان:

وهکی مه دیارکری کو هزرا (نویخوازی) بهرههمی سهفسهتا (عندی)یه، و هزرا (پاش نویخوازی) ب تهمامی بهرههمی سهفسهتا

⁽۱) پهږتووکا: (ارقام تحاکی العالم)، عمر توفیق: (۸۸)، و پهږتووکا: (موت الغرب) جید: (۳۲ - ۳۲).

(عینادی) یه، نه چ راستینن بابهتی ههنه، نه ژی چ راستی د هزرا مروّقیدا ههنه، مروّق ب تنی تشتهکه و چ رامانین دی بو مروّقی نینن.

تشتی ژههمیان پیر کارتیکرن ل سهر موسلمانان کری و لادان (تحریف) د هزرا ئیسلامیدا کری ئه فه بوو دهمی هنده ک نقیسه ر ل جیهانا ئیسلامی ب هزرا نویخازی (الحداثة) و پاش نویخازیی (ما بعد الحداثة) داخباربوون و بزاق کرین وان هزران د جفاکین ئیسلامیدا حیه حیکه ن

ژ وان هــزرێن ئــه قنقیســه ره پــی داخبــاربووین؛ تیــورا (مرنــا نقێسهری) بـوو، ئـه و تیـورا ل سـه ر دهسـتێ نقیسـه رێ فرهنسی (روٚلان بارت) ل سالا ۱۹۲۷ێ دهرکه قتی. وی ئه و تیوره ل سه ر تێکستێن ئهده بی بکاردئینا و ناڤه روٚکا وێ تیورێ ژی دبێژیت کو: (تێکست (النص) پشتی ژ ده قنقێسـه ری ده ردکـه قیت، ئێـدی ئـه وێ تێکسـتێ چ پهیوه نــدی بنقیسه ریڤه نامینیت و دێ بیته مولکێ خواند قانی و ئه وی مافی هه ی چاوا تێبگههیت ل دویـڤ پرانسیپێن خوٚ. ئانکو چ هزر بو مه ره ما نقیسه ری ناهیته کرن، هه روکی (نقیسه رین مری) ئانکو نقیسه ری چ پهیوه ندی به پهیوه ندی به پهرتووکا خوٚ قه نینه و مافی هه ر خوانده قانه کیه وه کی خو تێبگههیت و وه کی خو شرو قه بکه ت. و پشت به سـتن لسـه ر چه ند بنه مایان کر بو تێگههشتنا تێکستی، به لێ بنه مایی ژهه می گرنگتر لادا بنه مایان کر بو تێگههشتنا تێکستی، به لێ بنه مایی ژهه می گرنگتر لادا بنه مایان کر بو تێگههشتنا تێکستی، به لێ بنه مایی ژهه می گرنگتر لادا

ئەوان تێكست (النص) و رامان ژێك جوداكرن، ئانكو نـه گرنگ و پێدڤيه كو ئەڤێ پەيڤێ ئەڤ رامانه ھەبيت، و مرۆڤ يێ ئازاده چاوا تێبگههيت.

هوسا دى ههر خوانده قانه ك رامانه كا تايبه ت دهته تيكستى. و ب قى شيوه ى دى ئيك تيكست گهله ك رامانيت جودا جودا ههبن و دبيت گهله ك ژ وان رامانان د هه قد ژبن.

بهلی هنده کن نقیسهرین سیکولاریزم ل جیهانا ئیسلامی ب قی تیوری داخباربوون و بزاق کرن قی تیوری ل سهر ئایهتین قورئانی جیبهجی بکهن کهورا گؤتن مه چ پهیوهندی ب مهرهما خودیقه نینه و ئهم دی بزاقان کهین وهکی خو د قورئانی بگههین و شروقه بکهین.

لهورا گهلهك تهفسير و رافهكرنين شاش دانه قورئانى، ههروهكى نقيسهر موحهمهد شهحرور دبيرثيت: حيجاب نه تشتهكي پيدفيه، چوونا حهجي نه فهرزه، روّژى گرتن نه فهرزه، مهى فهخوارن نه حمرامه، ئهنجامدانا كاري سيكسى د نافيهرا ههفالين كچ و كوردا تشتهكي ئاسايى و دروسته.

لیّ ل دویـ ف زانستیّن زمانی و بنهماییّن ریّزمان و رهوانبیّـ ژییّ: دهمی ته دفیّت تیّکسته کیّ (النص) بخوینی؛ هنگی مهرهما نفیسه ری ژ ههمی تشتان گرنگتره، و ههتا تو بگههیه مهرهما نفیسه ری (چ دهقه کیّ پیروّز بیت یان یی دیروّکی بیت)؛ هنگی دفیّت تو بزانی کی نه ف تشته

گۆتيه، ل كيرى گۆتيه، بۆ كى گۆتيه، ل چ دەم گۆتيه، ب چ ھەلكەڤت گۆتيە و د چ (سياق)دا گۆتيە.

ئانکو ههتا تو بزانی کا مهرهما ژوێ نفیسینێ چ بوویه؛ دفێت توٚ قان تشتان ههمیان بزانی، و ئارمانج ژتیورا ڕێکخستنێ (نظریـة النظم) ئهڤهیه توٚ بگههیه تێگههێ مهرهما نفیسهری.

ژبهر قی چهندی دی بینی د کومهلا سوننیدا دبیدژن: دویقچوونا قورئانی و سوننهتی، دویقچوونا قورئانی ب تیگههشتنا پیغهمبهری (سلاق لی بن)، چونکی پیغهمبهر (سلاق لی بن) ژههمیان باشتر د مهرهما خودی دگههیت، پاشی تیگههشتنا صهحابیان، ههر چهنده ئهو ژشاشی و خهلهتیان د پاراستی (مهعصوم) نهبوون، بهلی چونکی ئهو ژههمیان نیزیکتربوون بو تیگههشتنا مهرهما خودی د قورئانیدا و مهرهما پیغهمبهری (سلاق لی بن) د فهرموودهیاندا.

بهلی پا ئهو موسلمانین ب هزرا پاش نویخوازیی کاریگهر بووین، ب (تیورا مرنا نقیسهری) کاریگهربوون ئهوا کو دبیّرت: ((مه چ پهیوهندی ب مهرهما بیّرهری (دانهری) شه نینه، بهلکی مه ب تنی پهیوهندی یا ب تیّگههشتنا خو شه ههی کا ئهم چاوا تیّدگههم)). فیّجا پهیوهندی یا ب تیّگههشتنا خو شه ههی کا ئهم چاوا تیّدگههم)). فیّجا پامانا تیورا (مرنا نقیسهری) وهکی مه دیارکری ئهقهیه کو دانهر و نقیسهر یی مری و تیّکست نه مولکی وینه، بهلکی ئهو تیّکسته مولکی خواندهقانینه و ههر کهسهکی مافی ههی کا چاوا تیّبگههیت.

كومهكا نويخوازين عهرهب يين سهردهم:

هـــژمارهکا مــهزن ژ نقیســهران د جیهانــا ئیســلامیدا داخبــاربوون بــهدرا نویخـوازی و پاش نویخـوازی)، و ئــهف هــزره بــهدا دکــر و د پهرتووکین خو دا جیبهجی دکر، ژ وان ژی: نهصر حامد ئهبو زهید، و فهرهج فوده و موحهممهد ئــارگون، وموحهممهد شــهحـرور، وئهحمهد عهبده ماهر، و ئهحمهد قبانجی و گهلهکین دی...

نهصر حامد ئهبو زهید دبیّژت: ((دقیّت ئهم قورئانی ب خواندنهکا ناسوتی (مروّقایهتی) بخوینین، نه کو خواندنهکا لاهوتی (خودایی). ئانکو مهرهما وی ئهقهیه: قورئان تشتهکی مروّقایهتیه و دقیّت بپیقهریّن رهخنا مروّقایهتی بهیّته خواندن، نهکو تشتهکی پیروّزه و د سهر رهخنه و بوّچوونا مه دابیت))(۱).

قیجا ئه شاشیین زمانی و رهوانبیدی و هرزی د هرزا (نویخوازی) د هرزی د هرزا (نویخوازی) دا رویدان و کارتیکرن ل سهر هنده نقیسهرین سیکولاریزم د جفاکین ئیسلامیدا کر، ههتا هنده و وان دبیرن: ((به لگهیین ههبوونا خودی؛ نه به لگهیین پشتراستن))(۲). ئه فه د دهمه کیدا کو به لگهیین ههبوونا خودی؛ به لگهیین پشتراستن ل ده ف

⁽۱) پهرتوگا: دراسة النظریات ونقدها، نصر حامد ابو زید: (۲۳۳ – ۲۳۸). و په پتووکا: الخطاب الدینی رؤیة نقدیة ، نصر حامد ابو زید: ۵۸.

⁽۲) را پورتا: الإله الخالق فرضية ظنية وليس بالحقيقة اليقينية، فادي كمال صباح: الحوار المتمدن-العدد: ٤٢٢٣ - ٢٠١٣ / ٩ / ٢٢ - ١٨٠٤٠

فهيله سوفين قوتابخانه يا عهقلي و زانايين كهلامناسان و زانايين تيولۆژيايي، و ل دەڤ ھەمى ئاپينان ژى ئەو د پشراستن و چ گومان تيدا نينه. فْيْجا ئەگەر بەلگەييْن ھەبوونا خودىٰ نە د پشتراستېن ل دەڤ وان كهسيّن سيكولاريزم، رامانا وي ئهوه كو ئهو بهلگه د گومانينه. هەروەكى ئەو دېێژن: هەبوونا خودێ تشتەكێ يەقىنى نىنـە، بـەلكى گومانه، دبیت ئەو ھەبیت و دبیت نەبیت^(۱). ل ڤێرێ ئەو دەرڧەتێ بۆ مولحدان خوّش دکهن کو ریّبازا وان ژی یا دروست بیت و د خهلهت نهبن. چونکی د هزرا (نویخوازی) دا چ راستیین رهها نینن، بهلکی ههمى تشت دكهڤنه بن گومانيّ، ئانكو ههر بوّچوونهكا هـهبيت، دبيت يا دروست بيت و دبيت يا خەلەت بيت. و يا خويايە كو ئەڤ چەندە د زانستين لوژيكيدا شاشيهكا هزري يا مهزنه. چونكي ههبوونا خودي تشتهکی خوّرستیه (فطریـة) د نـاخی هـهمی مروّڤانـدا، و بهلگـهییّن عهقلی و لوژیکی و زانستییّن قهبری ل سهر ههبوونا خودیّ ههنه^(۲).

ئهگهر ئهم ژ لایهکی دیقه بهری خو بدهینه وان موسلمانین ب هزرا (نویخوازی) کاریگهر بووین، دی بینین ئه کهسه گرنگیی ب تیگههشتنا پیغهمبهری (سلاف لی بن) نادهن و پشتا خو ددهنی. همروهسا گرنگیی نادهنه تیگههشتنا صهحابیان و زانا و موفهسران ژی،

⁽۱) پهرتووكا: العالمانية طاعون العصر، د. سامي العامري، : ١٦٩

⁽۲) بۆ پتر پێزانينان؛ بزڤڕه پهڕتووكا مه، ئهوا ب ناڤى: (ئيلحاد..)، بهرپهڕێ: (۲۹) ههتا (۱۵)ێ.

و خو ب هیفیا تیگههشتنا خو فه دهیلن، ههتا ئه و تیگههشتنا خو ژ ههمی پیشهران بلندتر ددانن، چ ئه پیشهره پیشهرین زمانی، یان رموانبیرژی، یان عهقلی بن. ئه کهسه د تیگههشتنا خو ژیدا فان پیشهران د دهنه لایه کی.

هزرا (نویخوازی) ل ده د موحهممهد شهحروری:

دى نموونەيەكا نقيسەرەكى ب ناڤ و دەنگ ل سەر ڤى بابەتى ئىنىن:

د. موحهمهد شهحرور: ههمی بنهمایین تهفسیری و (أصول الفقه) و زمانی و رهوانبیدری رهددگهت، و پشتبهستنی ل سهر تیورا (مرنا نقیسهری) دگهت - شهحروری ئه تیوره ل سهر قورئانی بکارئینا؛ لهورا وی ههمی بنهمایین پیدفی بو گههشتنا مهرهما خودی رهدگرن و ئهو ما قدا خو کو وه کی خو د قورئانی بگههیت و ل دویف حهزا خو وی تهفسیر بکهت. هوسا رامانا ههمی ئهحکامین قورئانی تهحریفکرن و ژ رامانا وان یا دروست لادان و وه کی خو تهفسیرکرن، دی هنده تهحریفین وی بو ئایهت و ئهحکامین قورئانی دیارکهین، ودی کومهکا ژیددهران ل دور هزرین شهحروری، ل دوماهیکا بابهتی بوههوه دیارکهین؛ دا هین بتر مفای ژی وهربگرن. ژوان شاشی وتهحرفین وی: دیارکهین؛ دا هین بتر مفای ژی وهربگرن. ژوان شاشی وتهحرفین وی:

- ئەو دبيّژيت: (مساكنة) د ناڤبەرا كچ و كوريدا دروسته و حـهرام نينه، و موساكەنە ژى ئەڤەيە كچـەك و كـورەك پيّكڤـه بـژين و ل دەڤ ئيّك بـنڤن، بـۆ وان حـهلالـه كـارى سيّكسـى ژى ئـهنجام بـدەن، بـهلىّ بـمەرجىّ رازيبوونا ھەردوو لايان.

- ئهو دبیّژیت: فاحیشه و زینا ب تنیّ ب قان شیّوهیان یا حهرامه: (زیناکرن ب شیّوهیهکیّ ب کوّم (جهماعی)، - زینا د گهل مهحرمان -زینا د گهل ژنبابیّ - زینا د گهل ژنا ب میّر - زینا رهگهزبازی).
- دبیّژیت: ڕوٚژیگرتن ل سهر مروٚقیٚ موسلمان ئهرك (واجب) نینه، و ئهو دشیّت ڕوٚژیان بخوّت، بهلیٚ پیّدقیه کهفارهتیٚ (فیدییٚ) بدهت، ئانکو: (خوارنیٚ بدهته ههژارهکی).
- دبێژیت: مهی (عهرهق) ڤهخوارن نه یا حهرامه، ب تنێ پێدڤیه مروٚڤ خوٚ ژێ دویربێخیت، ئانکو ئهگهر کێمێ ڤهخوٚت دروسته.
- دبێـژیت: راپێچ (حیجاب) ل سـهر ژنـا موسـلمان ئـهرك (واجب) نینه، و دروسته ئهو پرچ و دهست و مل و پێیێن خوٚ دیاربکهت.
- دبێژیت: ههمی ئایین د دروستن، ههمی کهس ئهگهر ل دویث ئایینین خو بچن دی چنه به حهشتی.
- دبیّژیت: ستوینیّن (ئەركانیّن) ئیسلامیّ و ستوینیّن ئیمانی ههمی دروهن و چ راستی بو نینه.
 - دبێژيت: ئەو ريبايا ل بەنقا دھێتەكرن يا دروست و حەلالە.
- دبیّژیت: ئهو ئهحکامیّن د قورئانیّدا ل دوّر خیّزانیّ و پهروهردهیا زاروّکان و ژن مارهکرن و بهردانیّ و میراتی و کاریّن ئابووری هاتین، کومهکا پرسیّن دیروّکینه و ب کیّر فی سهردهمی ناهیّن.

ئەقە ھندك شاشى و سەرداچوونىن شەحرورى بوون، بۆ زانىن گەلەك پەرتووك دەربارەى رەدكرنا ھىزرىن شەحرورى و دىاركرنا شاشىين وى ھاتىنە نقىسىن (۱).

(۱) ژوان پهرتووكان:

- ١. الحداثيون العرب في العقود الثلاثة الأخيرة والقرآن الكريم دراسة نقدية ٢٠٠٦.
 - قراءة معاصرة في القراءة المعاصرة د. صهيب محمود السقار ٢٠٢٠.
- ٣. القراءة المعاصرة للدكتور شحرور مجرد تنجيم/ كذب المنجمون ولو صدقوا سليم الجابى.
 - ٤. القراءة المعاصرة للقرآن في الميزان أحمد عمران ١٩٩٥.
 - تهافت القراءة المعاصرة د. منير الشواف ١٩٩٣.
 - 7. بيضة الديك نقد لغوي لكتاب (الكتاب والقرآن).
 - ٧. القرآن وأوهام القرآة المعاصرة م. جواد عفانة ١٩٩٤.
- ٨. الماركسية والقرآن قراءة في دعاوي معاصرة محمد صياح المعراوي. شحرور مفسرا بعد
 التعديل فوزي بن عبد الصمد فطامى.
 - ٩. نقض منهجية القراءة المعاصرة للنص القرآني عند محمد شحرور عباس شريفة.
 - ١٠. الاشكالية المعاصرة في الكتاب والقرآن ماهر المنجد.
 - ١١. بؤس التلفيق نقد الاسس التي قام عليها طرح شحرور- يوسف سمرين.
- ١٢. التحريف المعاصر في الدين مكيدة الماركسية والباطنية المعاصرة حسن حبنكة الميداني.

هزرا (نويخوازي) د پهرتووكا (نظرية آذان الأنعام)ـدا:

نقیسهر عیماد بابهکر ژی - خودانی پهرتووکا: (نظریة آذان الأنعام) - باوهریی ب تیورا (مرنا نقیسهری) دئینیت و ل سهر قورئانی حیده کند کهت.

ئەو دېێـژيت: ئەو ڧەرموودەيێن بەحسـێ ئادەمى (سلاڤ لـێ بـن) دكەن و ئەو صەحابى و زانا وموڧەسـر و ديرۆكڨانێن بەحسـێ ئادمى دكەن ھەمى دخەلەتن؛ چونكى ئەو دېێژن ئادەم كەسەكێ ب تنێ بوو، بەلێ پا يا دروسـت ئەڧەيـە كـو ((ئادەم نـە كەسـەكێ ب تنێيـه، ئادەم ھوزەك بۆ و (۳۲) ئادەم ھەبوون)).

ئهم دبێژينێ: قورئان ب ئاشكهرايي دووپات دكهت كو ئادهم كهسهكێ ب تنێيه، ژ ب تنێ بوو و د گهلهك ئايهتاندا هاتيه كو ئادهم كهسهكێ ب تنێيه، ژ وان ئايهتان ژی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَامِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾ (۱)، ئانكو ئهز دى جهگرهكي (ئێكه، ئهو ژي ئادهمه) دانهه د ئهرديدا. ههروهسا د ئايهتهكا ديدا دبێژيت: ﴿وَقُلْنَا يَكَادَمُ ٱسۡكُنۡ أَنتَ وَرَوۡجُكَ ٱلْجُنَّةَ وَكُلًا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِبْتُمَا ﴾ (۲)، دبێژت: (يا أدم) و وَرُوَجُكَ ٱلْجُنَّةَ وَكُلًا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِبْتُمَا ﴾ (۲)، دبێژت: (يا أدم) و

١٣. بيت العنكبوت - ظاهرة الشحرورية وأخواتها. د. محمد بن ابراهين السعيدي و د. علي بن محمد العمراني.

⁽١) سورِهتا البقرة: (٣٠).

⁽٢) سورهتا البقرة: (٣٥).

ئهو ئێكه، (اسكن) بۆ ئێكييه، (أنت) بۆ ئێكييه، ((زوجك)) بۆ ئێكييه. ئانكو قورئان ئاشكهرا دكهت كو ئادهم كهسهكێ ب تنێيه و پێغهمبهر (سلاڤ لێ بن) هوسا يێ تێگههشتى كو ئادهم ئێك كهسه، ههروهسا كوما صهحابيان ژى ههمى هوسا يێن تێگههشتين كو ئادهم كهسهكێ بتنێيه و ههمى زانايێن زمانى و زانايێن تهفسيرێ ژى هوسا يێن تێگههشتين كو ئادهم ئێك كهسه، بهلێ خودانێ پهڕتووكا: (نظرية آذان الأنعام) دبێژت: ((يا ئهز تێدگههم ئادهم نه ئێكه؛ بهلكى هوزهكه، كومهكا مروٚڤايه، ئادهم ٣٢ كهسن)). ئانكو ل دهڨ وى ههمى پيڨهرێن زمانى و رێزمانا عهربى و بنهمايێن تهفسيرێ د خهلهتن، و تێگههشتنا پێغهمبهرى (سلاڨ لێ بن) و صهحابيان و ههمى موفهسران يا خهلهته، پێغهمبهرى (سلاڨ لێ بن) و صهحابيان و ههمى موفهسران يا خهلهته،

ئاها ئەقە سەفسەتەيە، ئەقە شكاندنە بۆ ھەمى پىقەرىن زمانى و رەوانبىدى.. ھتد.

ههر ئه فکه که که د په پتووکا خو دا دبیر تن ((پامانا (الشجرة) د فی نایه تیدا: ﴿ وَلَا تَقُرَبَا هَاذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّلِمِینَ ﴾ (۱) دار نینه، بهلکی مهرهم پی زیناگرنه ئانکو (خو نیزیکی زینایی نهکهن)!

ههروهسا دبیّرت: ((پاپورا نووحی نه پاپور بوو، بهلکی مهرهم پی ئهو ههلبژارتنا سروشتی بوو (الإنتخاب الطبیعی)، ئهو دبیّرت: بوّچی

⁽١) سورهتا البقرة: (٣٥).

نووحی کورێ خو سیار نهکر؟ دبیرت: چونکی کورێ نووحی یێ پهککه قتی بوو، و تیورا (الإنتخاب الطبیعی) مروٚقێ پهککه قتی راناکهت، به لکی مروٚقێ دروست رادکهت))؛ ئهرێ باشه ب چ به لگه ئهو یێ پهککه قتی بیت پا چاوا ئهوی گوته بابێ پهککه قتی بیت پا چاوا ئهوی گوته بابێ خو ئهز دێ ب سهر چیایی که قم؟ ههروه کی ئایه ت به حس دکه ت: ﴿وَنَادَىٰ نُو حُ ٱبۡنَهُ وَكَانَ فِي مَعۡزِلِ یَبُنیؓ اُرۡکِ مّعَنَا وَلَا تَکُن مّعَ اَلۡکَورِینَ ﴿وَ وَالَا سَعَاوِی اَلۡی جَبَلِ یَعۡصِمُنِی مِنَ الۡمَآء ۚ قَالَ لَا عَاصِمَ الۡیَوْمَ مِنَ أَمۡرِ اللّهِ اِلّا مَن رّحِم وَالَی بَعۡصِمُنِی مِنَ الْمَآء ۚ قَالَ لَا عَاصِمَ الْیَوْمَ مِنَ أَمۡرِ اللّهِ اِلّا مَن رّحِم وَالَ بَیۡنَهُما الْمَوْحُ فَکَانَ مِنَ الْمُغَرَقِینَ ﴾(۱).

ئه فئایه ته گهله ک بئاشکهرایی دووپات دکهت کو نووحی (سلاف لی بن) گوته کوری خو د گهل مه وهره د پاپوریدا و نهمینه د گهل کافران، بهلی وی گوت ئهز دی چمه سهری چیایی و دی رزگار بم، پاشی ئایه تی دیار کر کو ئه و د ئافیدا خهند قی.

ئه ق پهیفیّن هوسا زه لال و ئه ق رامانیّن هوسا دیار تیّرا هندی ههنه مروّق بزانیت ئه ق کهسه یاریان ب عهقلی خهلکی دکهن و سهفسهتی دکهن، دا کو بشیّن رامانا ئایه تیّن قورئانی ته حریف بکهن.

ب راستی ئه فی پهرتووکا ب نافی: (نظریه آذان الأنعام) هندی هند یا بی رامانه و پیدفی ناکهت مروّف بخوینیت و بهرسفا وی بدهت، بهلی مه به حسی وی کر ب تنی دا شاشیین وی دیار بکهین.

⁽۱) سورهتا هود: (۲۶ - ٤٣).

هوسا بو مه دیاربوو کو ئهو سهفسهتا ب ناڤی (عیندی) و (عینادی) نوکه ژی یا بهردهوامه ب ناڤی نویخازیی (الحداثة - Modernity) پاش نویخازی (ما بعد الحداثة - Postmodernism)

بەشى سىيىى مەحالين عەقلى (المحالات العقلية)

ئانكو ل گوردى بنهمايێن عهقلى چێبوونا تشتهكى مهحال بيت.

بو زانین مهحالیّن عهقلی گهلهك ژ شاشییّن لوژیکی (مغالطة) مهزنترن. چونکی دبیت (شاشییّن لوژیکی) پهیدا ببن؛ بهلیّ مهحالیّن عهقلی چیّنهبووینه و چ جاران ژی چیّنابن.

پێناسهیا مهحالا عهقلی (المحال العقلی): ئهو تشته یی کو عهقل دبینیت مهحاله پهیدا ببیت، ئانکو چیێنهبوویه و چ جاران ژی چێنابت.

جۆرين مەحالان:

۱- مهحالا عهقلی: ل فیری عهقل دی حوکمی کهت کو ئه قتشته مهحالا چیببت (چینهبوویه، و نوکه چینابت و د پاشهروژی ژیدا چینابت)، بو نموونه: دوو تشتین ههقدژ د ئیک دهمدا چیببن، وهکی ئهم ببیژین: (فلان یی مری و نهمریه).

هەروەسا ژ مەحالىن عەقلى: ئەقەيە رويدان بەرى ئەگەرى ھەبىت، ھەروەكى مرۆڤ بەرى بابى خۆ ھەبىت، يان ژى خودى د قورئانىدا

کهرهم دکهت و دبیّرْت: ﴿ لَوۡ كَانَ فِيهِمَاۤ ءَالِهَ ۖ إِلّا اللّهُ لَفَسَدَتَا ﴾ (۱)، ئه و مروٚڤێ باوهری ب خودێ ههی، دڤێت باوهری ب تهمامیا هێز و شیان و حهزکرن و دادپهروهریا وی ژی ههبیت. ڤێجا هوسا مهحاله عهقل باوهریێ بینیت کو دوو خودێ ههبن، ئێك بریارێ بدهت فلان کهس بمریت، و یێ دی بریارێ بدهت ئهو کهسه نهمریت. ئهگهر هوسا بیت، مه سێ گریمان یێن ههین.

گریمانا ئیکی: بریارا ههردووکان بجه بهیت، بهلی نهفه مهحاله؛ چونکی چینابیت نهف کهسه د ئیک دهمدا یی مری بیت و یی ساخ ژی بیت؛ چونکی ل گورهی بنهماییت عهفلی چینابیت دوو تشتین ههفدژ د ئیک دهمدا کومببن.

گریمانا دووی: بریارا ههر دوو خودایان چینهبیت، ئانکو ههر دوو د بی هیز و بی حهزکرن بن، و شیانا وان نه یا تهمام بیت، و ئهگهر شیان نه یا تهمام بیت؛ هنگی چ رامان بو خوداینیی نامینیت. و هوسا خویا دبیت کو ئهو ههردوو نه خودانه.

گریمانا سینین: حامزکرنا ئیکی چینببیت و حامزکرنا یی دی چینببیت و حامزکرنا یی دی چینهبیت، ئاموی حامزکرنا وی چینهبیت؛ ئامو خودایه، و ئابیت دوو حمزکرنا وی چینهبت؛ ئامو نه خودایه، ژبهر فی چهندی نابیت دوو خودا همبن؛ چونکی شیان و هیز و حامزکرنا خودای یا رههایه وبی سنوره.

⁽١) سورهتا (الأنبياء): ٢٢.

۲- مهحالا عورفی: ئهڤه ئهو رویدانه ئهوا بۆ عهقلی نه مهحال
 بیت؛ بهلی د عورفهکی تایبهتدا مهحال بیت.

ئهگهر رپنژا ههبوونا تشتهکی (۱ ٪) ژی بیت؛ ئهفه د عهقلیدا تشتهکی مهحال نابیت بهلی دی د عورفیدا یا مهحال بیت. بو نموونه: ئهز بینژمه ته دی ههلبژارتیی عیراقی کاسا جیهانی بهت و تو ببینژی: نهخیر، ئهفه چ جاران چینابت (مهحاله)، ئهفه د عورفیدا مهحاله چیببت، چونکی د عورفیدا ل فی دهمی ههلبژارتیی عیراقی شیان نینن بهرامبهر ههلبرارتیین جیهانی ب راوهستیت، ژبهر ههبوونا ههلبژارتیین گهلهک بهیزتر ژ عیراقی، بهلی د عهقلیدا چیدبیت عیراق بشیت د پاشهروزیدا کاسا جیهانی ببهت، ئهگهر خو عهقل ببینت نهگهری وی (۱ بو ۲ ٪) ژی بیت.

نموونهیهکا دی: نوکه د عورفی مهدا مهحاله گهندهلی ل عیراقی و کوردستانی نهمینیت، بهلی ئهقه مهحالهکا عورفیه؛ چونکی د عهقلیدا دبیت دهمه ک بهیت و حکومه ته کا دادیه روه ر پهیداببیت.

جۆرين مەحالين عەقلى:

١- مه حالا ريزبهنديي (إستحاله التسلسل):

رامانا وی ئەقەيە: رويدانەك پیدفی ب ئەگەرەكی ھەبیت، و ئەو ئەگەر ژی پیدفی ب ئەگەرەكی دی ھەبیت، و ئەو ئەگەر ژی پیدفی ب ئەگەرەكی دی بیت، و ھوسا بەردەوام بمینیت ھەتا كو چ دەستپیك بۆ نسهبن. ئه قسه مه حالسه کا عه قلیسه، ژبه رفتی چسهندی؛ قوتابخانسه یا فه لسه فه یا عه قلی (سوقراتی و ئه رستوی و ئه فلاتونی .. و دیکارتی) بریار دا کو (ریزبه ندیا ئه گهران) تشته کی مه حاله؛ ژبهر هندی دگوت خودی ئه گهری نیکیسه و ئه گهری هسه می ئه گهرانه و به ری وی چ ئه گهرین دی نینن؛ چونکی ئه گهر به ری خودی ئه گهره کی دی هه بیت؛ ئه و ژی دی پیسته و ئه گهره کی دی هه بیت، و ئه و ئه گهر ژی دی پیسته و به گهره کی دی به می وجهی (پیسته یا به گهره کی دی به به و به و پیت فی و به وی و به وی ده می وجهی (رمکان) هه بوو، و نه وی ده م و جه ییت نافراندین؛ و نه و پیت شی بده می وجهی نینه، و بوراندنا ده می ل سه روی جیبه جی نابیت؛ له ورا خودی نه گهری شه می نه گهری نابیت؛

شاشىيا گۆتنا: (ھەر تشتەكى ھەيى؛ پێىدڤى ب ئەگەرەكى ھەيە)!

مولحد دبیّــژن: باشــه ئهگــهر (هــهر تشــتهکی هــهیی؛ پیّــدڤی ب ئهگهرهکی ههبیت)! یا کی خودی ئافراندیه؟

بۆ بەرسف دى بىرىن، گۆتنا: (ھەر تشتەكى ھەيى؛ بىدقى ب ئەگەرەكى ھەيە) يا خەلەتە، و يا دروست د بناخەيى لوژيكىدا ئەقەيە: (ھەر تشتەكى ئافراندى؛ پىدقى ب ئەگەرەكى ھەيە، يان ھەر تشتەكى ھاتىــە ھــەبوونى؛ پىدقى ب ئەگـەرەكى ھەيــە، يان ھـەر

⁽۱) زمكان: زاراڤەكێ فەلسەفىيێ سەردەمە وراماناوى : الزمان والمكان ، ئانكو : دەم وجھ.

رویدانه کی پیدفی ب ئهگهره کی ههیه) و خودی نافرانده (خالق)، نه کو نافراندیه (مخلوق)؛ لهورا ئهو پیدفی ب چ ئهگهران نینه؛ چونکی ئهو ئهگهری ههمی ئهگهرانه. وه کی فهیله سوف و زانایین لوژیکی و کهلامناسان سهلاندی کو ههر پرسیاره کا مولحد بکهن دفینت پسیار یا دورست بیت، هه تا به رسفا دورست بی ههبیت، و ده می دبیرن کی نافرانده ر نافراندیه وی ده می شاشییه کا لوژیکییه دکهن؛ چونکی ئهرانده ر (خالق) هاتبیته ئافراندن؛ ئهو نابیته ئافرانده بهلکی دی بیته ئافراندی (مخلوق)؛ لهورا برسیارا وان: ((کی خودی نافراندیه)) ئه و پرسیار ژ لایی لوژیکیفه ب خو یا خهله ته، نافراندیه کهروه کی ئه رستویی فهیله سوف د زانینا لوژیکیدا دیارکری.

قیّجا مادهم پسیار یا خهلهت بیت، هنگی بهرسف ل سهر ناهیّتهدان. بو نموونه؛ ئهگهر ئهز ههمی زانا و پروٚفیسوریٚن ماتماتیکی (بیرکارییّ) کوٚمبکهم و پرسیاری ژی بکهم: دی چاوا شیّین سهلینین کو (۱+۱= ۳)؟ ئهنجام کهس ژ وان زانایان نهشیّت بهرسفی بدهت. و بهرسفنهدانا وان وی چهندی ناگههینیت کو ئهو بهرسفی نزانن، بهلکی وی دگههینیت کو پرسیار د بنیاتدا یا خهلهته؛ لهورا ج بهرسف بو نینن.

ههروهسا گۆتنا وان: كى خودى ئافرانديه؟ دى خوازيته هندى كو ئەم بيْژين: كى ئەو ئافرانديه يى خودى ئافراندى؟ و هوسا هەتا دبيته ريْزبەنديهكا بى دەسپيك، و يا خويايه كو ئەڤ ريْزبەنديه مەحالەكا عەقلىيە.

بهری نیزیکی بیست و چار چهرخان، ئهرستویی فهیلهسوف بهرسقا فی پسیاری یا دای بشیوهکی لوژیکیی زهلال؛ بهلی مولحد ب مهرهما سهردابرنا خهلکی فی پسیاری دکهن.

هەروەسا سوقراتى وئەلاتونى وئەرسىتوى ببەلگێن لوژىكى وعقلىێن قەبر يا دوپات كرى كو هەبوونا خودى پێتڤىيەكا عقلىيە، وهەبوونا وى يا ئەزەلىيە (بى دەستپىكە) (۱)، وپێتڤى چ ئەگران ناكەت، وئەو ئەگەرى هەمى ئەگەرانە (علة العلل).

ههروهسا ههمی کهلامناس وزاناییّت(ثیولوجی)^(۲) ییّن روژئاڤای دبیّژن: خودی نهگهری ئیّکیّیه. چ نهگهر بهری وی نیینن. و پرسیارا مولحدان ل سهر خودی ناهیّته بجهئینان، چونکی خودی بهری دهمی و جهی (الزمکان)^(۳) ههبوو، و وی پیّدڤی ب دهمی و جهی نینه، و مولحد یی پسیارهکا گریّدایی ب دهم و جههکیڤه دکهن، ژبهر ڤی جهندی ژی پرسیار ب خو شاشیهکا هزریه!

۱) ئەزەل: ئانكو بەردەۋام ۋ ھەرۇھەر ھەر

⁽۱) ئەزەلى: ئانكو بەردەوام و ھەروھەر ھەبوويە و يى ھەى، بى بەراھى و بى دەستىپىك و بى دويماھى.

 ⁽۲) ئانكو زانايين كريستيان يين لاهوتناس (علماء اللاهوت) ئـموينت پشتبهستني ل سـهر
 بهلگهيين عهقلى دكهن بو سهلاندنا باومريي.

^{(&}lt;sup>r)</sup> زمكان: زاراڤهكي فهلسهفيي سهردهمه و رامانا وى: الزمان والمكان ، ئانكو : دهم وجه.

(ريزبهنديا ئهگهران) د هزرا ماديگهريا ههڤچهرخدا:

ئهگهر ئهم سهحکهینه هرزا مادیگهری (materialism)؛ دی بینین کو زانایین هزرا مادیگهری ههتا سهردهمی مارکسی ژی د گوت: ((گهردوون یی ئهزهلیه)) ههتا سالا ۱۹۱۲ ی ژی د گوت ئهفه راستیهکا زانستیه، وان د گوت: ((گهردوون نه هاتیه چیکرن، بهلکی ههروههر ههبوویه)). د گوتن: ((مادهم گهردوون یی ئهزهلیه؛ هنگی ئهم پیدفی ب چ خودایان نینین، و ئهگهر خودی ههبایه؛ هنگی گهردوون نهیی ئهزهلی بوو و دا هیته چیکرن)). هوسا بریار دا کو چ خودی نینن.

ئیلحادی پشتبهستن ل سهر قی چهندی کربوو؛ چونکی لدهستپیکا چهرخی بیستی پتریا زانایان دگوت گهردوون یی ئهزهلییه وبی دهستپیکه. و پهرتووکین ئهسمانی وهکی (تهورات و ئنجیل و قورئان)ی د گوت گهردوون نهیی ههروههره، بهلکی یی چیکریه (حادث مخلوق)ه و یی هاتیه ئافراندن ژ لایی خودیقه.

ل وی دهمی مولحدان د گۆت دێ زانستی ل سهر ئایینی ئیخین؛ چونکی راستیهکا زانستیه کو گهردوون یێ ئهزهلییه وههروههره و نههاتیه ئافراندن.

بەلىٰ پەرتووكا زانستى: وەراركرنا گەردوونى (Evolution of the) بەرتووكا زانستى: وەراركرنا گەردوونى (universe) ب دریْژی ل سەر فی بابەتى ئاخفتیه كو ژ نفیسینا زانا ئەلیّكسەندەر فریدمان (Alexander Friedmann). مەروەسا زانا كو جورج لومتەر (Georges Lemaitre) لى ژى گریمانلەك دانا كو

گەردوون يى بەرفرەھ دبيت و پاشى ل سالا (١٩٢٧) ــى ئەو گريمانەيـە بوو تيۆرەكا زانستى.

ب راستی چهند تیوره ک ل سهر دروستبوونا گهردوونی ههنه، بهلی پا یا ههتا نوکه تیورا ژ ههمیان باشتر ژ لایی زانستیقه تیورا پهقینا مهزنه. ژبهرهندی زانستی قی سهردمی و زانایین فیزیکی و گهردوونی دووپات دکهن کو گهردوون یی هاتییه چیکرن و نه یی ئهزهلیه، و ههتا زانایین مولحد ژی ئه چهنده دووپات کریه. لهورا ل فیری پیدفی بوو ل سهر مولحدین وی دهمی باوهری ب خودی ئینابا؛ چونکی وان ب تشتهکی فهر دانابوو کو ئهگهر گهردوون یی چیکری بیت؛ هنگی رامانا وی ئهقهیه خودایه ک یی ههی. بهلی وان باوهری نهئینا و شهو زقرینه (مهحالا ریزبهندیی) ئهوا بهری دوو هزار و سی سهد شالن (سوقرات و ئهرستو و ئهفلاتونی) نههیلای و بنبرکری.

بیرمهندین مولحد نهچاربوون باوهریی ب گریمانهیا (multiverse) بیرمهندین مولحد نهچاربوون باوهریی ب گریمانهیا (شهبوونا گهردوونین بی دویماهی). وان گؤت: گهردوونی مه یی ژ هیزهکا دی هاتی، ئهو هیز ژی یا ژ گهردوونهکی دی هاتی کو ییی ژ هندهك ییی ژ هندهك گهردوونین دی هاتی کو ئهو ب خو ژی یی ژ هندهك گهردوونین دی هاتی کو ئهو ب خو ژی یی ژ هندهك گهردوونین دی

هاتی و هوسا بو ریزبهندیا بی دهستپیکی، ئه و ریزبهندیه یا مهحاله. همروه کی قوتابخانه یا عهقلی و زانایین (ثیولوجی) $^{(I)}$ و که $^{(I)}$ و که $^{(I)}$ و په رتووکین ئهسمانی گوتی و دووپاتکری کو ئه فه مهحاله کا عهقلیه.

ئەرى بۆچى قان كەسان ئەق گريمانەيە كر؟ وچەند شاشيين لۆژيكى (مغالطة) يين مەزن يين د قى گريمانيدا ھەين.

ئهگهر تو بیّژیه کهسیّن مولحد: خودایهکی ئه قگهردوونه یی دانای، دی بیّرن: خودی ناکه قیته د بن ههست و تاقیکرنیشه؛ لهورا ئهم باوهریی نائینینن. ئهم بتنی باوهریی ب وی تشتی د ئینین یی دکه قیته د بن ههست و تاقیکرنیشه. ههروه سا ئه و ژ به ر قی ئهگهری باوهریی ب جیهانا به رزه خی و روّژا رابوونی ژی نائینن.

ئەرى ئەو چاوا باوەرىى ب ھەبوونا وان ھەمى گەردوونان دئىنن؛ د دەمەكىدا ئەو گەردوون ژى ناكەڤنە د بن ھەست و تاقىكرنىڭە؟! ب رىكىن زانستى ژى نەشىن وان گەردوونان ئاشكەرا بكەن؛ چونكى ل

 ⁽۱) ئانكو زانايين كريستيان ييت لاهوتناس (علماء اللاهوت) ئەوين پشتبەستنى ل سەر بەلگەيين عەقلى دكەن بۆ سەلماندنا باوەريى.

دویی تیورا (Big Bang)، ئهگهر زانست بشینت نامیرهته کی دروستبکهت کو لهزاتیا وی وه کی لهزاتیا روناهیی بیت (۲۰۰،۰۰۰ کم) د چرکهیه کیدا بچیت؛ هنگی ئهم دی پیدفی ب ۱۳ ملیار و ۸۰۰ هزار سالان بین ههتا بشین ژ گهردوونی خو ب دهرکه فین و بچینه هنده که گهردوونین دی و وان ئاشکهرا بکهین. ئه فه ژی مه حاله کا عهقلیه کو ئهم بشین بکهین. فیجا ئهگهر گههشتنا ب وان گهردوونان یا مه حال بیت! باشه پا چاوا مولحد باوهریی ب ههبوونا وان دئینن بی کو ئیک به لگه ل سهر ههبوونا وان ههبیت. ب راستی ئه فه شاشیه کا لوژیکیا مهزنه د هزرا ئیلحادیدا.

٢- مه حالا روله (محال الدور): چهند جورين مه حالا روله
 ههنه:

جۆرى ئىكى : ئەقەيە يى ئىكى ئەگەر بىت بۆ يى دووى و يى دووى ئى دووى ئەگەر بىت بۆ يى دووى و يى دووى ئەگەر بىت بۆ يى دووى ئەگەر بىت بۆ يى ئىكى د ھەمان دەمدا. ئەقە ۋى مەحالەكا عەقلىيە، چونكى د ئىك دەمدا دوو ھەقدژ دكەقنە د گەل ئىك. بى نەونە: (أ) ئەگەر بىت بۆ ھەبوونا (ب)، و (ب) ۋى ئەگەر بىت بى ھەبوونا (أ) دھەمان دەمدا.

ستیڤن هاوکینگی (Stephen Hawking) د پهرتووکا خودا : د دبێژیت: " (ههبوونا گهردوونی) یا ژ هێزا (ههبوونا گهردوونی) یا ژ هێزا رِاكيْشانيْ (الجاذبية) هاتي)) (۱۱). ئانكو هيّـزا رِاكيْشانيْ ئەگـەرە بـۆ (همبوونيّ)، و (همبوون) ژی ئهگهره بوّ هیّزا راکیٚشانیّ؛ گهلهك رمخنه ل وي هاتنه گرتن؛ چونکي هيزا راکيشاني د نهبوونيدا نابيت؛ بهلکي یا د همبوونیدا همی، ئانکو پیتقیه (همبوون بمری هیزا راکیشانی ههبوویه) ب قب شیوهی ما دی چاوا هینزا راکیشانی ههبوونی پهیداکهت و ئهو ب خو (ههبوون) بهری (هیزا راکیشانی) ههبوو ؟! زور ررەخنىت فەلسەفى ولوژىكى ژێ ھاتە گرتن، وديارە كو ئەڤ گريماناوى تشتەكى ئەستمە ژلايى فەلسەق وعقلى ولوژيكى قە؛ ژبەر قى جەندى ستيڤن هاوكينگي نهچار بوو وگوت : ((فهلسهفه نهزانسته، وفهلسهفه یا مری و لوژیك یی مری و ئهم نهشیین پشتبهستنی ل سهر پاسایین لوژیکی بکهین))^(۲). دممی کهسیّن باوهردار خوّ ژ فهلسهفیّ و لوژیکیّ دويرئيْخستى؛ كهسيّن مولحد ئهو بو خو بكاردئينا، بهليّ دهميّ خودان باوەر لىي زڤـرين و خوانـدين و وەكـي ئـاميرەكـي كـوژەك ل دژى هـزرا مولحدان بكارئيناى و ب ريْكا ويْ بنهماييْن ئيلحاديْ شكاندين؛ مولحد

⁽۱) **التصميم العظيم** (The Great Design)، استيفن هاوكينك: (۱۷۰ – ۱۸۰)... **براهين وجود الله**، د.سامي العامري: (٤٣٥).

⁽۲) فەيلەسوق ئەمرىكىيى سەردەم (غراھام ھارمن - Graham Harman) د قەكولىنا خو دا ب ناقى (حول زعم استىفن ھاوكىنك ان الفلسفه ماتت) ب شىوەيەكى زانستى و عەقلانى بەرسقا ستىقن ھاوكىنگى ددەت و دووپات دكەت كو ھاوكىنگى شاشىيەكا مەزن يا كرى .. بو پاتر پىزانىنان سەحكە وى قەكولىنا ھاتىيە چاپكرن ب ناقى (حول زعم استىفن ھاوكىنك ان الفلسفه ماتت): (۵ - ۱).

ب نهچاری ژێ دویرکهڤتن و هندهك هێجهتێن دی بوٚ خوٚگرتن. وهکی ستیڤن هاوکینگی گوتی: ((a) (هێزا راکێشانێ د ههبوونێدا ههبوویه و ئهو ژ گهردوونێن بێ دویماهیـك (multiverse) هاتیـه))(۱). ئهڤه ژی بو هندێ دا خوٚ ژ رهخنهیان بپارێزیـت، و خوٚ ژ هندێ ب پارێزیـت کو بکهڤیتـه د نـاڨ (مـهحالا رولـه)ـدا، بـهلێ پـا کهڤتـه د نـاڨ مـهحالا ریێزبهندیێ دا، ئهوا بهری نوکه مه بهحس ژێ کری.

٣- مهحالا ب سهرئينخستنا بن ئهگهر (استحالة الرجحان بدون مرجح):

ل دهڤ زاناییّن کهلامناس؛ ئهو هـزریّن د بیردانکا مروّڤیـدا هـهین، ههر ههمی بوّ سهر سیّ ئهحکامیّن عهقلی دهیّنه دابهشکرن:

ین ئیکی: دبیرژنی پیدفیه ههبیت (واجب الوجود): ئانکو ئهوه یی عهقل ههبوونا وی ب فهر و پیدفی (واجب) دبینیت، و نهیی پیدفی چ ئهگهرایه بو ههبوونا خو، ئهو ئهگهری ههمی ئهگهرانه ههروهکی فهیلسوف ئهرستو دبیژیت.

یی دوویی: دبیژنی مهحاله ههبیت (مستحیل الوجود) ئانکو ئهوه یی عهقل ههبوونا وی مهحال دکهت، و نهبوونا وی ب فهر و پیدڤی (واجب) دبینیت.

⁽۱) التصميم العظيم (The Great Design)، استيفن هاوكينك: (۱۸۰). و - براهين وجود الله، د.سامي العامري: (٤٣٦).

یی سیّیی: دبیّژنی چیدبیت همبیت و چیدبیت نمبیت (ممکن الوجود) یان ژی (جائز الوجود) ئانکو ئموی یمکسان، عمقل همبوون و نمبوونین وی قمبویل دکمت، بمایی همبوونا وی تشتی (ممکن) پیّدفی ئمگهرمکیه دا ژ نمبوونی بینیته همبوونی.

قیّجا بو ههبوونا ههرتشته کی پیدفی ب نهگهره کی (السبب المرجح) ههیه. بو نموونه: نهگهر ببیّژن: کچه کی زاروّکه ک یی بووی، نه گوتنه یا مومکنه (دبیت ههبیت و دبیت نهبیت)، نهگهر زاروّک ههبیت نهبیت پیدفی ب چ نهگهران ناکه ت، به لی نهگهر نهوی زاروک ههبیت پیدفی دکه ت وی هه فرینی پیکئینابیت، یان ژی ب ههر ریّکه کی (دفیّت توفی زهامی د گهل ههبیت هه تا وی زاروک ببیت). نانکو مه حاله بی چ نهگهر وی زاروّک ههبیت، و پیدفیه کا عه قلیه کو نهگهرک بو هندی ههبیت.

هەروەكى ميزانيى، ھەردوو لايەن ھندى ئىكن، ئەگەر ئىنك ژ وان كەڤتە عەردى؛ ھنگى دڤيت ئەگەرەك ھەبىت كو ئەو لايە كەڤتى و لايىيى دى بلنىد بووى؛ لەورا ھەبوون و نەبوون ھەر دوو ژ تشتیت مومكنن.

نـهبوون پێـدڤی ب چ ئهگـهران ناکـهت، بـهلێ هـهبوون پێـدڤی ب ئهگـهرهکی ههیـه (کـو ئـهو ئهگـهره یـێ تشـتی ژ نـهبوونێ بینیتـه ههبوونێ). لـهورا ژ شاشـینن مـهزن یـین مولحـدان ئهڤهیـه کـو وان د گـوت گهردوون یی ئهزهلیه (ههروههر ههبوویـه)، ژبـهر ڤی چـهندی ژی وی پیندڤی ب چ ئهگهران نینـه، بـهلی دهمـی ب بهنگهیین زانسـتی یـین ڤهبری هاتیـه سـهاندن کـو گـهردوون نـهیی ئهزهلیـه، بـهلکی ئـهو یـی هاتیـه ههبوونی، ئانکو گهردوون نـهبوو پاشی هاتـه هـهبوونی، ئاها ل ڤیری پیدڤیه ئـهوان مولحدان باوهری ب ئـهگهری ههبوونی ئینابا، بـهلی ڤیری پیدڤیه ئـهوان مولحدان باوهری بـیدڤی ب ئـهگـهرهکی هـهبیت ئـهوان رهدکـر کـو هـهبوونا گـهردوونی پیدڤی ب ئـهگـهرهکی هـهبیت و گوت هـهما ئـهو ب خو یـی دروست بـووی، یان ژی گوت گهردوون یی ژ هیزا هندهك گـهردوونین دی چـیبووی! ئـهڤـه ژی شاشـیهکا لـوژیکی یـا هیزا هندهك گـهردوونین دی چـیبووی! ئـهڤـه ژی شاشـیهکا لـوژیکی یـا مهزنـه و مهحالهکا عهقلیه وهکی مه بـهری نوکه د بـهرپـهرپـن بـوریـدا بـ دریـژی بـهحس ژی کـری.

همروهسا نموونمیها زانستی: ههبوونا خانها ئیککی (الخلیه الاولی)؛ کهسین مولحد باومریی دئینن کو خانها ئیکی نمبوو و پاشی هاته همبوونی، بهلی باومریی نائینن کو ئهگهرك همبیت بو همبوونا خانها ئیککی. ئهقه ژی مهحاله کا عهقلیه و شاشیه کا لوژیکیه کو تشتهك ژ نمبوونی بهیته همبوونی بی کو ئهگهره بو همبیت، و دی بشیوهیه کی زانستی و عهقلی و لوژیکی سهلینین کو خانها ئیکی بی ئهگهر نه چیبوویه، بهلکی پیدقی ب ئهگهره کی همیه، ئهو ژی خودایی مهزنه.

ل سەردەمى داروينى (Charles Darwin) زانست وەكى نوكە يى پىشكەقتى نەبوو، و دارويىنى پشتبەسىت ل سەر تيۆرا ژ دايكبوونا : پەيدابوونا خۆيەتى (التوالد الذاتي) دكر؛ لەورا پىشبىنىا وى چەندى دكر كو دبيت تشتىن ب روح ژ تشتىن بى روح پەيداببن.

ژبهر هندی ژی داروینی پیشبینی کر کو خانهیا ئیکی ژ سروشتهکی بی روح پهیداببیت!

پشتی داروینی ئەڭ تیۆرا وەرارکرنی دانای، چەندین زانایین مەزن و ب ناڭ و دەنگ ل سەر ئاستی جیهانی سەلماند کو دورستبوونا (خانهیا ئیکی) ب شیوهیی هلکهتنی (الصدفة) تشتهکی مهحاله د زانستیدا، و پیدقیه بشیوهیهکی عهقلی و زانستی ئهگهرهك بو ههبوونا خانهیا ئیکی ههبیت.

ژ وان زانایان ژی:

۱- زانایی فرهنسی (لویس پاستور Louis Pasteur) دبیّریت کو مه همی بارودوخ ئامادهکرن و مه پروّتینیّن سهرهکی بو ههبوونا (خانهیا ئیّکیّ) دابینکرن، و پشتی گهلهك براڤیّن بهردهوام؛ ئهم نهشیاین خانهیا ئیّکیّ دورست بکهین، گوّت ژی: (مهحاله خانهیا ئیّکیّ ژ تشتیّ بیّ روح دورست ببیت).

باستوری گۆت: گریمانهیا ژ دایکبوونا خۆیهتی شاشیهکا گهلهك مهزنه د زانستیدا! ههژی گۆتنییه ئه گۆتنه ژ پهرتووکا

- (Molecular Evolution and the origin of life) هاتيــــه وهرگرتن.
- ۲- زانایی روسی (ئەلیکساندەر ئوپارین Alexander Oparin) د زانایی روسی (ئەلیکساندەر ئوپارین The Origin of Life) دبیّریت: ((خانهیا ئیکی تاریترین خاله د تیوّرا وهرارکرنیّدا)).
- ۳- ههروهسا پروفیسور (روبسرت شسابیرو Robert Shapiro) د پهرتووکا خو (جوبسرت شسابیرو A Sceptics Guide to the Creation of Life) پهرتووکا خو (مه کسمی همه وونا هسمی جورین (مه کسمی همه وونا هسمی جورین پروتیناتان د خانها مروّفیدا (الخلیة البشریة) ب شیوهیی هلکهتنی پیدفی ب فی ریزهیی ههیه (104000) ژماره ده وان چل هزار، ئانکو: ههروهکی تو ژمارا ئیک بدانی و چل هزار صفران بدانیه بهر. یا خویایه ژی ل دویف زانستی ماتماتیکیی ئه و ریژهیه یا مه حاله.
- ٤- پروفیسوری ئنگلیزی (فرید هویهل Fred Hoyle) د په پتووکا خو (Evolution from space) حد خو (Evolution from space) دا دووپات دکهت کو ههبوونا خانه یا ئیکی و دورستبوونا وی ب شیوه یی هلکه تنی تشته کی مه حاله د زانستیدا، و دووپات دکهت کو دورستبوونا خانه یا ئیکی یید فی ب ده سته کی ده ره کی هه یه.
- ۵ زانایی ئے مریکی (دیڤید بیرلنکسی David Berlinski) د انایی ئے مریکی (دیڤید بیرلنکسی The Devil's Delusion) دا

دووپات دکهت کو بوچونین زانایین هزرا ئیلحادی ل سهر پرسگریکا دورستبوونا (خانهیا ئیکی) ژ سروشتی ب شیوهیی هلکهتنی، ههمی بوچوونین ئاشوپینه و چ به نگهیین زانستی ل سهر نینن.

- مهیلهسوّف و زانایی ئنگلیزی (ئهنتونی فلو Antony Flew) د پهرتووکا خوّ (There is a God) یا دووپات دکهت کو مهحاله ژیان ژ تشتیّ بیّ روح پهیدا ببیت، و دیار دکهت کو به نگهییّن زانستی ههمی د بهرژهوهندیا باوهریئینانیّ ب ههبوونا (خودیّ) دانه.
- ۷- زانایی ئهمریکی مایکل بیهی (Michael Behe) بسیور د زانستین گیمیاییدا د پهرتووکا خو (Darwin's Black Box)دا دووپات دکهت کو داروین ب خو کهسهك بوو باوهری ب هندی ههبوو کو خودی (خانهیا ئیکی) یا نافراندی، گهلهك بهلگهیین زانستی ژی دئینیت کو مهحاله خانهیا ئیکی ب هلکهتنی پهیداببیت.

ئەقە ھەمى بەئگەيين عەقلى و زانستى يين قەبرى بوون ل سەر ھندى كو مەحالە خەنەيا ئيكى ب شيوەيەكى ھلكەتن (الصدفة) ژ نەبوونى بهيتە ھەبوونى، ئانكو پيدقيە ئەگەرەك ھەبيت خانەيى ژ نەبوونى بينيتە ھەبوونى.

بەشى چارى شاشىين گريمانين ماددى ل سەر ھەبوونا گەردوونى و ژيانى

د پهرتووکا خو دا دهربارهي بايهتي (ئيلحاديّ)، من پ پهلگهيٽن عـهقلي و فهلسهفـي ولـوژيكي وزانستي ديـاركر كـو هـهبوونا خـودێ د خۆرستیا مرۆڤیدا یا چاندیه، و همبوونا خودێ پێدڤیهکا عهقلیه و همبوونا وى ديارتره ژ هندى كو ب ريْكا بهلگهيان بهيّته ديتن، ئەقە ژی ژبهرکو ئهو مهزنتر و روهنتره ژهندی کو ب بهلگهیین عهفلی و زانستی بهنته دیستن؛ جونکی ههر گهردیلهیهك ژ گهردیلنن گەردوونى، ھەر بوونەوەرەكى زىندى، وھەمى ھەسارە و گالاكسىين مهزن پیتفی بخودایی مهزن هنه، و ل بهرانبهری وی د ههژارن، و خوديّ ژ ههر تشتهکي ييّ بيّ مننهته. بهليّ يا گريمانيّن ماددييّن كەڤن و دەركەڤتنا رێبـازێن ماديگـەريێن ئيلحـادا ھەڤچـەرخ خۆرسـتيا مروِّقي يا شيِّلي كرى، بهلاڤبوونا هزريِّن وان دەربارەي گريمانا ب هەلكەت (صدفة) يەپدابوونا گەردوونى، دانانا گومانيازيان دەربارەي ئێکینیا خودێ و ههبوونا وی، و تاریاتیهك د هزرا وان کهساندا پەيداكر يين خو ب زانستى و باوەريى موكوم نەكرى؛ ئەڤجا ريْژەيەكا مهزن یا خهلکی هاتنه خاپاندن و ل دویث وان ریبازان کهفتن. و بهرامبهر گومانبازیین وان گهلهك زانا و بیرمهندین موسلمان دەركەقتن و بەرسىقا گومانىن وان دا. ژوان ژى زانىلىيى كورد سەعىد نورسى دەستىپىشخەرى كىر بىق نقىسىنا پەرتووكان دەربارەى زانستى سرۆشىتى ماددى بىق بەرھنگاربوونا قان رىنبازان ب بەلگەيىن وان و بەتالكرنا وان، و گوھۆرىنا بەلگەيىن وان بىق دژى وان و گرىمانىن وان، ھەروەسا ب پشتبەسىتن ل سەر شىروقەكرنىن فەلسەفىي وزانسىتى و راستىيىن قورئانا پىرۆز بنەمايىن باوەرىيى سەلماندن.

کومـهکا گریمانین ماددی ل دژی راستی وبنـهمایین باوهریی هاتینه بهلاف کرن، ئهم دی بهحسی چار گریمانین بهربهلاف کهین و دی شاشیین وان ب شیوهیهکی عـهقلی و زانستی و فهلسهفی دیارکهین:

گريمانا ئێڪێ: پەيدابوونا گەردوونى بێ ئەگەر:

ئهو ههمی گریمان ومهحالیّن عهقلی ئهویّت مه ئاماژه پیّداین، و مه شاشییّن وان دیارکرین د ئیّك خالدا د ههقدهنگبوون، ئهو خال ژی شیکاندنا یاسایا ئهگهری (السببیة)یه، ئه قیاسایه ژی ئیکه ژ یاسییّن عهقلی یایی دهسپیکی کو یا ل ده ههمی مروّقان ههی و تشتکی خورستیه د میشکی مروّقیدا یایی چاندیه و د گهل ژ دایکبوونا مروّقی پهیدا دبیت.

ئەقە ياسايەكا لوژيكيە، ھەمى فەيلەسوفين خواندنگەھا فەلسەفا عەقلى وەكى (سوقرات و ئەفلاتون و ئەرستو و ديكارت و هتد...) ل

سهر قى چەندى د ئىكدەنگن، ھەروەسا ھەمى كەلامناس و ھەمى زانايىن زانسىتى لاھوتى (Theologians) ۋى ل سەر قى چەندى د ئىكدەنگن. ئانكو مىشكى ساخلەم و لوۋىك دېيۆيت ھەر تشتەكى ئەم د قى ھەبوونىدا دېينىن ئەگەرەكى بۆ ھەى كو پەيدا بېيت و ئەو ب خۆ چىنەبوويە، بەلكى پىدقىـ ھەر تشتەكى ۋ نەبوونى پەيدا دېيىت ئەگەرەك بۆ ھەبىيىن كو ئەو تشت يەيدا بووى!

ئانكو ل دويڤ وێ ياسايا عمقلى ئموا ب ناڤى: دگملخوٚبرنا بنـمماى (استصحاب الأصل): پيدڤيه ئمگمرهك بوٚ چێكرنا گمردوونى همبيت.

ناڤهڕۅٚػا ڤێ ياسايێ ئەڤەيـە: هەر ڕويدانـەكا د ھەبوونێدا هەى پێدڤى ب ئەگەرەكى ھەيە، و يا ديار و ئاشكەرايە كو مەزنترين ڕويدان: (هـﻪبوونا گەردوونيـﻪ)؛ لـﻪورا پێدڤيـﻪكا عەقليـﻪ كـو ئەگـﻪرەك بـۆ ھەبوونا ڤى گەردوونى ھەبيت، ئانكو: مادەم گەردوون ھاتيـﻪ چێكرن، ھنگى پێدڤيـﻪ چێكەرە بۆ ھەبيونا ھەقكى پێدڤيە چێكەرەك بۆ ھەبوونا وى ل سەر وى بخۆ بيت و پێدڤى ب چ ئەگەران نەبيت بۆ ھەبوونا خۆ، ھەروەكى بەرى نوكە د بابەتێ مـﻪحالێن عـﻪقلى ب تايبـﻪت د مـﻪحالا رێزبەنديێدا ئەڤ چەندە ھاتيـﻪ سەلماندن.

ل قيرى من دقيت ئاماژێ ب بابهتهكێ فهلسهفى بكهم: د وێ گهنگهشهیا د ناڤبهرا باوهردار و مولحداندا ههى ل دوٚر وێ چهندێ كا ئهرێ ل سهر كێ پیدڤیه بهلگهیان بینیت، ئهرێ ل سهر مروٚڤێ باوهردار پێدڤیه بهلگهیان بینیت و ب سهلینیت کو د بنهرهتدا خودێ

یی ههی، یان ل سهر مروّقی مولحد پیدقیه بهلگهیان بینیت کو خودی نینه و ئایین نهبووینه و ئیلحاد ههبوویه؟

بو بەرسف دى بىرژىن: ئەڭ پرسيارە د گەلەك پەرتووكىن فەلسەفى و كەلامىدا ھاتيە و بەرسقا وى يا ئالۆزە، گەنگەشەيەكا مەزن يا ل سەر ھەى كا دى كى بەلگەيان ئىنىت، ئەرى دى مولحد بەلگەيان ل سەر نەبوونا خودى ئىنىت يان ژى ل سەر باوەردارى پىدىيە بەلگەيان بىنىت كو خودى يى ھەى و ئايىن ژ لايى خودىقە ھاتىنە ھنارتن.

د بنهمایی بهلگهئینانیدا گهلهك ژ بیرمهندین هزرا دیالیکتیکی و فهلسهفهیا مادیگهری دبیرژن: (ئهوی دبیرژیت خودی یی ههی؛ دفیت ئهو بهلگهیان بینیت و ب سهلینیت کو خودی یی ههی).

ئەگەر ئەم بەرى خو بدەينە بۆچوونا زانايىن كەلامناس (علماء الكلام)، دى بىنىن ئەو دبىرن: (ئەوين دبىرن خودى نىنه؛ دقىت ئەو بەلگەيان بىنن، و ئەقە زى ل دويق وان شەنگستەيىن فەيلەسۆفان بوخ خو داناين).

ئیّك ژ وان شەنگستەيان پیقەرى دگەلخۆبرنیّيە (استصحاب)، ئانكو: تیّگههی بنهمایی (مفهوم الاصل). ئەقه شەنگستەيەكى لوژیكی، فەلسەفى، كەلامى، ئوسولى (أصولى) و ياسايى ژييه.

ئەق شەنگستەيە دېيىرىت: ئەگەر دىاردەيلەك يا بەردەوام بىت و بنەمايى دىاردەيى ھوسابىت و ئىك بھىت رەخىى ل قى دىاردەيى بگریت و ب نهوهیی بدانیت؛ هنگی دفیّت ئهو به نگهیان بینیت و ب سهلینیت کو ئه فدیاردهیه نهیا دورسته.

دی نموونهیه کی ئینم کو ل سهر ئیلحادی ب خو نینه بهلی بو روهنکرن و تیگههشتنی یا باشه، ئهگهر ئهز کهسه کی ب دزیکرنی تومه تبار بکه م، ل فیره من ئه و تومه تبارکر و دفینت ئه ز به لگهیان بینم کو وی دزی یا کری، نه کو ئه و به لگهیان بینیت کو دزی نه کریه ؛ چونکی د بنه ماید ا (مفهوم الاصل) ئه و که سه کی بی گونه هه، فیج ا ده می من سه رپیچیا بنه مای کر ؛ هنگی دفینت ئه ز به لگهیان ل سه ر گوتنا خو بینم.

ئهگهر ئهم بهینین و بهری خو بدهینه به نگهییی کوزمولو خی (گهردوونی - Cosmology) کو دانهری وی فهیلهسوف ئه پستویه، دی بینین ئه فی به به نگهیه دبیّریت: (ههر تشته کی گوهوّ پین تیدا بهیّته کرن؛ ئه و تشت یی هاتییه چیّکرن، و ههر تشتی هاتبیته چیّکرن؛ پیّدفیه چیّکهره ک بو ههبیت).

ئهگەر ئەم نموونەيەكا سادە بىنن: ھەر ئامىرەتەكى ھەبىت ئەگەر ئەم بىنن و پرسيارا خەلكى جىھانى ھەمىى بكەين كا ئەڭ ئامىرتە بخۆ چىنبوويە يان ژى چىكەرەك بى ھەيە؟ ب پىشەرى عەقلى و لوژىكى دەيت چىكەرك بى ھەبىت و ئەڭە زانىنەكا بەدەھىيە؛ لەورا ھەمى خەلك دى بىرن چىكەركى بى ھەى؛ بگرە ھەتا زارۆكەكى بچويك ژى

دزانیت کو دفیّت چیّکهرهك ههبیت، ئانکو: زانینهکا بهدههی^(۱) مه یا ههی کو ههر تشتهکی هاتبیته چیّکرن چیکهرهك ییّ بوّ ههی.

قیْجا گهله جاران د دهمی به نگه نینانی د نافبه را مولحه دی و باوه رداریدا دی مولحه بیزیته باوه رداری: پا ته دیتیه کا کی گهردوون چیکریه به بهرسف: من نه دیتیه ، به نی نه دیتا من نابیته به نگه کو چ چیکه ر نینن. به نی مولحد بیزت: ماده م ته ب چافین خو نه دیتیه کا کی چیکریه، ئه فه رامانا وی چهندی دده ت کو گهردوونی چیکه ر نینه، سه حکی مولحد که نگه شی کیفه دبه ت و چاوا گهردوونی چیکه ر نینه، سه حکی مولحد که نگه شی کیفه دبه ت و چاوا شاشیین لوژیکی دفیت بی شاشیین لوژیکی دفیت بی خیکه رک بو هه ر تشته کی هه بیت اله و را پیدفیه به همان پیفه ری لوژیکی چیکه رک بو گهردوونی ژی هه بیت، و نه دیتنا مه بو وی چیکه رک نابیته به نگه ل سه ر نه بوونا وی چونکی هه بوونا چیکه رک خیکه رک نابیته به نگه ل سه ر نه بوونا وی چونکی هه بوونا چیکه رک

⁽۱) زانینا بهدههی: ئهو زانینه ئهوا ساده کو ل دههٔ ههمی مروّهٔان ههیه، و پیّدهٔی ب ج بهگهیان ناکهت، و چ گومان ل سهر نهبن. وهکی ئهم بیژین: ژماره (۲) ژ ژماره (۱) پتره.

کو (خودییه) تشته کی خورستیه، و ههبوونا وی ب گهله ک به نگهیین فه لسه فی، لوژیکی، عهقلی و زانستی یا هاتیه سهلاندن، ههروه کی باشترین فهیلسوف و که لامناس و زانایین بهرنیاس ئه فی چهنده دووپاتکری.

پشتی مه دیارکری و مه سهااندی کو ل دویث پیثهری دگهاخوبرنی (الاستصحاب) تیگههی بنهمایی، یی سهرپیچیا بنیاتی بکهت دفیت ئهو به به نگهیان بینیت، ل فیری ئهم دووپات دکهین کو کهسین مولحد سهرپیچیا فی یاسایی یا کری دهمی وان یاسایا ئهگهری (قانون السببیة) شکاندی، و ههبوونا چیکهرهکی بو گهردوونی رهدکری.

ئهم دشیّن بشیّوهیهکیّ زانسی دووپات بکهین کو گهردوونی پیّدڤی ب چیّکهرهکیّ خودان حیکمهت و خودان هیّز و شیان ههیه.

دی بیّـژین: هـهتا سـالا (۱۹۱۲) د گـوّت گـهردوون یـی خوّجهـه و ئهزهلییه و کهسی چینهکریه، ئانکو ههتا سالا (۱۹۱۲) ل سهر باوهرداری پیّدفی بوو بهنگهیان بینیت و بسهلینیت کو خودی یی هـهی، بـهلی پیّدفی بوو بهنگهیان بینیت و بسهلینیت کو خودی یی هـهی، بـهلی پشتی سالا (۱۹۱۲) و پـهقینا مـهزن (Big Bang) وهك گریمانـه هاتیـه دیارکرن ل سهر دهستی چهند زانایین روّژئافای، ههروهکی د پهرتووکا دیارکرن ل سهر دهستی چهند زانایین روّژئافای، ههروهکی د پهرتووکا (انایان وهك زانایان وهك زانایا وهك زانایا گهردوون نه یی ئهزهلیه، بهلکی یی هاتیه چیکرن، و ل سالا (۱۹۲۷) ئهڤ گهردوون نه یی ئهزهلیه، بهلکی یی هاتیه چیکرن، و ل سالا (۱۹۲۷) ئهڤ گوتنـه ژ گریمانـهیی بوویـه راسـتیهکا

زانستی و ب زانستین هه فچه رخ هاته سهااندن کو گهردوون نه یی نه زانستی، به لی یی هاتیه چیکرن و دفیّت چیکه ره ک بو گهردوونی ههبیت.

زانایی نافدار (ئەنتونی فلو) د پەپتووكا خۆ دا، ئەوا ب نافی زانایی نافدار (ئەنتونی فلو) د پەپتووكا خۆ دا، ئەوا ب نافی (There is a God) دبیّریت: ((باشرین بەلگەلىی كوزمولوخی (گەردوونی) ئەقەيە دەمی ھاتیە سەلماندن كو گەردوون یی ھاتیه چیكرن و پیدقیه ژ لایی لوژیکی و زانستی چیكهرەك بۆ ھەبیت)). ل سالا (۲۰۰۶) پاگەھانىد كو ئەو يى بوويە كەسەكى باوەردار و گۆت: ((دبیژن دانپیدان ژ لایی دەروونیقه مفایی دگەھنیته مرۆفی، فیجا ئەز دی فی دانپیدانی كهم ... نموونا پەقینا مەزن ھزرەكا گەلەكا لاوازە بۆ مولحدان ... ژبەكو زانستی تشتەكی دی دووپات كر كو ئایین ژی وی چەندی پشتراست دكەن))(۱).

هوسا بو مه دیار دبیت کو دهمی مولحد دبی ژیت کهسی نه قه گهردوونه چینهکریه، هنگی ل سهر وی پید قیه نه و به لگهیان بینیت کو کهسی چینهکریه و به لگهیان بینیت کا چاوا نه قه گهردوونه ب خو دروست بوویه؛ چونکی ژ لایی زانستی هه مه ماله نیک خانه ب خو چیببیت، پا فیجا چاوا گهردوون ههمی ب خو ب ریکا هلکهتنی چیببیت.

⁽۱) پهرتووكا: (هناك إلـه)، انتوني فلو. و رحلة العقل، عمرو الشريف: (٦٦ - ٢٩).

نەرزىبوونا راسلى (Russell) و بەرسقدنا مە بۆ وى:

بیرمهندی نافدار برتراند راسل (Bertrand Russell) دبیژیت: نهخیّر؛ دفیّت مروّفیّ باوهردار به نگهیان بینیت و ب سهلینیت کو خودیّ ییّ ههی، و نموونه کی دئینیت و دبیّژیت: ئهگهر ئهز بیـژم کو قوریکه کی چاییّ یـیّ ل دوّر روّژیّ دزفریت و یـیّ د نافبه را ئهردی و مهریخیّدا، وی دهمی دفیّت ئهز ب سهلینم کو ئه قوریکی چاییّ ییّ ل دوّر روّژی د زفریت، فیّجا دهمیّ مروّفیّ باوهردار دبیـژیت خودیّ یـیّ ههی؛ هنگی دفیّت ئه و ب سهلینیت کو خودیّ ییّ ههی، نه کو مولحد ب سهلینت کو خودیّ نینه.

بهرسڤا مه بو وى: بيرمهندى ناڤدار (برتراند راسل) د گۆتنا خۆ دا بهلگهيى پيڤانى (القياس) يى بكارئيناى، بهلى پيڤانا وى گهلهك يا خهلهته، ئهڤه ژى ل دويڤ جهند بنهمايهكين لوژيكى:

یی ئیکی: ئه گوتنه گوتنه گوتنه کا ئاشوپیه، سادهترین عهقل ژی فی گوتنی رهد دکهت، به یی ههبوونا خودایه کی بو گهردوونی تشته کی خورستی، لوژیکی، عهقلی و زانستیه. لهورا نابیت پیقانا تشته کی ئاشوپی ل سهر تشته کی لوژیکی بهیته کرن کو ههبوونا وی پیدفیه کا عهقلی یا فهربیت (واجب الوجود).

یی دووی: قـوریکی چایی تشـتهکی چیکرییه، ئـانکو پیـدفی ب چیکهرهکی ههیه، ئانکو ئهو نه یی تهمامه. بهانی خودی یی ئهزهلییه و یی تهمامه. ئه فجا نابیت پیفانا تشته کی چیکری یی نه تهمام ل سهر خودانی چیکرنی بهیته کرن.

یی سیّیی: ئموی سمرپیّچیا بنهمایی دکهت دفیّت ئمو به نگهیان بینیت، چونکی د بنهما دا و ژ لایی زانستیقه ژی چ قوریکیّن چایی ل ئهسمانان نابن؛ لمورا پیّدفیه ئمو به نگهیان بینیت ل سمر گوتنا خو نه بمرامبهری وی، و ههر ژبهر هندی گهلهك فهیلهسوّفان رمخنه ل (راسلی) گرتن ل سمر فی به نگهی.

و ب راستی ژی سهرهرای هندی کو پیدفییه مولحد بهلگهیان بینیت، چ تشت ریگری نینه کو ئهم باوهردار ژی بهلگهیان بینین؛ چونکی پری ئهرد و ئهسمانان بهلگه ل سهر ههبوونا خودی یین ههین.

بۆ زانین ئەڭ گۆتنا مە بۆ كەسەكیە كو ل سەر بنەمایەكى فەلسەق یى بوویە مولحد، بەلى ل دەڭ مە چ مولحد ب ڭى شيوەى نينن، بەلكى مولحدين مە ب تنى چاڭليكرنا مولحدين عەرەب دكەن و مولحدين عەرەب ژى چاڭليكرنا رۆژھەلاتناسان (مستشرق) دكەن ، و ب تنى ئارمانجا وان دژايەتيا خودان باوەرايە و ب تايبەت ئيسلامى، ئارمانجا وان دويڤچوونا بەلگەيان و زانينى نينە. بەلى پا سەرەراى ھندى ژى گەلەك بەلگەيين قەبرى ل سەر ھەبوونا خودى ھەنە، مىنا بەلگەيين خۆرستى، فەلسەفى، لوژيكى، زانستى و ژيوارى ...هتد.

گریمانا دووێ: رویدانێن ماددی ژیان یا پهیداکری!

ئانكو رويدانين ماددى ب شيوميى هەلكەقتىنى (الصدفة) يين بووينه ئەگەرى پەيدابوونا ژيانى، و رويدانان تشت ژ نەبوونى ئىناين هەبوونى. بەلى زانايى ناقدار: سعيد نورسى دياركر كو ئەق گريمانە شاشيەكا هزريه، ئەقە ژى ب رىكا دياركرنا وى چەندى كو ئەق گريمانە گەلەك تشتىن مەحال ب خۆقە دگريت.

مهحالا ئيْكيّ: زاناييّ كورد سهعيديّ نورسي نموونهيهكا عهقلي ئینا و تیدا دیارکر کو مهحاله (ماددهیهکی زیندی دژی ژههری) پێػبهێت ب هندهك برێن گهلهك هويربين، و ب ههڤسهنگيهكا گونجاى ب هەلكەفت(صدفه) ژ ئەنجامى ئەرد ھەژيانەكى كو دەرمانخانەكا تژى ژ بۆتلێن ماددەيێن شل و ماددەيێن نۆژدارى و ماددەيێن كيميايى يێن جوراوجور، ژ ئەگەرى قى ئەردھەژيانى ئەق ماددەيـە بـرژيين و ب هندهك برين دياريكرى و هەڤسەنگيەكا گونجاى تيكهەلى ئيك ببن و ماددەيەكى دژە ژەھراوى پېكبهيت، تا راددەيەكى كو ئەگەر بەشەك ژ گرامی ژ فی بری کیم ببا یان زیدهببا دا ئه فه ماددهیه ژناف چیت. نورسى دەربارەي قىي نموونلەيى گۆت: ((ھلەر بونلەوەرەكى زىنلدى پێکهاتـهکا زینـدی (حیوی)ـیه... و هـهر روهکـهك وهك ماددهیـهکێ زيندەيى دژە ژەھراويە كو پېكدھېت ژ پارچەيېن جودا و ماددەيېن دياريكرى ل دويڤ سەنگ و برين هويربين يين گەلەك ھەستيار... ئەڤجا گومان تێدا نينە كو زڤراندنا ئافراندنا ڤى بونەوەرێ مەزن بـۆ ئەگەريّن ماددى و گوتنا (ئەگەران ئەو يا پەيداكرى) گوتنەكا بەتالە و مەحالـه و گەلـەك يا دويـره ژ ھەقسـەنگيا ميّشـكى وەكـى بـەتالى و مـەحاليا پيّكهاتــەيا دەرمانــەكى زينــدى ب خـوٚ ژ ئــەنجامى رژيانــا ماددەييّن شل))(۱)

ب ریّکا ئاخفتنا نورسی ئهم دبینین کو مهرهما وی ئهوه مهحالا پیّکهاتهیا ماددهیهکی زیندی ب ههلکهفت؛ وهکی مهحالا زفراندنا پهیدابوونا بونهوهرانه بو ئهگهریّن ماددی. ئانکو ئهگهر میّشکی رهدکر کو ماددهیهکی زیندی ب ههلکهفت پهیدابوویه، ئهو دی وی چهندی ژی رهدکهت کو ئهگهریّن ماددی بونهوهریّن زیندی ئافراندینه.

مهحالا دووی: دا کو تو وه ل ئهگهریّن ماددی بکهی کو ببنه کارتیّکهری سهرهکی د پهیداکرنا تشتان و ئافراندنا بونهوهراندا؛ هنگی ل سهر ته پیّدقیه تو ههمی ئهگهریّن وهکهه فی و ژیّکجودا، بگره خو ییّن هه فی در ژی ب شیّوهیه کی ریّکخستی د پهیدابوونا ههر بونهوهره کی زیندیدا کوم بکهی. ئه فه ئهوه یا عهقل رهد دکهت و ب تشته کی مهحال ددانیت، ژبهرکو ((کومبوونا ئهگهریّن هه فی در و ژیّکجودا، بریّکخستنه کا تهمام، ب هه فسه نگیه کا هویربین و ب ریّککه فتنه کا تهمام د له شی بونهوه ره کی بچویکدا - وه ک میّشی بونهوونه - تشته کی مهحاله و خو ئهگهر کهسه کی هندی پهری میّشی ژی میّشک د سهریدا ههبیت دی بیژیت: ئه فه مه حاله، ئه فه یا به تاله)).

⁽۱) پهرتووكا: رسائل النور- اللمعات، سعيد النورسى: (۲٤٨- ۲٤٩).

ئەگەر مىشكى كومبوونا ئەگەرىن ھەقدۇ ب تشتەكى مەحال دانا، ئانكو ئەو دى وى چەندى ۋى ب مەحال دانىت كو ئەق ئەگەرە ۋيانى د بونەوەراندا رىكبىخىت.

مهحالا سێیێ؛ ئه قگهردوونێ گهلهك هه قسهنگ و ڕێػڂستی، ئهوێ گهلهك ب هـویربینی هاتیـه دروسـتکرن، دقێـت ژ لایـێ کهسـهکی قه هاتبیته دروسـتکرن کو وی شیانین تـهمام هـهبن، و مهحاله عـهقل ئافراندنا فی گهردوونی بو (ئهگهرێن سروشتی یـێن کهڕ، کوره، لال، بێگیان و نهڕێکڂستی) ب زڤرپنیت کو نه ههست ههیه و نه مێشك و ئهو یا د تێکههلیهکا زێده دا و کورهیی و گهراتیا وێ زێده دکهت، ئه قشته یـێ دویره ژ ههمی پیڤهرێن مێشکی.

ئهم دبینین ئه ههرسی مهحاله، مهحالین عهقلی و ژیوارینه، ئانکو: عهقل رهد دکهت و ژیوار نهری دکهت، و ئه و بهرسفین بو گومانا (ئهگهران ئه و یا پهیداکری) و فی گومانبازیی ژ ناف دبهت، ئه فهرسی مهحاله پیکفه د ریخخستنه کا زنجیرهیه کا گریدای ب هزرین فهلسه فی یا کویر دانه، ههر مهحاله ک بهرامبه ری لایه نه کی دیارکری راوه ستیا، مه حالا ئیکی بهرامبه ری گریمانا ب ههلکه فت پهیدابوونا هه بوونی راوه ستیا، مه حالا دووی بهرامبه ری گریمانا ئهگهری ل ده فی ریبازین مادیگهری راوه ستیا، مه حالا سییی گهله کی د ناف سروشتیدا

ژناڤبر، ئانكو دەمىن ئەگەر گەلەك بىن و ئەڤ گەلەكە كەسەك يۆكدئينيت (۱).

گريمانا سێيێ: ئەو ب خۆ يا پەيدابووى!

مەرەم ژێ ئەقەيە كو ئەو تشتەكە ئەو ب خۆ يێ پەيدابووى، ئەو ب خۆ خۆ د ئافرينيت ھەتا كو دگەھيتە وێنەيێ خۆ يێ دويماھيێ، و ژ كارئێخستن و وەرپێچانا ڤێ گۆتنێ ل سەر گەلەك مەحالان ناھێتە ڤەشارتن، نورسى ئەو كرينە سێ مەحالى، ئەو ژى:

مهحالا ئیکی: ماموستا نورسی گریمانا ئه و ب خو پهیدابوونا تشته کی ب ریکا نموونا هه فبه رکرنا له شی مروّفی د گهل کارگههه کا مهزن کو بهرده وام نویترین ئامیره ههین و ل دویث لثینین ریکخستی یین پیلان بو داناین پویچکر، و دووپاتکر کو ههر گهردیلهیه و ههر خانهیه و ههر خانهیه ث له شی مروّفی ب بهرده وامی و بینی راوه ستیان ب کاری خو رادبین، ههر ئیک ژ وان یا گریدایه ب پهیوه ندیین هه بوونی د گهردوونیدا، ژبه رکو ههر ئیک ژ وان یا د بارودوخین دان و وهرگرتنا ژ رزقی و مانی د گهل بونه و مرین دی (۲).

⁽۱) پهرِتووكا: ا**لحاججة العقلية في برهنة حقائق القرآن ...، د**. آمــاد كاظم: (۸۸).

⁽٢) پهرتووكا: رسائل النور- اللمعات، سعيد النورسي: (٢٥١).

ئەقە بەلگەيەكى ژيوارىى ديارە ل سەر مەحالا گريمانا (پەيدابوونا تشتان ژ ماددەيەكى بى گيان كو نوى نەبىت و نەھىنتە گوھۆرين)، ھوسا ماموستا نورسى گريمانا گوھۆرين و نەگوھۆرا وان د بونەوەران ئەوىن ئاماژەيى ددەنە ھەبوونا خودايەكى ئىكانە و خودايىي و پەرستنىدا د گەردوونى ھەمىيدا دانا.

مهحالا دووێ؛ زڤڕاندنا ئافراندنا بونهوهرێ ڕێػڂستی بوٚ خانهیێن وێ، و زڤڕاندنا ئافراندنا گهردوونی بوٚ گهردیلهیێن وێ، ل ڤێره یا پێدڤیه ههر گهردیلهیهکێ یان خانهیهکێ میشکهکێ مهزن ههبیت و ههر ئێك ژ وان دهستههلاتهكا رهها ل سهر خانه و گهردیلهیێن وی ههبیت و د ههمان دهمدا ههمی ل بن دهستههلاتا ئهواندا بن، و پێدڤیه همر ئێك ژ وان دویکهڤتی بیت و لڤین و حهزهكا ئازاد ههبیت و د ههمان دهمدا یا گرێدای ژی بیت، ئهڤه ژلایێ ژیواریڤه یا ههڤدژه و ژلایێ مێشکێ ساخلهمڤه یا مهحاله.

هوسا گریمانا ئهو ب خو پهیدابوونا ژ گهردیلهیان و پیکهاتنا لهشی ژ خانهیان هاته ژنافیرن و هاته سهاندن کو ئافراندیی ریکخستی شینوارهکه ژ شینوارین خودایی ههردهم ههی ییی سالوخدای ب ئیکانهییی (۱).

⁽۱) پهرِتووكا: ا**لحاججة العقلية في برهنة حقائق القرآن ...، د**. آمــاد كاظم: (۸۹).

مهحالا سێيێ: ئەگەر ھەبوونا مرۆڤى و ژيانا وى نە ب پێنوسێ خودایی ئیکانه و ب تنی بیت و نه ب دادیهروهریا وی بیت، و نهو ژ ئەگەرى كومبوونا سروشتى د گەل ئەگەران پەيدا بېيت و ژيانا وى ب چاپخانهپنن سروشتی هاتىپته نقیسین و دیارگرن؛ ل وی دهمی پندفیه قالبين سروشتي ب ريْرًا هزاران هزار ز پيكهاتهيين ريْكخستي يين كو د لهشيّ ته دا كاردكهن ههين، كو ريّرًا وان نههيّته هـرّمارتن، هـهر رُ بچویکترین خانه ئهوا ب هویربینی کار دکهت ههتا مهزنترین ئامیرین كو تيدا كاردكهن... خو د في بارودوخيدا مانه يا ييدڤيه بو چيكرنا وان پێنوس و چێکرنا وان قالب و پيتان هند پێنوس و قالب و پيت يٽِن ههين بو تٽِکرنا پٽِن دي ئهگهر هات و چٽِکرنا ههميان بو ئٽِك يێنوس نههاته زڤراندن؟ ئهڤه ژبهرکو ههمی د نوینه و د رێکخستینه و وان چێکەرەك نينە وان چێکەت و کەسەك نينە نوى كەت، ھوسا ب درێژاهي هندي تو ب كويري بچيه د ناڤدا، و ئهڤه گهلهك مهحاليێن عهقلی یین کو نههینه هژمارتن ب خوفه دگریت.

ژ قان ههرسی مهحالین مه بهحسکرین؛ ب تنی مه نموونه ل سهر لهشین مروّقان ئینان، ژبهرکو بو مروّقی یا ئاشنایه و ب ساناهیتره بو شروّقهکرن و تیکههشتنی و نزیکتره بو وهرگرتنی (۱).

⁽١) به رتووكا: الحاججة العقلية في برهنة حقائق القرآن ...، د. آمــاد كاظم: (٩٠).

گريمانا چارێ: سروشتي ئەڤ چەندە د خواست!

ئمهٔ گومانه ل دهستپیکا چهرخی بیستی بهلاڤبوو و هندهك ژ کهسین شارهزای زانستین مادیگهری ل پشتبوون، و ههبوونا تشتان و رویدانا وان ب سروشتیفه د گریدا و دگوتن: سروشت تشتان د ئافرینیت و د ئینته ههبوونی، و ئه خملهتیه دیاردهیه کا خرابه، ژبهرکو ئهو ل سهر سی مهجالان یا ئافاکریه:

مـهحالا ئێكـێ؛ پالـدانا رێـك و پێكـى و ئينانــه هـهبوونێ كـو ب چاڤرۆهنی و شارەزایی و کاربنهجهیی دهیّنه سالوّخدان و د بوّنهوهران و تشتین همییندا دیار دبیت، ب راستی پالدانا فانه بو (سروشتی) بی گیان د خوازنه هندی کو سروشتی ماددی چایخانه ههبن، و گهلهك ئامیرین (مهعنهوی) یین بی سنور ههبن، و د ههمی تشتاندا شیانین پیدفی ل سهر کریارا رویدان و ئافراندنی دهرباز دکهت، بو نموونه ئەگەر قەزقرىنا رۆناھيا رۆژى ل سەر چپكين ئاقى يىن برسقى يا پشتگیر نمبیت، و ل سهر بهرا و پارچین شیشهی یین وهریای و روّژا دروست، ژبـهرکو ئـهو هـهبوونا رۆژان پێـدڨى دکـهت ب چـهندين گەردىلەينِن ئاڤى و يارچەينِن شىشەي وەك يىڤەر ل سەر ڤى چەندى ئەگەر ئافرانىدى ئىكسەر بىق ئافرانىدەرى نەزۋرىنىن، وەسا ئەو يى پێڰیره ب هزرکرنێن ب ههبوونا سروشتێ کو هێزا رهها یا ههی، و زانینا ردها و زالگههیا ردها د گهردوونی ههمیپیدا، و ههمی بونهودر، ئەقەيە يا كو عەقل مەحال دكەت. مهحالیا دووی: عمقل زقراندنا ئافراندی بو سروشتی ب تشته کی مهحال دبینیت، ئانکو عهقل مهحال دکهت کو هنده کا ئاخا کیم ئافرانده را گولان بیت، ئه قجا ئه و که سی باوه ری هه ی کو سروشتی تشت ئیناینه هه بوونی و گولا گه شه دکه ت؛ هنگی ل سه روی پیدفیه کو شیناینه هه بوونی و گولا گه شه دکه ت؛ هنگی ل سه روی پیدفیه کو هیزر د فی ئاخیدا بکه ت وه ک ساخله تی ئافراندنی و داهینکاری و گونجاندن و هه قسمنگیییه. هوسا ئه ف ئاخه ب خو خودایی ئافرانده ره و ئافرانده ری وان گولانه، پاشی ل سه روی یه کو هه می گولین جیهانی بینیته هه بوونی، ب ره نگ و بیه نین جودا، خودانی سروشتی بینیته هه بوونی، ب ره نگ و بیه نین وی یین جودا، خودانی سروشتی نه چار دکه ت باوه ریی ب هه ستی هونه ری و جوانی یی قان هاندانا ژناخی بکه ت، و ئه ف تشتی گران ریگره کو عهقل باوه ربکه ت.

مهحالا سنیی: نافهروّکا وان یا کورتکریه د هندیدا کو خوداینیا سروشتی ئهوا کو کهسین ماددی پیفه د گریداینه ب تنی خهیال و ئاشوپهکه و چ راستی ژ بو نینه و یا فالایه ژ بهلگهی، ئهگهر ههر پیدفی ب هندی ههبیت کو ئهو خودانا ههبوونهکا ب دروستاهی و دهرهکی ههیه؛ هنگی ئهفی (ههبوونه). نورسی دبیژیت:((ژ ئافراندن و چیکرنا ئافراندهرهکیه و ئهو ب خو نابیته ئافراندهر، و ئهو نیگاره و نابیته نیگارکیش، و کومهکا یاسایانه نابیته حاکم، و شهریعهتهکی خورستیه نابیته دانهری شهریعهتی))(۱).

⁽١) پهرتووكا: رسائل النور- اللمعات، سعيد النورسي: (٢٥٤).

ژ ئـهوا بـوری ئـهم تێدگـههین کـو پێدڤیـه بهاگـهیێن عـهقلی د پهرتووکێن کهلامناساندا وهربگرین بو بهاگـهئینانێ ل سهر ههبوونا خـودێ و ئێکینییا وی، و ژ کـار ئێخسـتنا وێ چـهندێ کـو ئافرانـدی و پهیـدابوون بـو سروشـتی و ئهگـهران بزڤـرن. د هـهمی مـهحالیێن دیارکریدا ئاماژه ب بههانهیێن گهنگهشهیی هاتیه دان ئهوێن ههڤرکی نهچار دکـهن و گومانێن وی ژنـاڤ دبـهن، و پیڨهرێن لـوژیکی هاتینـه بکارئینان وهك پیڨهرێ (قیاس الأولی) و پیڨهرێ نه ئامادهیێ نوینهری فیاس الغائب التمثیلی) و پیڨهرێ بهکگراوهنده (قیاس الخلف).

هوسا بانگخوازین هه فچه رخ دشین مفای ژ ریبازا گهنگه شه یی یا عهقلی و فه لسه فی ببینن و بکارئینانا به لگهیین وی یین دیارکری ژ به هانه یین به لگه یی (الحجه البرهانیه) و گهنگه شی (الحجة الجدلیة)، پیشه رین لوژیکی، و پیشه رین اصولی، و قان هه می پیشه ران کاربینین بشیوه کی گونجای دگه ل روحا سه رده می و پید فیین هه فرکیی پهیدا دکه ت

⁽۱) پهرِتووكا: ا**لحاججة العقلية في برهنة حقائق القرآن ...، د**. آمــاد كاظم: (۹۱ – ۹۲).

بەشى پىنجى شاشيا ھزرا نويخۆازى ل دور دەقىن سىروشىي (وحى)

ب ریکا خواندنا هزرا نویخوّازی (الفکر الحداثی) دهربارهی سروشی (وهحیی)، مه دیت کو هزرقانیّن هزرا نویخوّازی ل روّژئاقای وی راستی و دروستیا سروشی رهد دکهن؛ ژبهر وان ههمی خورافاتیّن د پهرتووکیّن ئایینی ییّن پیروّز ل ئهوروّپا هاتینه دیتن، ههروهسا ژبهر دژایهتیا کهنیسی بو زانست و زانایان.

سیکولارزمین عهرهب رابوون ئه هرزه ل سهر قورئانی ژی جیبه جیکولارزمین عهرهب رابوون ئه هرزه ل سهر قورئانی ژی جیبه جیکر بینی کو جوداهیی د نافیه را قورئانا پاراستی و جیهانا ئیسلامیدا بکهن، بینی کو جوداهیی د نافیه را قورئانا پاراستی و پهرتووکین دی یین ئاسمانیدا بکهن ئهوین هاتیه گهورین، بینی کو وهکهه فیا قورئانی د گهل زانستیدا بهرچاف وهربگرن (۱).

⁽۱) گەلـەك زانـايين رۆژئاڤـاى شـەھدەيى بـۆ زانسـتى قورئـانى دايـە: وەكـى فەيلەسـۆف و ميرژوونڤيسى فرەنسى (غوستاف لوبون)ـى د پـەرتووكا خـۆ دا: دانپيدان ب قـەدر و بها و مىندەتا شارستانىيا ئىسلامى ل سەر جيهانا رۆژئاڤـايى كريـه، و ژ بلى وى گەلـەك زانـايين دى ژى دانپيدان ب ڤى چەندى كريـه، وەكـى زانـا و نـۆژدارى فرەنسى (مـوريس بوكـاى)، ئەڤـى ب بەلگەيين زانستى راستييا قورئانى سەلماندى، ئەڤـه ژى دەمـى د پـەرتووكا خـۆ يـا بـنـاڤـى (التـوراة والإنجيـل والقـرآن والعلـم الحـديث) سـملاندى كـو راسـتييين زانسـتى و

ههروهسا بیّی کو جوداهیی بیّخنه د ناقبه را ب بهادانانا زانستی ژ لایی قورئانیّقه و گرنگیدانا قورئانی ب میّشکی، د گهل ئهوا کهنیسی د گهل زانستی و زانایان ئهنجامدای (۱).

مه گهلهك خهلهتى د هزرين هزرفانين نويخوّازيي يين عهرهبدا ديتن، ژوان ژى:

ديرۆكيا دەقى ئايىنى:

مسهرهم بزارافسی: (دیروکیا ده قسی ئاینی)، ئانکو ده قسین (قورئان وسوننه تی) ده قسین دیروکینه و چ بیروزی بوونینه. ئه قاتنه بهرهه می هزرا ریبازا نویخوازیه، ئه وال سهر هزرا ریبازا نویخوازیه، ئه وال سهر هزرا ریبازا نویخوازیه، ئه و و رهتکرنا پیروزیی و تشتی و مرگرتی ژ که لتوری. و فی چهندی بو خو

ئاشكەراكرنێن ھەڤچەرخ د رێككەڤتى و گونجاينـه د گەل قورئانـا پـيرۆز، و ژ وان: نـۆژدار (كيث مور)، ماموستايێ زانستێ توێكارييێ ل زانكويا تورنتو ل كەنـەدا، و يـێ ناڤـداربووى ب باوەرييـا خـۆ كـو ئـهو ئايـەتێن قورئـانێ يـێن پەيوەنـدى ب زانسـتێ كورپەلەزانىێڤـه همين؛ بەلگەيەكى ل دۆر بنياتێ قوئانێ يـێ خودايى پێشكێش دكەن، گوتارەك د گوڤارا: (The Journal of the Islamic Medical Association, Jan-June 1986, Vol.18) نڤيسى و تێدا: ب بەلگەيـێ زانسـتى سـەلماند كـو ئـەو تشـتێ قورئـانێ سـەبارەت وەراركرنـا مرۆڤى گۆتى ب رەنگەكێ ئاشكەرا بنياتێ قورئانێ يـێ خودايـێ ديار دكەت.

(۱) د ناڤبهرا سالا (۱۶۸۱) ز ههتا سالا (۱۶۹۹) زایینیدا دهستههلاداریّن کهنیسی ب هزارهها زانا دادگههکرن؛ ژبهرکو هزریّن وان ییّن زانستی بهروڤاژی هزریّن کهنیسیّ بوون، و ب سهدهان پهرتووکیّن زانستی سووتن ب بههانهیا دژایهتییا وان بو کهنیسیّ. بو پـ تر پـ پرزانینان سهحکنه پهرتووکا: (اثر الکنیسة فی الفکر الاوروبی)، یا د/أحمد علی.

دکهنه ریکهك بو برینا وی پهیوهندیا د نافبهرا سروشی (وهحیی) و ژیاواری ههفچهرخدا، و دبیرژن ئهو گونجاییژه د گهل پیدفیین ههفچهرخ و بزافی دکهن ب ریکا بهلافکرنا گومانبازیان ل سهر ژیدهری قورئانی داکو بشین خهلکی ب سهردا ببهن کو قورئان ب تنی ئاخفتنا مروقهکییه، و ب تنی ئهم دی ریزی لیگرین وهك دهقهکی دیروکی و پیروزی بو نینن. و هوسا دیار دکهن کو: ل سهر مه پیدفی نینه کو ئهم دویفچوونا قورئانی بکهین و پیگریی ب حهلالی و حهرامی بکهین؛ بهلکی پیدفیه ئهم بخو یاسایین ئهخلاقی بدانین. ئهفه ریبازا بهحسی دیروکیا دهقان دکهت و دهقین ئایینی ب تشتهکی کهفنار دبینن.

ئەوان چەندىن مەرەم يێن ھەين، ژوان مەرما:

- دیرۆکیکرنا سوننهتا پێغهمبهری (سلاڤ لێ بن) ئانکو سوننهتێ بکهنه ڕێبازهکا دیرۆکی، ل گورهی وان (فهرموودهیێن پێغهمبهری سلاڤ لێ بن) ب تنێ گۆتنهکا دیرۆکیه و نه زێدهتر.
- دیروکیکرنا هزرا ئیسلامی، ئانکو (گریدانا هزرا ئیسلامی ب ژیواری دیروکی یی سیاسی و جفاکی و رهوشهنبیریقه ...). مهرما وان ئهفهیه هزرا ئیسلامی بکهنه مرارهکا دیروکی. و پیدفیه بهیته ژبیرکرن و نابیت د چفاکی سهردهمدا بهیته ساخکرن.

دیروکیکرنا شهریعهتی و تهفسیرا قورئانی: ئانکو بهکگراوهندی دیروکی ب ههمی پیکهاتهیین خو یین پهوشهنبیریقه یی کهقتیه بهرامبهری میشکی شروفهکاری د سهرهدهریکرنا وی د گهل

ئهحکاماندا. هوسا بو خهلکی دیارکر کو قورئان و سوننهت و شهریعهت ههمی کهلتورهکی دیروکیه و پیدقیه بهیّته لادان، و دقیّت ل دویث سیستهمی (نویخوازیی) روزئاقای بچین دهربارهی باوهریی و بهاییّن ئهخلاقی.

ئەقجا ل دەڤ قى رىنبازى يا بەرنياسبوو كو ديرۆكا گريداى ب دقين ئاينى قە رامانا وى گريدانا وييە ب دەمى ديرۆكى ئەوى تيدا دەركەڤتى، ژبەر قى چەندى دەقين قورئانا پيرۆز و سوننەتا پيغەمبەرى (سلاڤ لى بن) ب ديتنا وان بكير هەمى دەم و جهان ناھيت.

ديرۆكيا دەقى ئايىنى ل دەڤ بيرمەند موحەممەد ئەرگوونى:

ئیّك ژ دیارترین کهسیّن د چهرخی مه یی نوکه دا به حسی دیروّکیا دهقی ئایینی کری، بیرمهندی جهزائری موحهمهد ئهرگونه، ئهوی کو ل ده پشته فانیّن خو ژ هزرفان و نویخوازیّن فی چهرخی دهیّته هژمارتن. وی گهلهك نقیسین د فی بواریدا ههنه، و وهسا دبینیت کو قورئانا پیروّز پهرتووکا دیروّکیه، و وی هنده بوچوونیّن تایبهت ههنه بیو شروّفه کرنا زارافی وه حییی (۱) بانگه شهیا وی چهندی ژی دکهت کو شهرو فه کرنا زارافی وه حیی د ریّژهینه و د نافخوّییا خو دا ژ لایی نه دهستهه لاتا جیّبه جیّکرنیّفه راستییّن رهها و بنه مایین رهوشتی یین ههرده مهه لناگریت؛ له ورا ئه رگونی - ب شیّوه کی نه راسته و خو - هه می

⁽١) تاريخية الفكر العربي الإسلامي، محمد اركون: (١٠).

بنهمایین باوهریی و ئایینی رهدکرن. ههر ژ بنهمایین شروّفهکرنی و بنهمایین ئوصولی، ههتا رهتکرنا تیگههشتنا صهحابیان و موفهسری قورئانی و ههمی زانایین شهریعهتی. ئهو دبیّریت کو تیگههشتنا خویهتی یا ئافاکری ل سهر قهکولینین زانستی تیرا ههیه بو تیگههشتنا دهقین قورئانی و چ پیدفی ب بنهمایین تهفسیری و زمانی و ریزمانی نینه ورئان دهورهسا ئهو بانگهشهیا وی چهندی ژی دکهت کو قورئان زاستیهکا خویهتیا دیروکیه و ناکهفیته ژیر رازیبوونا پتریا مروّفان. ئهو دبینیت کو گهلهك یا فهره سوننهت و گوتنین صهحابی و مهزههبین فقهی و پهرتووکین تهفسیری بهینه ژنافیرن و لادان(۲).

هوسا خویا دبیت کو ئهرگون هزر دکهت و بانگهشهیا وی دهربرینی دکهت کو قورئان دهقه کی دیروکیه، د شیوه کی دیار کریدا هاتیه خوار و بو جفاکه کی دیارکری، ئه فجا سهربور یا گریدایه ب تایبه تیبوونا کاودانین سهرده م و وان رویدان و لیکئالوزیین ل ده می هاتنه خوارا ویدا ههین، و نه بگشتیبوونا ئاخفتن و نیشاندانانه. ل فیره ئه و هه فد ژیا بنه مایین زانستی که لامناسی و أصولی دکهت، ئه و بنه مایی دبیر ثرت: (العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب)(۲)، ئانکو: (سهربور بگشتیبوونا ئاخفتنیه، نه ب تایبه تیبوونا ئهگهری).

(١) القرآن من التفسير الموروث إلى تحليل الخطاب الديني، محمد أركون: (٨٥).

⁽٢) القراءة الأركونية للقرآن ، احمد فاضل السعدي: (١٢٧ - ١٣١).

⁽٣) ارشاد الفحول، الشوكاني: (١١٧). والوجيز في اصول الفقه، عبد الكريم زيدان: (٣٢٤).

و ئهگهر مه قورئانا پیرۆز بدهمی دیرۆکیفه گریدا - ههروهکی ئهرگون بانگهشهیی بۆ دکهت - هنگی دی ساخلهتی ب خوفه گرتنا ههمی تشتان ژ دهستدهت و ئهفه یا ههفدژی گوتنا خودایی مهزنه: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِیرًا وَنَذِیرًا وَلَاکِنَ أَکَثَر النَّاسِ لَا یَعْلَمُونَ ﴾ النّایو: (ههما مه تو بۆ مروفان ههمیان یی هنارتی، دا مزگینیی بئاینی خودی بدهی و ترساندنا ژ عهزابا وی بکهی، بهلی پتریا مروفان حهقیی نزانن، لهوا پشتا خو ددهنی).

ئه فررا (دیروکیا ده قی ئاینی) ب گشتی و یا موحهمه د ئه رگونی ب تایب ه تی هه ولدانه بو نه هی نه هی از بیروزیان و ژکارئیخستنا رولی (وه حیلی) د ژیانیدا و نه هیلانا (بهایین ره وشتیین ره ها) یه، و چه سپاندنا (بهایین ریدژه یی) یه، کو ل دوی شحه ز و به رژوه ندیین ئایدولوژی و سیاسی به ینه گوهورین. ئه فه ژی به رههمی سه فسه تا (عیندی) یه کو دبیته کاکلکا نویخوازیی وه کی مه د به شی ئیکی و دوویدا ئاماژه پیداری.

شكاندنا ديتنا نويخوازيا ديرۆكى بۆ وەحيى:

پشتی مه بهری خو دایه ریبازین نویخوازین عهرهب بگشتی و ریبازا ئهرگونی ب تایبهتی د خواندنا قورئانیندا، مه ئه و بخواندنهکا شاش و دویر ژریبازا زانستی یا ئهکادیمی دیت، و ئهو

⁽١) سورهتا السبأ: (٢٨).

سیستهمهکی تیکههلهکه ژ وان ریبازین راوهستیای ل سهر ریشرهیبوونا روون (النسبية السائلة)، ئەويْن ژلايى خو قە رولى نقيْسەرى و مەرەما وى ژ دەقى ناھێلن، و دەستھەلاتى ددەنـه خوانـدەڤانى كا چاوا بڤێت وهسا د دهقی بگههیت، بنی کو پویتهی ب دهته ههر ریسایهکا زمانی يان ريزماني يان ريكخستني. و ئەفە ئەوە يا ئەم گەھاندينە بەرزەبوونا مەعرىفى. نويخازيين رۆژئاڤاى چەند ريبازين نويخوازى بهرههم ئينان ودكى (البنيوية) و (الهيرمونوطيقية)، و (التفكيكية) و (التاريخانيـة)... هتـد^(۱). و وان ئـهـڤـ رێبـازه ل سـهر دهقـێن ئـهدهبى و ديرۆكى بكار دئينان. بەلى نوپخوازين عەرەب ئەڤ ريبازە ھەمى سەپاندنە سەر دەقين قورئانى، و ھوسان ھزرين خەلەت ژى پەپدادىن ژ ئەنجامىٰ چوونا وان بۆ ناڤ ھندەك بابەتىٚن كو چ ژێ نزانن و بىٚى كو زەحمەتى بۆ خو چېكەن و ل بەرسقى بگەرن د يەرتووكين تايبەت دا ژ تەفسىر و پەرتووكێن ئىعجازێن قورئانێ و پەرتووكێن رەوانبيـژى و ريْزماني و خواندنيْن (ديلالي) و رستهبهندي (السياق) و تيوريْن زمانی ییّن کهڤن و ههڤچهرخ^(۲).

ژبهرکو یا خویایه کو نهیا مومکینه د ئایهتین وهحیی و مهرهمین وی بیکهه، وی بیکههین بین وی بیکهه،

⁽١) القرآءة الأركونية للقرآن، احمد فاضل السعدي: (١٣٤ - ١٣٥).

 ⁽۲) جدلية اعجاز النص القرآني - اعتراضات ومعالجات: الدكتور. آمــــاد كاظم و الدكتور: محمد ذنون: (۹۸- ۹۹).

ژبهرکو تێگههێ ههر پهيڤهکێ يێ گرێدايه ب ههمي پهيڤێن د ڕستێ و سياقي گۆتنێدا. و ڕامانا ئايهتێ پهيوهنديا ههي ب ئهگهرێ هاتنه خوارا (سبب النزول) وێڤه، و ههروهسا پهيوهنديا ههي ب دهم و جهێ هاتنا ئهيهتێڨه، و پهيوهنديا ههي ب ههلکهڨتا حوکمێ ئايهتێ و ئهو کهسێن بـۅٚهاتينـه خوارێڨـه. ههروهسا ديارکرنا ڕولـێ ئايهتێ د رستهبهنديا (السياق) سورهتێدا و پهيوهنديا وێ د گهل ئايهتێن بهري خو و پشـتي خوٚ. زێدهباري هنـدي پێدڤيـه بـزانين کا تێگههشتنا پێغهمبهري (سلاڨ لێ بـن) بـوٚ ئايهتێ چ بوويـه، و چاوا صهحابيان کارپێکريه، و چاوا دێ تێگههێ ئايهتي بوٚ ڕويدان و ئاريشهيێن سهردهم بکارئينين. ئهڨه ههمي دڨيٽت ب شێوهکي بهينه بهرچاڨ وهرگرتن بهري ئايهتي بگههينه مهرما بهري ئايهتي بگههينه مهرما

ژ ئهوا بۆرى ديار دبيت كو رامانا ريزمانى پيكشه گريدانهكه، كو رامانا پيكشه گريددهت بهرى كو پيكشهگريدان بيت د ناشبهرا پهيشاندا، و ل شيره ديار دبيت كو رامانا ريزمانى گهلهك بهرفرههتره ژ رامانا (ئيعرابى) و ئيعراب ب تىنى پارچهيهكا گرنگه ژ پارچهيين رامانا ريزمانى و رولى وى پشتى پيكشهگريدانا پهيشين ههر رستهيهكى دهيت. رامانا ريزمانى و رولى وى پشتى پيكشهگريدانا پهيشين ههر رستهيهكى دهيت. رامانا ريزمانى تشتهكى عهقلى يىنى گهلهك گرنگه د ريكخستنيدا و ئهو بنهمايى ريكخستنيه، بهلى ئيعراب تشتهكى گريداى ب ئاخشتنيده و تهمامكهرا روهنكرنيه و تهمامكهره بۆ تيگههشتنا مهبهستدارا ئاخشتنى.

ژ ئهفا بوری دیار دبیت کو ئهم نهشیین رامانی ژ ههمان ئاخفتن دهربیخین دویر ژ رستهبهندیا وی، بهلکی پیدفیه بدانینه د درستهبهندیهکا دیاریکریدا، پاشی ریخخستنی بکهین د نافبهرا رامانا نیشادانا وی و نیشادانا پهیفین مایی ل سهر بنهمایی مهبهستین نیشادانا وی و نیشادانا پهیفین مایی ل سهر بنهمایی مهبهستین رهوانبیژیی یا داخوازکری ژ شیوازی (پیشئیخستن و پاشئیخستن)، و ژیکفهکرن و گههاندن، کورتکرن و تیروتهسهلی، و گهلهك شیوازین دی، و ئهف چهنده ژی چونکی رامان د رویدانین ریکخستیدا یا مهبهستداره، و ئاخفتن ب تنی ریکهکه ژ بو روهنکرنا وی.

ئەقجا خواندنا ديرۆكى يا نوپخوازى خواندنەكا سەرقەھيە بۆ ئايەتان، کو د ناف کویراتی و بهرفرههی و رهوانبیّژیا ویّدا ناچیته خوار، و ل سهر پێػڤهگرێدانا پهيڤان د رستهبهنديێدا ههر ئێك ب يا ديڤه ناهێته گرێدان؟ ژبەركو ئەو ھندەك خواندنيّن بەش بەشكرينە، دبيتە ئەگەر بۆ گوھارتنا مەرەما ئايەتى و گوھۆرينا رامانا وێ. لەورا يا پێدڤيـە ئـﻪڤ پێػڤەگرێـدانا يهيفان د رستهبهنديا وي يا گشتي تيدا بهيته زانين، د گهل زانينا کارتێکرنا (رێزمانی) و تێگههی (ديلالی) د رستهبهنديێدا د گهل پێشبينيا هەلوپستى جڤاكى و سەروبەرى كەسين ھەڤيەيڤين د گەل دھيتە كرن، و پەيوەندىيىٚن پىكھاتەيىن ئەزمانى يىن ژىگرتى ژ ئىكودوو، و يىكڤەگرىدانا وي ب ئەگەرين نافخويي و دەرەكىڤە يىن گريداي ب ويڤه، ل وي دەمىي پشتی فان کریارین نافاکهر یین ههستیار ژ حیکمهتا دهفی نایهتی و هوپرکاریا دانای و سیستهمکری و کوپراتیا پیکهاتهیا وی دهیته ئاشكەراكرن بۆ گەھشتنا رامان و مەرەما دەقى ئايەتى.

بەشى شەشى شاشىيىن ھزرى و لۆژىكى ماددى

گهلهك پهرتووك و گوتار ل دۆر شاشىين لوژيكى ههنه، بهلى تىنبىنيا من ل سهر وان پهرتووكان ئهڤهيه: ئهو ههمى بهحسى شاشين هزرى دكهن يان بهحسى هندهك شاشين ماديگهرى دكهن و دبيرژن ئهڤه شاشين لوژيكينه. ئهڤه د دهمهكيدا كو ب راستى جوداهيهكا مهزن ههيه د زانستى لوژيكيدا دنافبهرا ويناكرنا پيڤانى (صورة القياس) و ماددى پيڤانى (ماده القياس) دا. لهورا ئهگهر شاشى د ويناكرنا پيڤانيدا بن؛ هنگى ئهو دى بنه (شاشين لوژيكى)، بهلى ئهگهر شاشى د ماددى پيڤانيدابن؛ هنگى ئهو دى بنه (شاشين هزرى) يانژى هندك دبيرثنى: (شاشين مادى لوژيكى)، لهورا ئهم دى ل ڤيرى يانژى هندك دبيرثنى: (شاشين مادى لوژيكى)، لهورا ئهم دى ل ڤيرى

هندك قەكولەر و لوژيكناس لوژيكى دكەنە دوو بەشين سەرەكى:

- ١- لوژيكي ويناكرني (المنطق الصوري).
 - ٢- لوژيكي ماددي (المنطق المادي).

هندك ڤەكولەرێن دى دكەنە چوار بەش، وەك:

لوژیکی ویٚناکرنی، لوژیکی ماددی، لوژیکی بیرکاری، لوژیکی هیٚمایی (المنطق الرمزی).

وهندهكيّن قهكولهريّن دى بهشيّن وى زيّدهتر ليّدكهن: وبهندهك شيّويّن ديييّن جودا دابهش دكهن...هتد.

بهلی لوژیکی ویناکرنی (المنطق الصوری) لوژیکی سهرکی و رهسهنه.

د فى بەشىدا؛ ئەم دى بەحسى ھندك شاشىيىن ھىزرى و شاشىيىن لوژىكى ماددى يىن بەربەلاڭ كەين:

ئيك: كشتكيركرنا بابهتهكي تايبهت بي بهلكه:

ل فیری بابهته کی تایبهت یی هاتیه گشتگیر کرن بی به که. بو نموونه: مارکس (Karl Marx) د گریمانا هه بوونا ئاییناندا دبیّرت: ((پهیدابوونا ئایینان بو وی دهمی دزفریت یی ته و چینیّن ئهرستقرات و بورجوازی (ئاغا و دهره به گ و زه لامیّن ئایینی) دفیا ل سهر هه ژار و بیده ستهه لاتان د زالبن؛ فیّجا رابوون ئایینه پهیداکر و گوته وان: ئه فی ئایینی ئه مییّن کرینه به رپرس و مه زن و هوین ییّن کرینه به نده و هه ژار))(۱).

ههروهسا ل دویف هزرا مارکس، بهایین رهوشتی ههمی د ریزهیینه و چ بنهما بو نینه، و ئهفه ب تنی خاپاندنهکا میتافیزیقیه و ئاغا و

⁽١) الموسوعة الفلسفية، لجنة من علماء السوفيت: (٨٩). عقيدتنا في الخالق والنبوة: (٢٦).

بهرپرس و شیّخا یا دانای دا دهستههلاتی ل هه ژارا و بیّدهستهههلاتا مکهن.

بهروقاژی قی چهندی (Friedrich Nietzsche) بهروقاژی قی چهندی دینِــژت: ((چــینا هــهژار و بیدهسـتههانت ژبــهر زوّرداریــا زوّردار و دهستههانتداران ل سهر وان ئایینهك بو خو دروستکر دا کو یهکسانیی د ناقبهرا مروّقاندا بکهت)) (۱). ئانکو ل دیڤ گریمانا نیچهی ئایین ههژارا یی دهرئیخستی دا ژ بن زوّرداریا زوّردارا ب دهرکهڤن.

ئهگهر بینت و مه بقیت باوهریی ب ئیک ژ قان گریمانان یان همردوو گریمانا بینین، دی بینین کو ههردوو گریمانه دژی ئیکن! ل جههکی خودان دهستهه لاتان ئایینه ک چیکربیت دا هیزا خو ب سهر هه ژان دا بنه جه بکهن، یان د ژینگه هه کا دیدا هه ژارا ئایینه ک دهرئیخستبیت دا کو ژ بن دهستی زوّرداران ب دهرکه قن. هه ر چهنده ئهف هه ردوو گریمانه دهه قد ژن ل گهل ئیک؛ بهلی ئهگه ر خو ئه ف گریمانه دراست ژی بن؛ ئه قه دیبیته تشته کی تابیه ته ب جهه ک و ژیواره کی تایبه تقه، قیجا ب چ پیقه ر دی کاری وان ل سه ر سه ده ها ملله تان یان هزاره ها ده قه مالله تان یان هزاره ها ده قه مالله تان یان هزاره ها ده قه الله تان هزاره ها گوند و باژیر

⁽۱) (نيتشه)، فصل أصنام الأخلاق. عبدالرحمن بدوي: (۱۷۱)، ما وراء الخير والشر، فريدريك نيتشه: (۲۲۸).

دینداربووینه بهلی نه ب ریّگا (ئاغا و دهرهبهگان یان ههژاران)، بهلکی وان باوهری یا ئینای؛ چونکی پیّغهمبهرهك (سلاقه لیّ بن) ییّ بوّ هاتی، یان ژبهر هندهك موعجیزهیان، یان ژی چ ئهگهری ژ قان ژی نهبووینه و هندهك مللهت ههر د دیندار بووینه. ههتا گریمانا جیڤونسی، گریمانا ماکس مولهری و گریمانا دورکایمی ژی بهروڤاژی قان ههردوو گریمانانه.

ئەڭ گريمانە ھەمى دۋى ئێكن، ژبەر ھندى ۋى ئەگەر دانپێدانى ب ئێــك ژ وان ۋى بكــەين؛ شاشــيەكا مەزنــە؛ چـونكى هــەر ئێــك ژوان گريمانان ب ژينگەھەكا تايبەتقە گرێدايە، چێنابت مرۆڭ گشتگير بكەت ل سەر جيهانى ھەمىى، يان بێژيت ئايينى ھەمى مللەتان ب فى رێكى ھاتيە، ب راستى ئەقە شاشيەكا ھزريا ھەرە مەزنە.

دوو: تايبهتكرنا بابهتهكي گشتى بي بهڵگه:

ئەقەيە كو مرۆق تشتەكى گشتى بىنت و تايبەت بكەت بى بەلگە. بۆ ئەقەيە كو مرۆق تشتەكى گشتى بىنت و تايبەت بكەت بى بەلگە. بۆ نموونە: بنەمايى خۆرستى (فطري) بنەمايەكى كشتگيرە و يى ل دەق ھەمى مرۆقان ھەى ب بەلگەيين ژيوارى و لوژيكى و فەلسەفى، بەلى كەسين مولحد قى بنەماى تايبەت دكەن ب باوەردارانقە و دبيرن: (بنەمايى خورستى ب تىنى يى ل دەق باوەردارين چاقلىكەر (مقلد) ھەكى)). شاشىيا قان مرۆقان ئەقەيە كو تشتەكى گشتى ل جيهانى تايبەتكى گشتى ل جيهانى تايبەتكى گشتى لىلىدى خونكى نابيت مىرۆق بىي

به نگه تشته کی گشتی تایبهت بکهت، و به روفاژی گۆتنا وان گهله ك به نگهیین فه نسه فی و دیروکی و زانستی ل سهر گشتگیر کرنا بنامایی خورستی ل ده فه مهمی مروفان ههنه. ژ وان به نگهیان ژی:

١- هەبوونا خۆرستىن (الفطرة) ژ لاين فەلسەفىڤە:

قوتابخانهیا فهلسهفهیا عهقلی یا سوقرات و ئهرستو و ئهفالاتون و ههمی قوتابخانهیین عهقلی ههتا دیکارتی و زانایین (ثیولوجی) و زانایین کهلامناسی ژی؛ ئهقه ههمی ب شیوهیه کی عهقلی و لوژیکی ل سهر هندی د ئیکدهنگن کو دهمی زارؤك ژ دایك دبیت؛ کومه کا بنهمایین خورستی یین د میشکی ویدا ههین. قوتابخانهیا فهلسهفهیا عهقلی دیار دکهت کو: ((بنهمایین عهقلی یین دهستپیکی کو ئیك ژ وان یاسایا ئهگهریه، دهمی زارؤك ژ دایك دبیت ئه یا یا د میشکی ویدا ههی ویدانه یا ده همیوونا گهردوونی رویدانه و خودی ئهگهری ههبوونا وی رویدانیه یا ژبهر هندی فهیلهسوف دبیژن: ((ههبوونا خودی راستیه کا فهبریه و مهحاله عهقل ببیژت: خودی نینه. مهحاله عهقل خو هزرا نهبوونا خودی ژی بکهت، نه کو بریارا نهبوونای بدهت)).

⁽١) پهرتووكا: (قضايا فلسفية ..) د. سعد الدين صالح: (٢١١- ٢١٦).

٢- هەبوونا خۆرستىن (الفطرة) ژ لايى زانستىڤە:

خواندنین زانستی پین نوی گهلهك تشت داینه دیارکرن کو پیدفیه مروَّقُ هـزرا خوّ تيدا بكهت، رُ وان رُى سـهاندنا خورسـتيا هـهبوونا خودی ب رەنگەكی گشتی كو هەر د كەڤنىدا و هەتا نوكە ژى ل دەڤ هـهمى مروّقان ههبوويـه، بهلگـه ژى ل سـهر قـي چـهندي ئەقەيـه چ مللەت بى ئايىن نەبووينە. گەلەك زانايان يشتگرييا ڤى ھزرى كريە، ژ وان ژی زانایی زیندهوهرزانی یی ئهمریکی (یول کلارنس ئهبرسولد) د پهرتووکا: (The Evidence of God in an Expanding Universe)دا کو به حسی هه بوونا به نگهیی خورستی کریه و دایه دياركرن كو ههمى مروّق د في ههستيدا د ههڤرانه. گوّت: ((مروّڤان ب جوداهییا ئایین و رهگهز و وهلاتیّن وان ب شیّوهیه کی گشتی ژ کهفندا زانیه کو مروّق نهشیّت راستیا قی گهردوونی ب بهرفرههی و مهزناهیا وی بزانیت، و ههروهسا نهشیاینه بگههنه زانینا نهیّنیا ژیانی و سروشتيّ ويّ د ڤيّ ههبوونيّدا، و ئهگهر ئهم بچين ل دويـڤ ئهگهر و پالدەرين خۆيەتى بگەرىن يىن كو بەرى مليونەها مرۆڤان د دەنە باوهريييّ ب خوديّ؛ ديّ بينين كو ئهو جوّرهوجورن و ناهیّنه ئامارکرن و هـژمارتن، د راستیدا هـزرا راست و دروست و سهلاندنا ساخلهم؛ هزرا ههبوونا خودی د عهقلیدا فهر دکهت)) $\binom{(1)}{2}$.

⁽⁽The Evidence of God in an Expanding Universe)) پهږتووکا: ((The Evidence of God in an Expanding Universe) هاتيه وهرگيران بو زماني کوردی ل ژير نافي: (خودي ل سهر دهمي زانستي ديار

٣- هەبوونا خۆرستىن (الفطرة) ژ لاين ئەكلىنكىقە (التجارب الطبية السريرية):

زانا و پروفیسوری ئەمریکی دکتور دین هایمهر (Dean Hamer) كو يسيوره د زانستي يوماوهيي (علم الوراثة) دا ل زانكويا هارفارد، د پهرتووکا خودا (The God Gene) دوویات دکهت کو خورستی تشتهكي گشتگيره ل دهڤ ههمي مروڤان؛ چونكي ل زكماكيا مروٚڤيدا ههبوویه، دبیژیت: ((باوهری بوون ب خودی تشتهکی خورستیه د حيناتيّن مروّڤيدا)(۱). همروهسا زانا و بروّفيسور جهستين باريّت (Justin Barrett) ڤەكولەر ل سەنتەرى ئەنتروبۆلۈچىا و مەۋىيى ل زانكويا ئوكسفورد خوداني پهرتووكا ب نافي و دهنگ: Born Believers (فطرية الايمان) دا كو به حس دكهت جاوا فهكولينيّن زانستي سهلانديه كو دەمىي زارۆك ژ دايك دېيت ب خورستيا خو باوەرى ب خودى ھەيە، و دېپژت زارۆك ب باوەردارى ژ دايك دېپت، فەكولينين زانستى ئەو ئنك ژى سەلماندىيە كو گەشـەكرنا عـەقلى زارۆكان بىروباروەيـەكا بلنـد ئاشكەرا دكەت كو زارۇك ب شيوەيەكى ئاسايى و بلەز عەقلى ب دەست دئينن، و ئەقە ژى باوەرى بوونا وان ب ھەبوويين بلند وەكى (خودێ)

دبیت). ژلایی ومرگیر بهریز کاك دژواری قه، ههوروهسا هاتیه ومرگیران بو زمانی عهربی ل ژیر ناقی: (الله یتجلی فی عصر العلم) هاتیه نقیسین ژ لایی کومه کا زاناینن نهمریکی: (۱۱ - ۲۶).

^{1.} The God Gene: How faith hardwired into our genes (New York: Anchor, 2005).

ساناهی دکهت. دبیّژیت: ((پشتی مه بو دهمیّ بیست سالان پشکنین ل سهر زاروّکان کرین؛ بو مه ب شیّوهیه کیّ زانستی ناشکه را بوو کو زاروّک خودان باوه ریه کا خوّرستینه، و د گهل هه بوونا وان باوه ری د ناخی واندا هه بوویه))(۱).

٤- هەبوونا خۆرستىن (الفطرة) ژ لاين ديرۆكىڤە:

فهیلهسۆفی دیرۆکی (ول دیورانت) د پهرتووکا (قصة الحضارة)دا دووپاتی ل سهر قی چهندی کریه د گۆتنا خو دا: ((گهلهك ژ هوزین کهفن یین دهستپیکی پهیفا (خودی) بکارئینایه دا رامانا (ئهسمان) بدهت، ههروهسا ئهسمان ل ده مهغولان خودایی مهزن بوو، ههروهسا ل چینی ژی ب قی رامانی بوو، و ل ده (هندافیدی) پهیفا خودی رامانا (ئهسمانی دایك) ددا، و ل ده یونانیان (ئهسمانی عهوران د هنیریت) و ل ده فارسان (ئوهرا) بوو ئانکو (ئهسمانی شین)، هوسا بو مه دیار دبیت کو مروق ب خورستی و وژدانی یی باوهرداره (۲).

گەلەك بەلگەينن قورئانى و سوننەتى ل سەر ھەبوونا بنەماينن خورستى ھەنە، بەلى ل دەمى گەنگەشى د گەل مولحدان د بابەتنن زانسىتى و فەلسەق و زانسىتى وان

^{1.} Children are born believers in God, academic claims. http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/religion/3512686/Children-are-born-believers-in-God-academic-claims.html

⁽۲) پهرتووکا (قصة الحضارة)، ول ديورانت: (۱/ ۱۰۳- ۱۰۶).

نهچاردکهن دانپیدانی بکهن؛ یان ژی رهدکرنا عهقلی و زانستی بکهن. هوسا ژی شاشیین وان بو خهلکی ب زهلالی دیار دبن.

ئەقە ھەمى بەلگەينن قەبرينە ل سەر ھەبوونا خۆرستيى ل دەق ھەمى مرۆقان كو خودايەكى ھەى ئەق گەردوونە يى چىكرى. ب چ لوژيك دى قى گشتگىريى تايبەت كەى ب باوەردران ب تنىقە (موسلمانا يان مەسىحيان، يان يەھوديان...) أ قىنجا مادەم ھەمى مرۆق د تىكەھى ھەبوونا خۆرستيىدا د ئىكدەنگى؛ ھنگى دقىنت ھەمى مرۆق ب دروستى لى بگەرن و بخوينن و دويقچوونى بكەن، دا بگەھنە ھەبوونا خودايى ئىكانە وئاينى راست و دروست.

سىخ: شاشىا برياردانى ل سەر گريمانىن دىرۆكى يىن مىتافىزىقى بى بەلگە:

ئەقەيە مىرۆق بى بەلگە بريارى ل سەر ھندەك كيشين خەيالى و ديرۆكى بدەت، ئەقە ژى شاشيەكا مەزنە و ل دەق فرويدى ھەبوو.

نۆژدارێ نهمساوی (سیگموند شالۆم فروید Sigmund Freud) دبێژیت: پالدهرێ ههمی کارێن مرۆڤی سێکسه و ههتا بچویك ژی بحهزا سکسی شیرێ دهیکا خۆ دخوت، کچ ژی بحهزا سێکسی حهز ژ بابێ خۆ دکهت، و ههروهسا کور حهز ژ دهیکا خۆ دکهت. دهمێ فروید بهحسێ ههبوونا ئایینان دکهت دبێــژیت: د دهســتپێکا دیرۆکا مرۆڤایهتییێدا جارهکێ هندك کورا ڤیا بچنه دهڨ دهیکا خۆ و کریارا

سیکسی د گهل بکهن، به لی پا ژبهر بابی خو نه د ویران؛ لهورا وان بریاردا بابی خو بکوژن و رابوون بابی خو کوشت و چوونه ده ده دهیکا خو و کریارا سیکسی د گهل کر و پشتی دهمه کی قان کوران هه ست ب په شیمانییی کر؛ چونکی بابی وان ژیده ری رزقی وان بوو. رابوون چوونه سهر گوری بابی خو و هیمایه ک (طوطم) (۱) ل سهر چیکر و راگه هاند کو چینابیت که س بچیته ده ده دهیکا خو، و نه فه ئیکهم کار بوو هاتییه حهرامکرن، و هوسا خهلکی ب خو کار حه لال و حهرام دکرن و نایین دورست دکرن. نه فه ئیکه مین نایین بوو د دیروکا مروقایه تیدا هاتییه دورستکرن (۱).

ب راستی ئه فا فرویدی ل سهر دستپیکا ههبوونا ئایینان گوتی شاشیه کا هزری و لوژیکی و دیروکی یا مهزنه؛ چونکی چ به نگهیین دیروکی ل سهر فی چهندی نینن. دووپاتکرنا فی گوتنی پیدفی ب فه کولینین زانستیه، ههروه سا پیدفی ب فان جورین به نگهیان هه یه تا بهینه سه الندن:

۱- به لگهیین مروّفناسیی (Anthropology) (علم الانسان).

۲- به لگهیین مروّفناسیا که فن (Paleoanthropology) (علم
 الإنسان القدیم).

⁽۱) (طوطم): هينمايي پيروزيي و ئاينداريي يه ل ده فروفي دهستپيكي.

⁽۲) پـهرتووكا: (الطـوطم والحـرام) فرويـد: (۱۳۱ – ۱۳۲)، پـهرتووكا (حيـاتي والتحليـل النفسي) فرويد: (۵۷ - ۲۰).

۳- به لگههیین زانستین مروّفناسها زمانی (Anthropology).

٤- به لگهيين شوينوارناسي (Archaeology) (علم الآثار).

بهلی ب راستی فرویدی ئیك ژ قان جوّره به نگهیان بكار نهئینایه د ههمی په رتووكین خوّدا، ههمی پشته قانین وی ههتا نوكه نه شیاینه ئیك ژ قان به نگهیان ل سهر بوّچوونا فرویدی بكاربینن.

بەلىّ ب مخابنىقە ئەڭ بۆچۈۈنە بخۆ نـە گرىمانـەيا فرويدىيـە ژى، بەلكى فرويدى يا ژ ئەفسانەيەكا ئەغرىقى وەرگرتى كو دېيژنى گريكا ئوديبي (عقدة اوديب Oedipus complex) ئهو گرێکه ئهوا د ئەفسانەيا ئەغرقىدا ھاتى دەمى كور حەز ژ دەيكا خۆ دكەت و نەشىت ژبهر بابی خو کریارا سیکسی د گهل بکهت، و بهرامبهری وی گریکا ئەلىكترا (عقدة إلىكترا Electra complex) دەمىي كے حادرا سيكسى بِوْ بِابِيْ خِوْ دِبِهِتِ و رُبِهِرِ دِهِيكِا خِوْ نِهُسُيْتٍ. ئِانْكُو رَامَانِا قُيْ گریمانهییٚ ئهوه (هزر و ههستین سیکسی یین فهشارتی ئهوین دمیننه د عهقلی کویر (العقل الباطن) یی زاروکیدا). بهرفرههیا فی بابهتی یا د في ژیدمریدا هاتی: (Electra after Freud Myth and Culture) و يا هاتيه ومرگيران بو زماني عهرهبي ب ناڤي: (إلكترا بعد فرويد: أسطورة و ثقافة). ل دويڤ زانينا من گەلەك ڤەكۆلينين زانستى يـێن ههین هزرین فرویدی رهد دکهن دهربارهی گریگا ئودیب و شروّفه کرنا دەروونى. ئێـك ژ وان ڤـەكۆلينان ئەڤەيـە كو زانـايى دەرووننـاس يـێ ناڤـدار (کـارل يـونگ Carl Jung) دووپـات دکـهت کـو فرويـدی چ بهلگهيێن زانستی نيـنن ل سـهر گريمانـهيا خـۆ دهربـارهی شـرۆڤهکرنا دهروونـی يـا سێکسی. ههروهسا زانـايێ ئـهمريکی (د. برسـيفال بيلـی دهروونـی يـا سێکسی) پهخنهيـهکا زانستی ل (شـرۆڤهکرنا دهروونـی) يـا فرويـدی دگريـت، ب تايبـهتی د پـهرتووکا خـۆ (نقـد نظريـة التحليـل النفسـي)ـدا، بـۆ زانـين ئـهڤ پـهرتووکه يـا هاتيـه وهرگێـران بـۆ زمـانێ عهرهبی ژ لايـێ (د. محمد هلال)ـيڤه.

به لى ب مخابنیشه ئه شه شه گولینین زانستی د راگههاندنیدا و ل زانکویان ناهینه دیارکرن، و پریا زانکویان ههتا نوکه ژی (تیورا شروشه کرنا دهروونی) یا فرویدی د خوینن، ب تایبهتی ل دور حهزا سیکسی.

باشه دەمى فروید دېیژیت سیکس پالدەری مروّقیه بوّ هەر کارەکی، دی بینی گەلەك یی خوّ ددەنه کوشتن بوّ وەلاتی خوّ، هندەك بوّ دادپهروەرییی خوّ د دەنه کوشتن، هندەك بوّ ئازادییی، هندەك سهرا ههقالین خوّ خوّ ددەنه کوشتن، و چ پالدەرین سیکسی نینن، ئەقه ب تنی ههستهك بوو ل دەق فرویدی و وی ل سهر ههمی مروّقان گشتاند.

ئەقە زى شاشىمكا لوژىكى يا مەزنى كو تشتەكى تايبەت بهيتە گشتاندن.

بهرسقدانهكا دى يا عهقلى يا ساده ئهقهيه:

باشه ئهگهر ئهم ببیّرین مروّفیّن دهستپیّکی ئهو یا کری، باشه کهنگی کریه؟

ئهگهر ل دویـ قتیـ قرا وهرارکرنـی بچین، دی بینین ل سـهردهمی مروّقی (نیجراسکا) بوو بهری نزیکی ملیون سالان.

يان ل سەردەمى مرۆقى چالاك (الإنسان الماهر- Homo habili) ئەقە بەرى مليونەها سالا بوو.

يان ل سهردهمي مروّڤي به ثنراست (الإنسان المنتصب - Homo يان ل سهردهمي مروّڤي بهري مليون سالان بوو. (Erectus

یان ل سهردهمی مروّقی عاقل (Homo Sapiens) کو ئەقە بهری ۳۰۰ هزار سالان بوو.

باشه ئهگهر ئه و رویدانه بهری ملیون سالان بیت یان بهری ۳۰۰ هزار سالان بیت، فرویدی ب چ به لگهیی دیروکی به سندکریه و ب تنی هزرکرنه کا ئاشوپیه وه کی مه دیارکری یا ژ ئه فسانا ئه غریقی وهرگرتی، و ههستا خو یا تایبهت یا ل سهر ههمی مروّقان گشتاندی.

بهری خو بدی؛ مولحد دی هین باوهریی ب گریمانهیا فرویدی ئینن کو بهحسی بهری ملیون سالان دکهت و باوهریی ب فهرموودهیین پیغهمبهری نائینن کو بهری (۱٤٠٠) سالان هاتینه فهگوهاستن ب شیوهیه کی کو سهنه د گهل ههنه و ههر فهرموودهیه ک دفیت د چهند فلتهرانرا ب بوریت ههتا بهیته وهرگرتن و مه ب دریژی ئه ف چهنده ب

پیشهرین عهقلی د پهرتووکا خو دا دوپاتکریه ئهوا ب نافی: (ههلوهشاندنا گومانبازیان ل دور قورئان و سوننهتی).

چار: شاشیا پیشانا تشتین مهعنهوی ل سهر تشتین ماددی:

ئه فهلهتیه ژ لایی خودانین ریبازا مادیگهریشه یا هاتیه بکارئینان، ئهوین کو دبیرن: ئایین تشته کی دهستکرده. هنده ک ژ هزرقانان ل دویف قی ریبازی دچن، وه ک: سبینسر و فروید و دورکایم. ئه فه وه سا دبینن کو بنه مایی مروّقایه تیی نه بوونا ئایینیه، و ل ده فی مروّقان هزرا ئایینی ژ خهیالان ده ستپیکر و هیدی هیدی پیشکه قت هه تا گه هشتیه هه قیشکیی (شرک) و بوتپه رستیی و هه تا ئه قروّگاه همتیه ئایینی تاکیه رستیی (شرک).

ئيْك ژ به نگهييْن خودانيْن قان گۆتنان پيڤانا دروستبوونا ئايين و پيشكهڤتنا ويِّيه ل سهر پيڤهريّ پيشهسازي و پيشكهڤتنا ويّ. وان گۆت كا چاوا مروٚڤيّ دهستپيْكيّ ييّ پاشڤهمايي بوو و پاشي فيّري چيْكرنا تشتان بوو و پيشكهڤت؛ ههر ب ڤي شيّوهي ل دهستپيّكيّ ئايين ل دهڤ وي نهبوو، پاشي هزرا ئاييني ل دهڤ پهيدابوو و هيّدي هيّدي پيشكهڤت ههتا گههشتيه تاكپهرستييّ.

⁽١) الأديان والمذاهب : منهج المقرر في الجامعة المدينة العالمية - ماليزيا: (٨٣).

ب راستی ئهقه پیقهرهکی نهدروسته و ژ چهند لایانقه خهلهتیهکا لوژیکیه:

۱- ئايين تشتهكي مهعنهوى و روحيه و پيشهسازى تشتهكي ماددى و تاقيكاريه، ئهڤجا چاوا تشتهكي مهعنهوى يي نههيته ديتن دهيته پيڤان و ههڤبهركرن د گهل تشتهكي ماددى يي دهيته ديتن، و ل دويڤ زانستي (لوَژيكي) ئهڤه پيڤهرهكي نهدروسته.

۲- پیشهسازی تشته کی سروشتیه و دکه فیته به رتافیکرنیشه، و ل سه ر بنه مایی تافیکرن و تیبینیان رادبیت، و پشتی ب دویماهی هاتنا تافیکرنی، ئانجامین وی دیاردبن. به لی ئایین تشته کی گریدایه ب به لگهیی میشکی یی مه عنه وی فه، و یی گریدایه ب ههستکرنا دلیشه، و د دونیاییدا ناکه فیته به رتافیکرنین ماددی و ئه نجامین وی دیار نابن.

۳- ل دویف قی پیفهری، پیدفیه د فی دهمیدا خهلک ههمی ئایین پیهریس بان، ژبهرکو وان پیشکه قتنا ئایینی د گهل پیشکه قتنا پیشهسازی پیشهسازی پیشهسازی پیشه و هه قبه رکر. ئه قجا ئه م دبیزینه وان پیشه سازی گههشته پیشکه قتنه کا مهزن، له وا پید قیه ئایین ژی پیشبکه قیت و ههمی مروّف گههشتبنه تاکپهرستیی (التوحید)، به لی ژیوار به روفاژی فی چهندی دیار دکهت، ژبهرکو پهرستن یا بوویه تشته کی گهله کیم د ناف مروّفاندا، ههروه سا بوتپهرستی و شرک هیشتا ل گهله که ده وله تین ژبهرکی یا مای. ئه قجا ئه گهر ئایین ژبهرکی بو

تاكپەرسىتىي پيشكەقتبىت؛ هنگى پيدڤى بوو نوكە مىرۆڤ ھەمى د تاكيەرست بان.

٤- ل دویـ پیشهری وان یـی پیفانا پیشکهفتنا ئایینی د گهل پیشکهفتنا پیشههسازی؛ پیدفی بوو پهیوهندیهك د نافبهرا پاشفهمانا جفاكی و بیروباوهرین بوتپهرستیی ههبا، و پیدفی بوو جفاكین پاشفهمای بوتپهرستین و ل سهر شركی بن، و جفاكین پیشكهفتی تاكپهرستین. به لی پا ئهفه تشته کی بهروفاژی ژیواری مه یی نوکهیه؛ ژبهرکو یابان و چین و کوریا و گهلهك وهلاتین روزئافا گههشتنه بلندترین ئاستی پیشکهفتنا پیشهسازی، به لی پا ئهو هیشتا یین ل سهر (ئیلحاد) و شرکی. ئهگهر پهیوهندیهك د نافبهرا پیشکهفتنا مادیگهری و ئایینیسدا ههبایه هنگی دا ئیهف وهلاتیه ل سهر ئیایینین و تاکپهرستین.

٥- پیشهرێ وان نهیێ دروسته، ژبهرکو پێشهسازیێ ژ تشتهکی دهستپێکر و پاشی بوو گهلهك تشتێن پێکڤه گرێدای، بهلێ ئایین - ل دویڤ هزرا وان - ژ پێکهاتهیهکا تشتان دهستپێکر کو شرکه و پاشی بوو ئێك تشت (تاکپهرستن). ئهڤه ژی دیار دکهت کو پیشهرێ وان نه یێ دروسته.

مه د ههردوو په پتووکێن خو دا دهرباره ی (ئیلحادێ) و په پتووکا خو (تێگههێ مهعریفێ) ب به لگهیێن عهقلی و زانستی ودیروٚکی دیارکریه کو بنهما د مروّقیدا ئایین و خوّرستیا باوهرییّیه، ئـه فجا یـێ پـرّ زانیاری دفیّن بلا وان پهرتووکان بخوینیت.

پێنج: شاشيا ئەگەرێ نەدروست:

ئـه ق شاشـیه د راگههاندنیّدا دهیّنـه کـرن، دی رویدانـه کی ئیـنن و ئهگهره کی نهدروست بـو دانـن. بـو نموونـه: پاشـکه قتنا شارسـتانی ل روّژهـه لاتا نـافین یـان وه لاتـیّن عـهرهبی یـان د نـا ق مللـه تیّن مـه دا، ههر چهنده ئهم وی راستیی رادگه هینین کو ئهم ژ لایی شارستانیه تی د پاشکه قتینه ژی، به لی نه وه کی که سه کی سیکولاریزم دبیژیت ئهگهری فی پاشکه قتین دینداریه.

ب راستی ئەقە شاشیەكا مەزنە، راستە رویدان (كو پاشكەقتنە) یا ھەی، بەلی ئەو ئەگەری ئەو بۆ ددانن نە یی دروستە، چونکی گەلەك ئەگەریّن دی ژی ییّن هەین. بەلی وان قیا تیشكا خو بداننه سەر لایەنی (دینداریی) دا ئەگەریّن دروست بەرزە بكەن و دا ئایینی ژی ل بەر خەلكی رەش بكەن.

ئیْك ژ بەلگەيیْن ژیواری ل سەر قىی شاشىیی؛ ئەقـە سەد سالە سىكولاريزم حوكمی ل وەلاتیْن عەربی دكەن، دەستھەلاتا ئەنجومـەنی پەرلـەمانی و ئەنجومـەنی وەزیـران و سـەرۆكیْن حكومـەتی و یـیْن پەرلەمانی ھەمی ییْن د دەستیْن واندا، وەزیری پلاندانی و پـەروەردی و خواندنا بلند و نەفتی و مال و سامانی و دارایی و سامانیْن سروشتی

ژی ههمی یین د دهستین واندا. بهرپرسین قان جهان ههمی کهسین سیکولاریزمن. سهره رای هندی کو گهلهك ده رامه تی گازی و غازی و سامانین سروشتی ژی یین ههین؛ بهلی نهنجام پتریا قان وه لاتان ژ لایی شارستانیه تیقه د هه ژار و پاشکه قتینه، له ورا نهگه ری قی پاشکه قتنی و هه ژاریی گهنده آیا دهسته هلاتایه، و شاشیه کا مهزنه نایینی بکه نه نه گهر.

همروهسا چ بهنگهیین تاقیکاری (تجریبی) و زانستی ل سهر هندی نینن کو ئهگهر کهسهك یی دیندار بیت و خودان ریه بیت یان ئافرهتهك بیت حیجابه کا شهرعی بکهته بهرخوّ؛ دی ئاستی وی یان وی یی زانستی کیم بیت. لهورا یا دیاره کو گوتنا وان شاشیه کا هزریا مهزنه و ئه قه ژ سالوخه تی مروّفین که قتیه ده می د که قن و خهله تین خوّ دده نه پال کهسین دی، وه کی قوتابی ده می د که قیت؛ دی بیرژت: ماموستای غهدر ل من کر. فیجا ده می دهسته ه لاتا سیکولاریزم ژبه رگهنده لیا خوّ وه لات ههرفاند؛ دی بیرژن ئه گهر دینداریه.

 ریّـرٔا وان گـمنجیّن مشـمخت دبـن. بـملیّ ۹۵ ٪ ئمگـمریّ مشـمختبوونا گـمنجان بیّکاری و بیّهیشی بوونـه ژ حکومـمتیّ و زیّـدهباری هـمبوونا گمندهلکاریا سیاسی و ئابووری و جفاکی ..هتد. لمورا شاشـیمکا هـزری یا ممزنه کو ئمگـمری مشـمختبوونا گـمنجان بـو ئیّك ئمگـمریّ ب تنی برقرینین و هممی ئمگمریّن دی ب قمشیّرین.

پیدفیه شیرهتکار و پهوشهنبیر و بانگخواز گازی حکومهتی بکهن و ببیژنی کاری بو گهنجان پهیدا بکهن، گهندهنیی نههینان، دهرچوویا بدامهزرینن، کارگههان فهکهن، دادپهروهریی پهیدا بکهن و پیشهکیین ههفژینیی بدهن و هتد.. دا فی ناریشهیی چاره بکهن و گهنج نه چنه ژ دهرفه. نهفه وهك نموونه گهلهك جاران پاگههاندن شاشیین هوسا دکهت و نهگهرهی ب تنی بهحس دکهت و گرنگیی پی ددهت و ههمی نهگهرین دی پشت گوهفه د هافیژیت، دا بینهری خو د سهر دا ببهت و پاستیا ل بهر ب فهشیرت.

شهش: شاشیا دهستکاریکرنا (تحریف) د ئاخفتنا هه قرکیدا:

ئەق شاشىيە د راگەھاندنىدا يان د گەنگەشىن سىاسىدا گەلەك دەنئىتە كىرن. بو نموونە: كەسەك دى بەلگەيلەكى ئىنىت، كەسى بەرامبەر نەشىن ب رىكا زانستى بەلگەيى وى رەد بكەت، قىجا دى دەسىتكارىى د بەلگىلەيى وى بىدا كەت و دى ب شىنوەيەكى خەللەت شرۆقەكەت، دا كو بشىت ھەقركى خۆ بشكىنىت و خەلكى ب خاپىنىت.

هـهروهکی ل پهرلهمانـهکی کهسـهکی ئوپوزسـیون رابووڤـه و داخـواز ژ حکومهتی کر کو میزانیا پهروهردی و قهکولینین زانستی زیده بکهن دا وهلات پیش بکهڤیت. ئیك ژ پهرلهمانتارین دهستههلاتی رابووڤه گوت: ئهڤ گوتنا ئهڤ کهسه دبیرت خیانهته ل وهلاتی دکهت؛ چونکی گوتنا وی وی رامانی دگـهینت کـو میزانیا لهشـکهری کـیم ببیـت، و ئهڤه دی بیته ئهگهر سنور سستببن و دوژمن ب ساناهی بهینه د ناڤ وهلاتیدا.

ئاها ئەقەيە شاشيا دەستكارىكرنى د گۆتنا بەرامبەرىدا، ئەوى گۆتى مىزانيا پەروەردى زىدە بكەن يى دروست بوو و مەرەمەكا پاقژ ھەبوو، بەلى كەسى بەرامبەر دەستكارى د گۆتنا ويدا كر و بشىوەيەكى شاش شىرۆقەكر، دا كو بشىیت داخوازیا رەوا رەد بكەت، و بەرژەونىدیا دەستھەلاتى بپاریزت.

حەفت: شاشيا يەيقين ئالۆز:

پێناسهیا قی شاشیی: ئهو دانانا دهقین یاساینه ب شیوهیه کی ئالوّز کو سهرقههییا وی چاکسازیه، و ناقهروّکا وی ژ پلانین ستراتیژی یین پیس پیکدهیت. ئهگهری ئالوّزیی د قی جوّری ژ شاشیی دا؛ ئهو پهیقن یین وه ل ئاخقتنی دکهن بینی رهخنه بهینه وهرگرتن. بهرپرسین سیاسی و ریکین راگههاندنی قی شاشیی ژ بو بجهئینانا پروّژهیین خو یین یان سیاسی یان هزری یان لهشکهری بکاردئینن.

باشترین نموونه ل سهر ڤێ جهندێ ئهڤهیه یا حکومهتا ئهمریکا دووباره دكهت: (ئهم ريزي ل سهركردايهتيا وهلاتان دگرين و ژ لايي لهشكهريقه ناچينه د ناڤ ئاخاچ مللهتاندا، بهلي يا ئهگهر مللهتان داخواز ژ مه کر بچین، وی دهمی دی چینه د نافدا وهکی بهرسفدانهك بوّ داخوازييّن مللهتان). هوسا ئەمرىكا دوسەيا ب سەرئيّخستنا مللهتان ب خوَّفْـه گــرت ب هيجــهتا روخانــدنا وان حكومــهتيِّن د گــهل بهرژهوهندیین ئهمریکا نهبن، و داگیرکرنا وهلاتان و ژی ستاندنا ساماني وان، و دانانا حكومهتيّن د گهل بهرژهوهنـدييّن وي دگونجن و کو ل سهر پروژهینن وی ینن بهرفرههکرنی ینن داگیرکاریی د رازیبن. نموونه ل سهر ڤێ چهندێ ژی د رابردوو و نوکهدا گهلهکن. یان ژی بشتەڤانيا حكومەتێن د گەل بەرژەوەنديێن وێ د گونجن ھەتا ئەگەر مللهت ههمى كومكوژكرن، ههروهكى ل سوريا و بورما و ئهفريقيا ناڤهراست.. هتد. گهلهك نموونهيين دى ژى د ژيوارێ مه دا ههنه.

نموونه کا دی: ل ده می میلیشیاتین له شگه ری یین شیعی ل عیراقی قیای به رهه نگارین خو نه هیلن، سوننه ل به غدا و سامه را ده رئیخست، وان ژی کارکر ژ بو دانانا یاسایا (چار تیرور) (یاسایا به رهه نگاربوونا تیرورا عیراقی ژماره (۱۳) بو سالا (۲۰۰۵)) و ژ راستا ژی شیان یاسایی بکه نه د په رله مانی عیراقیدا و ئه فی چه نده ژی رویدا؛ چونکی ئه و زورینه بوون ل په رله مانی. سه رفه هییا یاسایی به رهه نگاربوونا تیروری بوو، به لی پا ئه وان ل دژی سوننه یان ل به غدا و سامه را بکارئینا و راب ون به ده سامه را بگارئینا و راب ون با ده سامه را گه نجین سوننی ل هه می ده شه ران و

مشهختکرنا خیزانین وان و پاشی ئاکنجیکرنا شیعهیان ل دههٔهرین وان ژ بو گوهوٚرینا دیموگرافییا باژیرین خودان زورینهیا سوننهیان و قهگوهاستنا وان بو دههٔهرین شیعی. ئههٔه ههمان کاربوو یی سیستهمی بهعسی ل دژی مللهتی کورد ئهنجام ددا، کو ئهو ژی رادبون ب مشهختکرنا کوردان ژ دههٔهرین کوردی و ئاکنجیکرنا خیزانین عهرهبی تیدا ب بههانهیا (پاراستنا ئیمناهییا نهتهوهیی).

هه شت: شاشيا ژێوهرگرتنا كێم (مغالطة الاقتباس الناقص):

ئەق شاشىيە ۋى ب وەرگرتنا برگەيەكىيە ۋ ئاخقتنا زانايەكى يان ۋى پەرتووكا وى ب شيوەيەكى نەتەمام. ئەق چەندە ۋى دا كو تەعنا لىن بىدەن يان ۋى بىق شىرۆقەكرنا وى د بەرۋەوەنىديا ئايدولۆۋيلەكا دەستنىشانكرىدا.

ئسه شاشسییه یسا بهربه لاقسه بریسره کا زور دنساف نقیسه و رهوشه نبیرین نه داد پهروه ردا. و د ناق ئاراسته یین جیاواز دا دهیت بکارئینان، هنده ک بیباوه ر و که سین علمانی قی شاشیی ل دری ئایینان بکاردئینن، و ههروه سا خودان ئایین ژی ل دری ئیکودوو بکاردئینن. ههتا که سین د ناق هه مان ئایین ب خو ژیدا هه ر چینه ک ل دری چینه کا دری بکاردئینیت، د ناق پارتین سیاسی ژی هوسایه؛ ژبه رکو هه ر پارته ک ته عنا ل بنه ما و بریارین پارتا هه قرک دده ت ب ریکا برینا

دەقيّن وى و وەرگرتنيّن كيّم ژ وان دەقان كو دبنه ئەگەرى خەلەت تىكھەھشتىيّ.

ئـه ق سـێوازێ سـه خـته کرنێ کـاره کێ کرێتـه و يـێ هه قـد ژه د گـه ل پيـڤهرێن ئايينی، ڕهوشتی، ياسايی و ئه کاديمی. سهرهرای حـهرامييا قـی تشتی د ئايينی ژيدا، به لێ ئه ق چهنده ل ده ق هنده ك کهسێن باوهردار يا بهربه لاقه كو قێ چهندێ وهك تهعن لێدان بو چينێن دی يان ڕێبازێن دی بکاردئينن.

ئه شيوازي سه خته كاريي (فه گوهستنا گوتنين زانايان ب شيوه كي نه دروست) راماني پويچ دكهت و وه ل گوهداری دكهت كو هزر ب هه بوونا كيماسيه كي تيدا بكهت. ئه و ژی نه بوونا ئه مانه تييه د فه گوهازتنيدا، ئه ف چهنده ژی ب ژيبرنا هنده ك ئامرازين ريزمانی ژ شيوه يي شروفه كرني، و ئه فه يه يا دبيته ئه گهري گوهورينا وي رامانا مهره م پي ههی. هه روه سا هنده ك جاران نفيسه رهك ئاخفتنا ئيك ژ ته فسيران فه دگوهيزن ب ريكا خاپاندنا گوهداری كو ئه و بوچونا موفه سری ب خويه، د ده مه كيدا كو موفه سری ئه و گوتن وه كوتنه كا لاواز ديار كرييه، يان روهنكريه كو ئه و گوتنه كا خهله ته و نه يا ژ هه ژی وه رگرتنيه.

ژ نموونهیان ل سـهر بکارئینانـا ڤـێ شاشـیێ ل دهڤ رۆژههلاتناسان:

روزههلاتناسان گهلهك گومان ل دور یاسایین قورئانی ب گشتی و دوسهیا ژنیی و جهی وی و مافین وی د قورئانیدا ب تایبهتی ئازراندن. و ئهم گومانین وان دبینین کو ل سهر نهژادپهرستیا کوره و کهرب و کینهکا قهشارتی د ئاقاکرینه، وههروهسا ل سهر شاشیین لوژیکی و سهفسهتا هزری د ئاقاکرینه.

دا بهنین و هندهك گوماننن وان دیار بکهین: ژوان گومانان:

کو سیسته می میراتگریی د ئیسلامیدا سته م ل ژنی کرییه؛ ژبه رکو ئه و نیڤا پشکا زه لامی وه ردگریت. ئه م دبینین سه خته کاریا وان ئه و کو ئه وان سیسته می میراتگریی هه می د ئیک کاوداندا کیمکر. ئه و ژی ئه قه یه کو کچ نیڤا پشکا کوری وه ردگریت. یا خویایه کو ئه قه سه خته کاریا (وه رگرتنا کیمیه) ژبه رکو سیسته می میراتگریی د قورئانیدا سیسته مه کی ته کوزی (متکامل) ته مامه، به لی وان ب تنی کاودانه ک دیار کر وگشتگیر کر ل سه رسیسته می میراتگریی. ئه گه ر وان پید قیه دوسه یا میراتی ژهه می لایان شه بخوینین، ئه چه جه نده ژی بو فه گرتنا بابه تی و روهنکرنا وی و بو راکرنا تاریاتیی ل سه ر دیتنا فه گرتنا بابه تی و روهنکرنا وی و بو راکرنا تاریاتیی ل سه ر دیتنا روژ هه لاتناسان یا پارچه کری بو ئایه تین میراتگریی، ئه و دیتنا دیکوری ل سه ر ئایه تین میراتگریی، ئه و دیتنا دیکوری کی سه رایانه به نیک هی گریدانا با بایه تین دی

یین میراتگریی، یان پیکشه گریدانا ب مافین ژنیشه د ئایهتین دیدا. بهریخودانا تهکوز (کامل) بو ئایهتین میراتی و سیستهمی وی د قورئانیدا دیار دکهت کو ژن ب تنی د پینج کاوداناندا نیشا پشکا زهلامی ومردگریت، و د پینج کاوداناندا زیدهتر و د دهه کاوداناندا زیدهتر ژ زهلامی ومردگریت، هنده کاودان یین ههین تیدا کاوداناندا زیدهتر ژ زهلامی ومردگریت، هنده کاودان یین ههین تیدا ژن ومردگریت و زهلام ومرناگریت. ب فی شیوهی ئهم دشیین ببیرژین کو جیبهجیکرنا دادیا جفاکی بنیاته د دیارکرنا پشکین میراتگراندا، چ زهلام بیت یان ژن، و دوسه دانان مافی ههر کهسهکیه و ل دویی زهلام بیت یان ژن، و دوسه دانان مافی ههر کهسهکیه و ل دویی نزیکیا نفشی و خزمانینیه. ئهفا بوری ئاستی سهختهکاری وبی رامانیا گومانین روژههلاتناسانه ل دور هویرکاریین دیارکری ل سهر ژنی د ئایهتین میراتگرییدا.

هـهتا كـاودانى كـو كـچ نيڤـا پشكا كـورى ژى وهردگريـت، ئـهو رينزگرتنه بو وان مهزاختن و پيدڤياتيين دارايى يين قورئانى ل سهر زهلامى كرينه ئهرك، ژ مهزاختنا ل دهيك و بابان، ههڤژينى و زاروٚكان و ههر كهسهكى ل بن چاڤديريا وى بيت ژ خويشك و برايان. يا باشه ئـهم تشتهكى دى ژى زيده بكـهين، ئـهو ژى ئهڤهيـه كـو شـهريعهتى هندهك مافين ديژى داينه ژنى، وهكى مههرى و مهزاختنى، چ ڨى ژنى پاره ههبن يان نه، ژبهركو مهزاختنين وى ل سهر بابى وينه ئهگهر كچ بيت، و ل سهر برايين وى نه ئهگهر دهيك بيت، ل سهر برايين وى نه ئهگهر خويشك بيت، و ل سهر برايين وى نه ئهگهر خودن بكهيت خو نهبيت وى ب خودان بكهت.

ئه فایه ته دلوفانیه بو خیزانی و ناریشه یا خیزانی یا جفاکی چارهسه رکر، نه و ژی نه هیلان و ده رئیخستنا ته ماعی و ترسییه ژ دلی میراتگران و خودانین میراتی کو سامانین وان بو که سین بیانی بچن، هه روه سا حه سیدیی ژی د دلی خویشک و برایاندا ناهیلیت ل به رانبه ری ئیک و دوو.

هوسا هاته سهلاندن كو ئايهتين ميراتى سيستهمهكي حهكيم و بنهجهي دادپهروهر دانايه.

نهه: شاشيا بانگهشهيا بي بهلگه:

ویّنهیی وی ژی ئهقهیه: دی بی بهلگه بریاری دهن : ل سهر پرسیّن ناکوکی ل سهر ههی، یان ههقدژی ل دوّر ههی. یان دی بریاری ل سهر دروستیا بابهتهکی یان خهلهتیا وی دهن بی بهلگه همبیت. هوسا ژی دی دیارکهن کو ئهو تشتهکی ئاشکهرایه و پیّدقی ب بهلگهیان نینه.

ئەق كريارە سەختەكاريەكا ئاشكەرايە؛ چونكى ھەر پرسەكا ناكوكى لى سەر ھەبىت چێنابىت بى بەلگە ب دروستىي يان خەلەتىي بريار ل سەر بھێتە دان. ئەقە ژى ژبەركو ئەو تشتى دروستى و خەلەتىي ژ ئىك جودا دكەت بەلگەيە.

پتریا جاران ئهو کهسین بریارا خو بی بهلگه د سهپینن، ئهو ب هندهك فیّلان رادبن ژبو خاپاندنا خهلکی و مژویلکرنا وان ژخواستنا بهلگهی. چ پیّنه فیّت هندهك فیّل و گهلهك ریّکیّن ههین وه ل وی

- خەلكى دكەن كو هزر بكەن قى بابەتە پيدقى ب بەلگەيان نينە، ژ وان فيلان ژى:
- پشتراستکرنا خهاکی ب رنگا وی چهندی کو نهفه دوسهیهکا پهسندکریه و ب ناف و دهنگه و یا پیدفی ب به نگهیان نینه، و نه ف چهنده ژی ب ریکا ناخفتنا وان کو: نه قتشته ژگوفارهکا زانستی هاتیه و مرگرتن، یان نه و ناخفتنا زانایهکی مهزنه.
- دیارکرنا وی چهندی کو ئهفه برپارهکا دروسته، چونکی چ کهس ههفدری وی نینن، یان چ به لگه نینن کو دژایهتیا وی بکهن، و ئهفه یا نافکری ب (شاشییا چوونا بهره نهزانینی).
- دووبارهکرنا بانگهشهیی و بهلافکرنا وی د ناف خهلکیدا ب گهلهك ریخان ههتا کو بلهز دگههیته میشکی کو ئهو یا دروسته. ئهفه ئهو ریخه یا راگههاندنین سهر ب پارتین دهستههلاتدارفه ئهنجام ددهن کو رادبین بیه بیادتین ده می کهنال و ویستگهه و رادبین بیملافکرنا دهنگ و باسهکی د ههمی کهنال و ویستگهه و روژنامهیین سهر ب وانفه، وهسا کو خهلك هزر دکهت ئهف دهنگ و باسه یی دروسته؛ چونکی ئهو ژ گهلهك ژیدهران دهرکهفتیه بی کو بزانن ژیدهری وان کهنال و ویستگههان ههمییان ئیکه.
- بكارئينانا گفاشتن و هيز و ترساندنی بو بیدهنگکرنا خهلکی و پازیکرنا وان، و ئه هه ئه و پیکه یا راگههاندنا دهستههلاتی بو بهرهنگاربوونا خهلکی نهرازیبووی دکهت. برامانا هندی ئهگهر خهلکی داخوازا مافین خو کر، یان دژایهتیا هنده خهلهتیین

دەسھەلاتى كر، دى راگەھاندن رابىت ب مەزنكرنا قى كارى، و ترساندنا خەلكى ژى، ب رىكا دىاركرنا ھندى كو ئەق كارە ژ لايى دوژمنىن وەلاتىقە ھاتىم رىكخستن، و ئەقە دبىتە ئەگەرى لاوازكرنا ئىمناھيا نەتەوەيى و گەقە بۆ سەر وەلاتى.

- خواستنا بهێنفرههبوون و بهيڤيبوون بێؠ داخوازكرنا مافان. ئەقە ژى ئەوە يا گۆتاربێژێن دەستھەلاتێ دكەن ل دەمێ خەلك گازنـدا ههژاری و بی کاریی و نهبوونا خزمهتگوزاریان دکهن. گوتاربیّریّن دەستھەلاتى ھەولددەن بگوتارىن خو گەندەلىيا دەستھەلاتى بىلەشىرن، وخەلكى بخاپينن وبى ھوشبكەن بريكا شرينكرنا ھەۋاريى ل بەر وان، ئەقـە ژى ب رێكـا دياركرنـا مـەزناھىيا خێــرا ھەداركێشـانێ ل ســەر ههژاریی، و دیارکرنا خرابیین زهنگینیی کو دبیّژن: زهنگینی ئهگهره بو كرنا گونههان وسهرداچوونيّ. و هوسا مللهت بوّ دهمهكيّ دياركري دهێته خاپاندن و بێهوشكرن. بۆ ڨێ چهندێ شێخ موحهمهد غهزالي دبيِّژيت: ((ههر گازيهكا ههژارييّ ل بهر خهلكي شرين بكهت، يان وان بنی ژیار و پیدفینن ژیانی رازی بکهت، یان وان ل سهر هندی رازی بكهت كو د ژيانێدا ب ههداربن، يان بێهنا وان فرهه بكهت ل سهر وەرگرتنا كێميـێ و رازيبـوون ب بێبهـاييێ، ئـەو گازيـەكا درەوكـەرە، مــهرهم ژێ خوجهکرنــه بــوٚ ســتهما جڤــاکي، و وهســتاندنا خــهلکێ رێنجبهره د خزمهتا تاكهكهسى دا يان كومهكا كهساندا. ئهڤه بهرى ڤێ چەندى ھەمىيى درەوە ل سەر ئىسلامى و درەوكرنە ژ كىستى خودى)).

دەھ: شاشيا داخوازكرنا بەلگەيەكى ژ ھەڤركى:

ئەڭ شاشيە تەمامەتيا شاشيا بۆريە، وينىەيى قى شاشيىي ژى يىي ب قى رەنگيە: نقيسەرك يان بير ۋەرەك دى بريار و حوكمەكى ل سەر ئارىشەيەكى دەت بى بەلگە، و ئەگەر كەسەكى بەرھنگاريا وى كر، يان داخوازا بەلگەيەكى ل سەر راستىيا بريارا ويكر؛ ئەو دى رابيت و داخوازى ژ كەسى بەرھنگار كەت ئەو بەلگەكى ھەقدرى بريارا وى بينيت داخوازى ۋى خەلەتيەكا بەرچاقە؛ چونكى د ياساييدا ھەيە كو: دياركرن و بەلگەئينان ل سەر بانگەشەكەريە، ژبەركو ئەو كەسى بانگەشەيى دكەت دقيت ئەو بەلگەكى بىنىت.

ئەق جورى شاشىي ژى د ناق خەلكىدا يا بەلاقە. بۆ نموونە كەسەكى نەژادپەرست و توندرەو گۆت:

فلان زانا یی ریبهرزه و سهرداچووییه؛ چونکی یا گۆتی: (پلهیا ئیمام عهلی ژ پلهیا پیغهمبهرینیی بلندتره)!

من گۆتە وى: ئەرى تە چ بەلگە ھەنە كو وى زاناى وەگوتيە ؟

ئەوى گۆت: ئەق چەندە پێدڤى ب بەلگەيان نىنـە؛ چونكى ئـەوى زانيەكى سەرداچوويە!!

پاشی گۆتە من: پا تە بەلگەيەك ھەيە كو وى زاناى ئەف چەندە نەگۆتيە!!

بى گومان ئەقە شاشىيەكا مەزنى ئىموى كىرى؛ چونكى ئىموى بانگەشەيەكا بىدرەو يا ل سەر زانايىەكى كىرى؛ لىمورا پىدى قىمو بەلگەمى لىسەر راستيا گۆتنا خى بىنيىت. بىملى دەمىي نەشىياى چ بەلگەيان بىنىىت؛ فىلبازىمەك كىر دا كو ل بىمر خەلكى بىمرزە بكەت و شاشيا خى بى بىمچنىت و قەشىرىت.

يازده: شاشييا ئازراندنا ههستيّن خهلكى (المغالطة الشعبوية):

ل دەمى كو بانگەشەكەرى چ بەلگە ل سەر راستيا بانگەشەيا خۆ نەبن يان نەشىت بەرسقا ھەقدريا ھەقركى خۆ بدەت؛ ئەو رادبىت ب ئازراندنا ھەستىن جفاكى و بكارئىنانا ھەست و سوزان بى ئازراندنا ھەستىن خەلكى گشتى يىن سادە ل درى كەسى ھەقرك. ئەق شاشىيە ل دەق كەسىن نەزادپەرست بى چىنەكى يان لايەنەكى ئايىنى يا بەر بەەلاقە. ئەقە رى ل دەمى كەسەك ھەقدريا خو ل سەر فەتوايا شىخەكى بەرچاق بكەت و خەلەتىيا وى شىخى دىار بكەت. و دويكەقتىين وى شىخى بەلگە نىنن كو بەرسفا بانگەشەيا وى بىدەن، دى بىينى ئەو كەسىى نەزادپەرست دى رابىت ھەست و سوزىن دى بىدى ئازرىنن و دى رادبىن و وى كەسىى ھەقدر تومەتباركەن كو ئەرەك كى بىدى دى وى تەعنە ل ئايىنى داينە. ھوسا دويكەقتىين وى تەعنە ل ئايىنى داينە. ھوسا دويكەقتىين وى تەعنە ل ئايىنى داينە. ھوسا دويكەقتىين وى

شیخی دی هینه ئازراندن و وی کهسی ب بهرزهبووی و کهسهکی فاسق یی ژ ئایینی دهرکه قتی تومه تبارکهن.

ههروهسا ئه شه شه شه د نا قوان که سان ژیدا یا به لاقه یین نه ژادپه رست بو نه ته وا خو. بو نموونه ل ده می که سه کی چالاکهان ره خنی لگهنده لیا ده ستهه لاتی بکه ت، دی بینی به رسفا وی دهیته دان بازراندنا هه ستین نه ته وه یی کو نه قه که سه کی تیکده ل دژی حکومه تییه، و دژی ملله تی و وه لاتی خویه، و نیمناهیا نه ته وه دی خویه د مه ترسیندا. هو سا ریزه یه کا مه زن یا خه لکی ساده ل دژی وی دی هینه نازراندن، و دی وی تومه تبارکه ن و سفکاتیی پی که ن، و نه قشت گه له که در وروژه ها تا وروژه ها تا به لاقه.

ههروهسا ئه شاشیه د نافهندین سیاسی ژیدا یا بهلافه، ب تایبهت ل دهمی ههلبژارتنان، بو نموونه چالاکفانه ک دی بیژیت: فلان کاندیدی ل باژیری ههولیری دهنگین کرین و فی چهندی بهلگه و بهلگهنامهیان د سهلینیت. ل دهمی ئهو کاندید نهشیت بهرسفا وی چالاکفانی بدهت، ئهو دی نهچاربیت گوتنا وی چالاکفانی ب شیوهیه کی سهخته شروفهکهت، و دی بیژیته خهلکی ههولیری: ئه چالاکفانه بانگهشهیا وی چهندی دکهت کو من دهنگ ل ههولیری یین کرین و رامانا ئاخفتنا وی ئهوه: کو خهلکی ههولیری د خوفروشن، ئانکو

ئه و بو پاره ی خو د فروشن و وان چ بنه ما نینن؛ ژبه رکو ئه و دهنگین خو د فروشنه کاندیدان.

هوسا ئه ف كانديده شيا ب ريكه كا ساخته ههستين خهلكى ل باژيرى ههوليرى ب ئازرينيت و شيا غيره تا خهلكى ل دژى فى چالاكفانى ب ئازرينيت. هوسا دى پتريا وى خهلكى نهفره تا ل وى چالاكفانى كهن. و ئه و كانديد شيا ب فيلبازيا خو خهلكى ههوليرى د سهردا ببهت و خو ژ وى رهخنى رزگار بكهت.

همروهسا ئمة خملهتیه د راگههاندنی ژیدا یا بهلاقه، ب تایبهت د ریکلامین بازرگانیدا، ئه چهنده ژی ب ریکا ئازراندنا همستین جهماوهری بو هندی خو وه کی ئیك ژستیران (کهسین بناقودهنگ) لی بکهن، بو نموونه بهرچاقکرنا یاریزانه کی بهرنیاس و ئه یی شهربهته کی قهدخوت. پاشی بهرچاقکرنا لهزاتیا یاریزانی و هیزا لهشی وی؛ ئه قجا دی جهماوهر هزر کهن کو دبیت پهیوهندیه کا ههی د ناقبه را لهزاتی و هیزا یاریزانی و د ناقبه را وی شهربه تا وی قهخواری. وهوسا دی هزرکهن کو ئه و شهربه ته مروقی بهیز دئیخیت، ودی ئه ف ریکلامه بیته ئهگهر بریژه کا زور خه لك وی شهربه تی بکرن.

و ردوش ئەقەيە د ھەمى وان رىكلاماندا يين كەسين ب ناقودەنگ ئەنجام ددەن.

دويماهيك

دبیت ریزهیمکا شاشینن هرری د سادهبن، بملی پریا وان د بیمرزه و ئالوزن و کارتیکرنی ل خملکی دکمن و وان دخاپینن. دبیت گهلهك کهس هزر بکهن کو یا ب ساناهیه قان شاشیان دیار بکهن و خو ژی ب پاریزن، بهلی ئهم دبیرین کو ل دویف خواندنا مه بو جقاکی ئهم دبینن ریزهیمکا مهزن یا کهسین نقیسهر و مه بو جقاکی ئهم دبینن ریزهیمکا مهزن یا کهسین نقیسهر و رهوشهنبیر و سیاسهتمهدار د گوتارین خو دا سهسفهتی و شاشیین هزری دکهن و شیاینه تا رادهیمکی مهزن کارتیکرنی ل بوچوونا گشتی بکهن و خهلکی ب خاپینن و ل دویف حهزا خو وان بهره ئارمانجین خو بهن. ههروهسا شیاینه وان بو مهرمین خو یین تایبهت بکاربینن، و وان بکهنه ئالاقهك بو دهرباسکرنا پروژهیین خو یین تایبهت.

نڤيسهر د چهند رێزاندا

بروفیسۆرێ هاریکار د. آمــــاظم

- هەلگرى باوەرنامەيا دكتورايى يە ژ زانكويا ملايا ل ماليزيا.
 - ههرلگری باوهرنامهیا ماستهری یه ل زانکویا مویسل.
- ل سالا ۲۰۱٤ هاته ههلبژارتن وهك راویژگاری هزری ل گوربهندی
 جیهانی (صناعة المفکر) ل وهلاتی مالیزیا.
- ل سالا ۲۰۱٤ کاردکر وهك وانهبیژ د بیافی هزری و زمانی ل بن پروگرامی (صناعة المفکر) ل مالیزیا.
- ههر ژ سالا ۲۰۱۵ تا نوکه ماموستایی فهلسهفی و لوژیکی و خواندنین بلنده ل زانکویا زاخو.

- ل سالا ۲۰۲۰ کاردکر وهك وانهبیّرْ ل زانکویا (International University) ل مالیزیا ب شیّودیی ئونلاین.
- پشکداری د پازده کونفرانسین جیهانیدا کرییه ل ولاتین مصری،
 مالیزیا، تورکیا، مهغرب و ئیرافی.
- پتر ژ دهه فهکولینین زانستی و ئهکادیمی د گوفارین جیهانی یین
 باوهر ییکریدا بهلافکرینه.
 - چەندىن پەرتووك ب زمانى عەرەبى و كوردى نقىسىنە:
- المحاججة الفكرية والفلسفية في برهنة حقائق القرآن الكريم دراسة ابستمولوجية..) جارا ئيكئ ل وهلاتئ مصرى هاتييه چاپكرن و بهلافكرن. بو جارا دووى ژى ل دهزگههى (نوور پابلش) هاتييه بهلافكرن، جارا سييئ ژى ل (مؤسسة السبيل) هاتييه بهلافكرن.
- (جدلیة اعجاز النص القرآني لغویا وفکریا- اعتراضات ومعالجات). ل وهلاتی لوبنانی هاتییه چاپکرن. بو جارا دووی ژی ل بهغدا هاتییه چاپکرن.
- (ظاهرة التأثير والتأثر بين التوجيه النحوي والمعنى في ضوء نظرية النظم)، ل وهلاتي مصري هاتييه چاپكرن.
- (ئيلحاد شرۆقهكرنهكا ئاقلانه و زانستييه ب شيوازى دان و ستاندنى). ل ئيرانى هاتييه چاپكرن.
 - (ههلوهشاندنا گۆمانبازییان ل دۆر قورئان و سوننهتی).

- (تێگههێ فهلسهفێ گهشتهکا هـزری بـۆ بنـهما و تيـور و سيستهمێن فهلسهفي).
- (تیـــورا مــهعـریفێ (ئیبستموٚلوٚژیا) گهشتهکا هزری بو بنهما و تیور و سیستهمیٚن مهعریفێ).
- (تیـــورا ههبوونی (ئهنتولوژیا) گهشته کا هزری بو بنه ما و
 تیور و سیسته مین ههبوونی). ل ژیر ئاماده کرنیدایه.
 - (خواندنه کا ره خنه یی بو سه فسه تی و شاشیین هزری...).
 - ههروهسا پیشگؤتن بۆ دهه پهرتووكان نڤیسییه.